

For Merganser
4-28-88 3-5

634

9-76

24 SEP 2010

Զոր

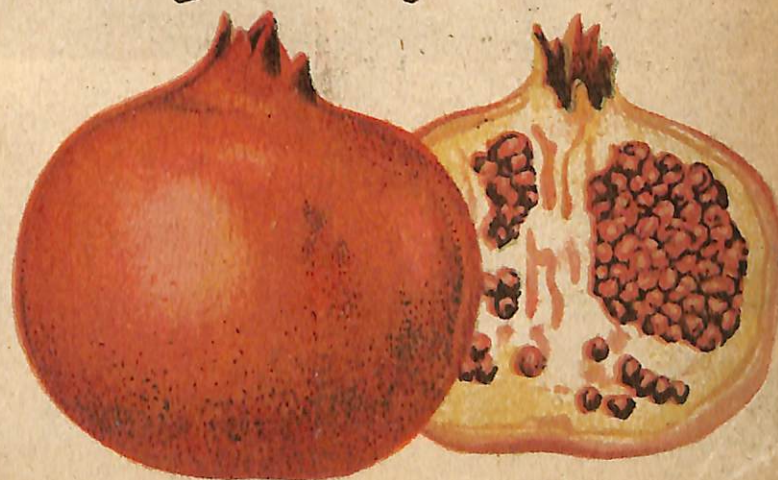
Մերջարեմարջաշին
Կուշրուրաները
հայապրանու

634

8-76

շուհրապ
երեման

23 6 •

17 JUL 2013

Ա. ՅԱՓՈՒՋՅԱՆ, ՅԵ. ՆԱԶԱՐՅԱՆ,
ՀՐ. ԴԻԼԱՆՅԱՆ, Ա. ԶԱՔԱՐՅԱՆ

634 *up*
9-76

ՁՈՐ ՄԵՐԱՐԵՎԱԴԱՐԱՅԻՆ ԿՈՒՆՈՒՐԱՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

(ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀՈՆԱԼ
ԿԱՅԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻՑ)

- ԸՆԿԱԴԵ Ի
- ՆՇԵՆԻ
- ԸՆՏԱՆԻ ԿԱՂՆԻ
- ԲԶԵՆԻ
- ՆՈՆԵՆԻ
- ԳԻՍՅԱԿԵՆԻ
- ՀԱՊՈՆԱԿԱՆ ԱՐՄԱՎԵՆԻ

ԴՅՈՒՂ ՀՐԱՑ - ԳՐԵՎԱՆ 1986
1010
42248

Ն Ա Ր Ա Ր Ա Ն

ՀԱՅԿ ԿՈՆ-ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ղեկավար որդանների վորոշումների կենսագործման կապակցությամբ, Հայաստանի համապատասխան շրջաններում չոր մերձարևադարձային բույսերի մշակության գործին զարկ տալու համար, վորպես նախնական միջոցառումներից մեկը, Հանրապետական Պողա-բանջարաբուծական Զոնալ կայանն իր գիտական աշխատակիցների ուժերով կազմեց սույն աշխատությունը, լուսաբանելով վերը նշված հիմնական կուլտուրաների կենսաբանական ու ագրոտեխնիկական առաջնահերթ գիտելիքները:

Այս կուլտուրաների մեծ մասը Հայաստանի պայմաններում նոր լինելու և տեղական ուսումնասիրության փորձի բացակայության պատճառով, աշխատությունը կազմող գիտաշխատողները ոգտագործել են գլխավորապես այս կուլտուրաների վերաբերյալ գրականության մեջ լեզած նյութերը և ԽՍՀՄ-ի ու արտասահմանի գիտահետազոտողական կայանների փորձերի տվյալները:

Նշված նյութերի և մինչ այժմ կայանի կողմից տարված սեփական հետազոտության տվյալների կոմպլեքսն ոգտագործելիս հաշվի լեն առնվել Հայաստանի տարբեր շրջանների

ուրույն պայմանները, վորոնք սակայն գեւեա հարկ յեղածին շափով ուսումնասիրված չեն:

Կարճ ժամանակամիջոցում կազմված այս աշխատութիւնը կապահովի նշված կուլտուրաների զարգացման ու բազմացման գործն սկսելու հնարավորութիւնները, վորից հետո, տեղական փորձի և ասորաիմենտի ուսումնասիրութեան տվյալների աստիճանական կուտակման հետ միասին, կարելի կլինի ավելի մանրամասն աշխատութիւն հրատարակել:

Աշխատութիւնը կազմելուն մասնակցել են գիտ-աշխատողներ՝ ընկ. ընկ. Ա. Յափուջյանը, Յե. Նազարյանը, Ա. Զաֆարյանը յեզ. Հր. Դիլանյանը:

Ն Ե Ր Ա Մ Ա Կ Ա Ն

Հայաստանի արդյունաբերական պտղաբուծութեան շրջանների թվում մի քանի միկրոշրջաններ ունեն չոր ցամաքային մերձարևադարձային գոտուն հատուկ կլիմայական պայմաններ: Սրանց թվին են պատկանում՝ Ալլանվերդու, Մեղրու, Իջևանի, Միկոյանի, Գորիսի շրջանները, վորոնք բնական-աշխարհագրական և կլիմայական բազմապիսի պայմաններ ունեն ու ծովի մակերևութից 750—1500 և ավելի մետր բարձրութեան վրա չեն գտնվում: Սակայն չոր մերձարևադարձային կուլտուրաների զարգացման գոտին այս շրջաններում քաղական սահմանափակ է և զլխափորապես տարածված է հարթավայրերում, գետերի հովիտներում և լեռների ցածրադիր լանջերում:

Այս շրջաններում արեգակի անսպառ եներգիան, բերրի հողերը մերձարևադարձային թանգարժեք կուլտուրաների՝ թզենու, նռնենու, ճապոնական արմավենու աճման ու զարգացման համար ստեղծում են բոլոր նախադրյալները:

Ինչ վերաբերում է ընկուզապտուղ բույսերին (ընկուզենի, նշենի, կաղնի, պիստակենի) սրանց տարածման գոտին ավելի

յե լայնանում, ընդգրկելով՝ բացի վերը նշած շրջաններից՝ նաև Կոտայքի, Աշտարակի, Շամշադինի և կենտրոնական հարթավայրի մի շարք այլ շրջանները:

Համաձայն ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի և ՀՍԽՀ Հոգեփոխկոմստի վորոշումների, մերձարևադարձային թանգարժեք կուլտուրաների աճեցման համար Հայաստանի հարուստ հնարավորությունները լայն չափով պիտի ոգտագործել այն հաշվով, վաք կարելի լինի լիովին բավարարել վոշ միայն Հայաստանի աշխատավորության սպառման պահանջները, այլև ստեղծել առատահանման, վերամշակման արդյունաբերական հիմնական բազա՝ հատկապես ընկուղապտուղների վերաբերմամբ:

Այս նոր խիստ կարևոր խնդրի լուծումն առաջին հերթին պահանջում է մերձարևադարձային շրջանների մանրազնիք ուսումնասիրություն՝ միկրոշրջանների սահմաններում, վորպիսի պարտավորությունն առաջին հերթին դրվում է գիտական աշխատավորների կողեկտիվի՝ պտղաբուծների, հողագետների, ոգերևութաբանների վրա, տեղերի ղեկավար աշխատակիցների, հատկապես ագրոպերսոնալի ամենասերտ մասնակցությամբ:

Այս պատասխանատու աշխատանքը հնարավոր է բարձր շրջաններում կատարել, մասնակից դարձնելով կոմիերիտական ակտիվին, լավագույն կոլտնտեսականներին, փորձարարներին, վորոնց բացառիկ նախաձեռնության վրա հենվելով հնարավոր է լրիվ կերպով յերևան հանել առանձին շրջանների պտղաբուծության խոշորագույն հնարավորությունները, համախմբելով դրանց աշխատանքը նոր կազմակերպվող խրճիթ-լաբորատորիաների շուրջը:

Ամբողջ Միության մեջ մերձարևադարձային կուլտուրաների արդյունաբերական զարգացման գործը բավականին նոր է, ընդամենը մի քանի տարվա պատմություն ունի: Բայց և այնպես մերձարևադարձային պտղաբուծությունը հատկապես Անդրկովկասում մի շարք խոշորագույն նվաճումներ է ձեռք բերել արդեն, մասնավորապես ցիտրուսների, թելի և տեխնիկական մի շարք նոր կուլտուրաների մշակության բնագավա-

ռում, աստիճանաբար աղատելով յերկիրը մերձարևադարձային թանգարժեք հումուլթի ներմուծումից:

Անդրկովկասի խոնավ մերձարևադարձային կուլտուրաների փորձը մեր պայմաններում հնարավոր է լրիվ ոգտագործել անգամ թզենու, նռնենու և ճապոնական արմավենու վերաբերմամբ, քանի վոր այս կուլտուրաները Հայաստանի շոր մերձարևադարձային շրջանների պայմաններում, առորտիմենտի ընտրության և ագրոտեխնիկական խնամքի այլ միջոցներ կադահանջեն:

Հայաստանի պայմանները համեմատաբար ավելի մոտ են Անդրկովկասի արևելյան մասի մերձարևադարձային շրջանների (Ապլերոնյան, Քյուրդամիրի, Գյուկչայի, Աղղաշի) և Միջին Ասիայի պայմաններին:

Միջին Ասիայի մերձարևադարձային պտղաբուծությունն Անդրկովկասի համեմատությամբ, չնայած վոր ավելի յերիտառագ է, բայց վորպես շոր մերձարևադարձային կուլտուրաների զարգացման փորձ, մեղ ժոտ կարելի յե ամենալայն չափերով ոգտագործել: Բայց և այնպես, այն հիմնական միջոցառումները, վորոնք կարող են վորոշել կուլտուրաների հաջող դասավորությունն ըստ Հայաստանի առանձին շրջանների, պետք է ընդգրկեն և արտացոլեն:

1. Չոր մերձարևադարձային կուլտուրաների եֆեկտիվության տնտեսական հիմնավորումը նշված շրջաններում և սրանց դասավորումն ըստ միկրոշրջանների:

Այս խիստ թանգարժեք բույսերը, վորոնք սահմանափակ չափով աճում են վերոհիշյալ շրջաններում, հնարավոր է լայն կերպով առարածել ինչպես խորհրդային և կոլեկտիվ տնտեսություններում, նույնպես և կոլտնտեսականների տնամերձ հողաբաժիններում (տես № 1 աղյուսակը):

Ամենաճիշտ պլանավորման պայմաններում և միայն, վաք հնարավոր է ապահովել այս նոր տեսակի պտղատու բույսերի ճիշտ տեղաբաշխումը, վորոնք մի շարք շրջաններում կարող են զարգանալ ի հաշիվ գյուղատնտեսական ավելի պակաս արդյունավետ կուլտուրաների:

Հաշվի առնելով Մեղրու, Միկոյանի, Գորիսի միկրոշրջանների ցրվածությունը և հաղորդակցություն ճանապարհներով անապահով լինելը (յերկաթգծի բացակայություն)՝ անհրաժեշտ է մանրագնին հիմնավորել հատկապես չոր մերձարևադարձային կուլտուրաների տնկարանների կազմակերպման դործը, պահպանելով յուրաքանչյուր շրջանի համար մեկ համապատասխան տնկարան, համարելով այն այս շրջանների պտղաբուծության զարգացման ամերաանհրաժեշտ պայմանը:

2. Կուլտուրաների հաջող դասավորություն հիմնական միջոցառումները պետք է ընդգրկեն և արտացոլեն նշված շրջանների ոգերևութաբանական պայմանների մանրագնին բնութագրերը, պարզաբանելով հատկապես Չերմաստիճանի ձմեռային տատանումների ռեժիմը, քանի վոր ձմեռվա ընթացքում Չերմաստիճանի իջեցումն է, վոր սահմանափակում է այս կուլտուրաների լայն գորգացումը: Այս շրջաններում, ճիշտ է, ցրտահարություններ լինում են, բայց և այնպես բամուց պաշտպանված մասերում Չերմաստիճանը՝ Մեղրու շրջանում 10—12° (8), իսկ Ալլահվերդու, Իջևիանի, Գորիսի և Միկոյանի շրջաններում 19—20°-ից ավելի չեն իջնում (տես № 2 աղյուսակը):

Այս բոլոր շրջանների ակտիվ Չերմաստիճանի տարեկան գումարը, հատկապես վեգետացիոն շրջանում, բավական մեծ է, 3000°-ից ավելի, վորի շնորհիվ և ապահովվում է նշված կուլտուրաների թե նորմալ աճը և թե պտղաբերությունը (տես № 3 աղյուսակը):

Հայաստանի չոր մերձարևադարձային բոլոր շրջանները յերկարատև աշուն ունեն, վորը նույնպես այս կուլտուրաների աճեցման և զարգացման համար ավելի քան բարենպաստ պայման է:

Սրա հետ միասին, ոգի յերբեմնի ծայր աստիճան չորությունը և ամառվա ընթացքում մթնոլորտային տեղումների համարյա լրիվ բացակայությունը այս բույսերը դարձնում են ավելի ցրտադիմացկուն, քան Անդրկովկասի խոնավ մերձարևադարձային պայմաններում աճող նույն կուլտուրան (տես № 4 աղյուսակը):

3. Շատ կարևոր են նաև վերը նշված շրջանների հողային-յերկրաբանական պայմանները: Այս շրջանները մեծ մասամբ ունեն բավական հարուստ, բերրի հողեր, վորոնց մասին վկայում են հողային հետազոտություններն ու բացառիկ փարթամ բուսականությունը, այս թվում նաև բազմաթիվ պտղատու ծառերը, վորոնք ամենալեք տարածված են ինչպես վայրի, նույնպես և կուլտուրական տնկվածքի վիճակում:

Ինչ վերաբերում է չոր մերձարևադարձային կուլտուրաներին և բնկուղապտուղներին, սրանք հաջող կերպով մշակվում են պտղատու տեսակներին պիտանի համարյա բոլոր հողերում: Ավելի քան բարդ են այս շրջանների աշխարհագրական-յերկրաբանական պայմանները, քանի վոր այս վայրերը՝ խիստ լեռնոտ լինելու հետևանքով՝ շատ կտրտված են և շատ թե քիչ հարթ տարածություններ համարյա թե չունեն: Սրա հետևանքով է, վոր Մեղրու, Ալլահվերդու, Միկոյանի և նույնիսկ Գորիսի շրջանների լանջերն ու անգամ քաջարոտ ձերպերն զբաղեցված են գյուղատնտեսական կուլտուրաներով, վորոնց թվում և պաղատու ծառերով:

Մերձարևադարձային կուլտուրաների արդյունաբերական մշակությունն սկսելիս անհրաժեշտ է այս բոլոր շրջաններում առաջին հերթին մանրագնին կերպով առանձնացնել միկրոշրջանները, ապա և տնկվածքների համար անհրաժեշտ տարածություններ: Այս գործին կոժանդակեն այս շրջանների ներկա ուսումնասիրության և մինչ այժմ կատարած հողային բազմաթիվ հետազոտությունների ավյալները, վորոնց մինչ ոգտագործելը պետք է վերամշակել միկրոշրջանների սահմաններում:

4. Տեսակների և սորտերի կազմի վորոշումն ու այս կուլտուրաների տգրոմիջոցառումները չոր մերձարևադարձային կուլտուրաների տարածման ամենահիմնական ուղակներից մեկն են հանդիսանում:

Այս աշխատանքը պետք է տարվի յերկու ուղղությամբ. ա. Մերձարևադարձային տեղական պտղատու բույսերի առկա ֆոնդի հաշվառման և ոգտագործման ուղղությամբ:

բ. Անդրկովկասի արևելյան մասից, Միջին Ասիայից և

արտասանմանի համապատասխան յերկրներից (Պարսկաստանից, Բլուրքիայից) բերված մերձարևադարձային պտղատու տեսակների ներմուծման ու սորտերի փորձարկման ուղղությամբ։

Մինչև այսօր մերձարևադարձային անվիճելի կուլտուրաներ պետք է համարել, առաջին հերթին՝ ընկուզենին, կաղնին, նշենին, փստենին, թզենին, նոնենին և ճապոնական արմավենին։

Այստեղ առաջին հերթին պետք է անշատել ավելի քան մեծ չափերով տարածված կուլտուրաները՝ ընկուզենին, նոնենին, նշենին, թզենին։ Ինչ վերաբերում է տխլենուն, սա առայժմ համարյա միայն վայրի դրությամբ է տարածված Հայաստանի անտառներում։ Ճապոնական արմավենին և փստենին բոլորովին նոր կուլտուրաներ են և Հայաստանի շրջաններում դասվում չունեն։ Սակայն չեղնելով այս կուլտուրաների բացառիկ թանգարժեք լինելուց և չոր մերձարևադարձային շրջանների ու Հայաստանի համապատասխան շրջանների հողային կլիմայական անալոգիայից, կասկածից դուրս է, վոր այս ճերմակ կուլտուրաներն ևս Հայաստանում զարգացման լայն հնարավորություններ ունեն և պետք է զարգացվեն։

Մերձարևադարձային կուլտուրաները Հայաստանի համապատասխան միկրոշրջաններում կարող են մշակվել բաց դաշտում, առանց ձմռանը թաղելու, վորն և ապացուցվում է այս շրջանների հարուստ փորձով։ Սակայն սրանց բարձր բերքատվությունը հնարավոր է միայն նորագույն բարձր ազդրտեխնիկայի ամենաճիշտ կիրառման դեպքում։

Ներկայումս Հայաստանի շրջաններում այս կուլտուրաներից ընկուզապտուղներն առաջնակարգ տեղ են բռնում և տնտեսական ավելի բարձր եֆեկտիվություն ունեն։ Ընկուզապտուղների նշանակությունն ավելի բարձրանում է նրանով, վոր սրանց արդյունաբերական մշակության սահմանը վերահիշյալ շրջաններից ավելի հեռու յ տարածվում և այնպիսի թանգարժեք կուլտուրաները, ինչպիսիք են՝ ընկուզենին, նշենին, պետք է, բացի նշված շրջաններից, լայն չափերով տարածել ևս և կոտայքի, Աշտարակի շրջաններում, վորտեղ սրանցից կարելի է սպասել մեծ քանակով և թանգարժեք մթերքներ։

Հայաստանում մշակվելիք նոր մերձարևադարձային կուլտուրաների մեջ բացառիկ նշանակություն ունի փստենությունը կուլտուրան թեկուզ հենց նրա համար, վոր այս կուլտուրան բավական grsադիմացկուն է (դիմանում է 25—30° (Ց) սառնամանիքներին), չորագիմացկուն է (առանց ջրելու դիմանում է տարվա ընթացքում 250—300 մմ մթնոլորտային տեղումներ ունեցող շրջաններում) և, վոր ամենակարևորն է, կարելի է մշակել մերձարևադարձային և դաշտային շրջանների չոր, անջրգի լանջերում։

Տեսակների և սորտերի կազմը հայտաբերելու, հիմնավորելու և ազրո-տեխնիկայի մշակման աշխատանքները հանձնարարված են Հանրապետական Պտղաբան-Նարբուծական Զոնալ կայանին։

Մերձ-արևադարձային կուլտուրաների զարգացման գործի այսօրվա նեղ տեղերից մեկն, այս մշակության կենսաբանական ու ազրո-տեխնիկական դիտելիքներին տիրապետող կազմերի անբավարար քանակն է, մասնավորապես շրջաններում։

Գյուղատնտեսների, ազրո-տեխնիկների, բրիգադիրների, այգեպանների, վորակյալ բանվորների, աշխատանքի տեխնիկային տիրապետող և սոցիալիստական պտղաբուծության զարգացմանը նվիրված կազմերի պատրաստման խնդիրը այս նոր գործի հաջողության դրավականներից մեկն է հանդիսանում։

Վերը նշված միջոցառումները լիովին կապահովեն մերձ-արևադարձային կուլտուրաների բարձր բերքատվությունը, քանի վոր այս ամենը բղխում է մեր կուսակցության վորոշումներից, քանի վոր ընկեր Սալիմն անձամբ ուշադրություն է դարձնում մերձարևադարձային կուլտուրաների զարգացման գործին։

Ձեռ մեծաբեկադարձային կույտությունների բանակն ըստ շրջանների
(Ըստ ԺՏՀՎ-ի 1932 թ. սվյալների)

Շրջաններ	Բարձրագույն թվի մա- կերևույթից	Թղեմի		Նոսերի		Ընկալների		Կազմի	
		հատե- րով	ո/ո	հատե- րով	ո/ո	հատե- րով	ո/ո	հատե- րով	ո/ո
1 Մեղրի	6910	5.898	5.9	20.209	20,3	5652	5.7	87	0.09
2 Գորիս	13750	794	0.7	537	0,5	8086	7.6	506	0.4
3 Ղաթան	—	—	—	—	—	3064	7.6	120	0.3
4 Միկոյան	13400	248	0.3	—	—	4592	5.5	—	—
5 Փաշալու	—	—	—	—	—	1224	7.1	—	—
6 Աշտարակ	11500	—	—	60	0.07	7821	9.9	—	—
7 Շամշադին	—	180	0.6	274	0.9	652	2.1	157	0.5
8 Ալլահգիբեղ	—	690	1.0	202	0.3	1620	2.3	157	0.2
9 Իջևան	7250	407	6.1	386	0.6	1723	2.6	568	0.9
10 Կոտայք	—	—	—	55	0.08	9821	15.6	69	0.1

Միջին զբրատահմանն ըստ ամիսների 0° բարձր որերի յնվ նրանց
զբրույթան բանակը

Շրջան- ները	0°-ից բարձր ջեր- մության զանազան ժամերի թիվը	0°-ից բարձր որերի թիվը	Միջին զբրատահմանն ըստ ամիսների											
			հունվար	փետրվար	մարտ	ապրիլ	մայիս	հունիս	հուլիս	օգոստոս	սեպտեմբեր	հոկտեմբեր	նոյեմբեր	դեկտեմբեր
1 Իջևան	3546,1	279	0,3	0,1	4,9	9,2	13,7	17,5	20,7	21,2	16,2	11,5	5,9	2,0
2 Մեղրի	4943,9	261	0,7	5,3	7,2	13,5	19,1	23,2	26,8	26,1	21,5	16,2	9,4	1,2
3 Միկոյան	4122,6	223	-7,1	-4,6	2,4	9,6	15,6	21,9	25,2	25,2	20,8	14,2	8,3	0,4
4 Գորիս	3000,6	263	-2,0	-0,1	2,7	8,4	12,1	15,4	17,8	18,0	14,2	9,4	5,1	1,2
5 Աշտար- ակ	4169,1	249	-5,1	-3,3	3,1	10,5	16,0	20,7	24,6	24,6	20,3	14,2	6,0	-1,1
6 Կոտայք (Ձաղ)	3664,2	247	-5,8	-5,6	0,7	9,5	14,4	18,5	21,1	22,7	17,5	12,0	5,8	-4,7

Ողի զբրույթան միներուսն ըստ ամիսների

Շրջաններ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Իջևան	—	18.5	-13.1	-4.4	0.4	5.4	10.4	—	4.8	-0.5	-8.6	-11.3
Գորիս	-16.5	-17.9	-14.6	-6.5	1.0	2.9	8.2	7.0	3.8	-3.8	12.1	-18.1
Մեղրի	-15.5	-14.1	-9.6	-1.4	7.2	8.9	14.1	11.4	6.7	—	-5.4	-13.9
Ձաղ (Կո- տայք)	-20.3	-19.7	-14.2	-5.8	0.2	4.4	8.0	9.7	4.9	1.5	-15.0	-17.1
Միկոյան	-10.0	-11.9	-10.5	-1.5	3.4	7.0	12.0	12.5	6.3	6.6	-3.3	-13.9
Աշտարակ	—	-15.9	-11.4	+3.3	4.9	9.8	12.2	14.4	7.4	5.4	-2.1	-7.7

Տարվա ճեղումների բանակը յնվ բաշխումն ըստ ամիսների

Շրջանների անունը	Տեղումներն ըստ ամիսների (միլիմետրներով)												Տեղումնե- րի ամսա- կան բան.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1 Իջևան	9	25	33	75	91	100	55	30	40	28	28	20	537
2 Շամշադին	16	43	37	55	88	96	82	36	43	30	42	32	572
3 Ալլահգիբեղ	—	23.6	19	66.1	73.1	40.7	72.3	93.9	54.6	15.1	33.2	65.9	557.5
4 Աշտարակ	19	20	34	40	55	35	23	14	17	24	39	31	361
5 Գորիս	36	68	60	98	111	75	39	30	66	50	66	14	743
6 Մեղրի	24	21	25	28	36	16	6	9	20	15	56	26	272
7 Միկոյան	23.4	33.3	27.6	78.2	49.6	30.8	20.8	13.4	10.9	21.6	34.3	47.4	391.9

Ընկուզենին (*juglans regia*) պատկանում է ընկուզենիների ընտանիքին (*juglandaceae*)։ Նրա հայրենիքը Պարսկաստանն է։ Աճման հյուսիսային սահմանը արևելյան Յեվրոպայում հասնում է 52° հյուսիսային լայնությունը, իսկ արևմտյան Յեվրոպայում՝ 63°-ի։ Ընկուզենին աճում է ծովի մակերեվույթից 2100—2700 մետր բարձրության վրա։ Վայրի վիճակում աճում է հյուսիսային Պարսկաստանում, Բելուջիստանում, Հյուսիսային Հնդկաստանում, Հյուսիսային Չինաստանում և Ճապոնիայում։ Ընկուզենին լայն չափերով զարգացվում է Փրանսիայում, Իտալիայում, Իսպանիայում, քիչ չափերով՝ Անգլիայում, Գերմանիայում և Միացյալ Նահանգներում։

ԽՍՀՄ-ում ևս բավական տարածված են ինչպես վայրի, նույնպես և կուլտուրական տեսակները։

Անդրկովկասում 1350 մ բարձրության վրա համարյա ամեն տեղ կարելի է հանդիպել ընկուզենու։ Հազվագյուտ տեղերում միայն ընկուզենու անտառներ կան։ Սա մեծ մասամբ հատ-հատ ծառերով է բուսած։ Ղրիմի հարավային-լեռնային մասերում զարգացվում են ընկուզենու կուլտուրական տեսակ-

ները։ հատ-հատ ծառեր կան նաև Ղրիմի հյուսիսային մասերում։

Ռուսաստանի միջին յեվրոպական մասերում ընկուզենուն կարելի է հանդիպել 52° հյուսիսային լայնությունից բարձր վայրերում։ Այս մասերից ավելի հյուսիս թեև ընկուզենու հատուկենտ ծառեր կան, բայց բերք չեն տալիս։

Ընկուզենին մեծ տարածություններով և մեծ քանակությամբ տարածված է Միջին Ասիայի՝ հարավային Կիրգիզիստանի, Ֆերգանի (մոտ 31288 հեկտար անտառներ) և Չաղկալյան (6757 հեկտար անտառներ) շրջաններում և հարավային Կազակստանի՝ Պոկիմյան Ուզամյան շրջաններում։ Տաջիկստանի Դիստրիկտի շրջանում, ուր ընկուզենին այլ տեսակի ծառերի հետ միասին կազմում է 38,700 հեկտար, ծառերի 0,4 մասն է կազմում։ Թուրքմենստանի Կոպետդաղյան շրջանում հատ առ կենա ձևով մոտ 3000 ծառ կա։

Այսպիսով, Միջին Ասիան հանդիսանում է ընկուզենու ամենատարածված շրջանը ԽՍՀՄ-ում, իսկ Միջին Ասիայի գոտում ընկուզենու ամենատարածված շրջանները հարավային Կիրգիզիստանի և Տաջիկստանն են։

Ընկուզենին տարածված է Անդրկովկասի չեքե հանրապետություններում՝ Վրաստանում—Աբխազիայում, Գուրիայում, Մինգրեթիայում, Իմերեթիայում, Բաթումի շրջանում, Քուրդիստանի հովտում։ Ադրբեջանում

Նկար 1. Ընկուզենի կեղևով, 2. արական ծաղիկը, 3. իգական ծաղիկը

Որդուբաթի, Նուխու, Կուբայի և Չաբաթայի շրջաններում: Հայաստանում—գլխավորապես Միկոյանի, Գորիսի, Ղափանի, Աշտարակի, Մեղրու, Կոտայքի, Յերեվանի, Իջևանի ու Ալլան-վերդու շրջաններում:

Ընկուզենին բավական խոշոր մեծության ծառ է՝ 18—20 մետր բարձրությամբ և 20 մետր տրամագիծ ունեցող սաղարթով: Ունի 5—7 զույգ հերթադիր, կենտ-փետրածե, խոշոր, հաստ, ձմռան ընթացքում թափվող տերևներ:

Ընկուզենին միատուն բույս է և ունի միասեռ ծաղիկներ, վարոնք գտնվում են նույն ծառի վրա: Արական ծաղիկներն իրենցից ներկայացնում են կախված կառավիկներ՝ 6—8 սմ յերկարությամբ, վարոնք գտնվում են նախորդ տարվա ճուղերի վրա:

Կառավիկները հաստ են, գլանաձև, մուգ-կանաչ գույնի փռչին հասունանալուց սրանք փոխվում են կանաչ շագանակագույնի: Արական ծաղիկը կազմված է յերկու ծաղկակալից, չորս մաս ունեցող բաժակից և տասից—քառասուն ատնջքներից:

Արական ծաղիկների փռչին իգական ծաղիկների վրա թափվելուց և վաղ գարնանը բեղմնավորման պրոցեսը վերջանալուց հետո կառավիկները թափվում են: Իգական ծաղիկները մեկական են, կամ միքանիսը մեկ լսեղ են նստած: Սրանք գտնվում են յերիտասարդ ճյուղերի ծայրերին: Ծաղիկն ունի չորս մաս ունեցող բաժակ, յերեք մաս ունեցող փաթաթան, յերկու մաս ունեցող վարսանդ վաչ մաքուր սպիտակ գույնով: Ծաղիկները փոքր են: Ընկուզենու ծաղիկումն սկսվում է ապրիլի վերջերից և տևում է մինչև մայիսի կեսերը: Պտուղը խոշոր ընկուզենի (КОСТЯНКА): Ընկուզենու ճյուղերը և բունը պատած են մոխրագույն կեղևով, վերջինս յերիտասարդ ճյուղերի վրա հարթ է, իսկ հնների վրա՝ ճաքճքված: Պտուղն ընկուզենի՝ արտաքուստ շրջապատված կանաչ, հաստ ու մաշի պտղապատիճով, հասունանալուց սա ճաքճքվում և ընկուզեն ընկնում է:

Ընկուզյի միջուկը տեղավորված է տարբեր ձևի և հաստության կեղևի մեջ: Սրա ներքին մակերեսը ծածկված է գորշագույն թաղանթով:

Ճարբեր սորտերի ընկուզենները տարբեր հասունության և ծաղքերով կեղև ունեն: Միջուկն (սերմը) ամուր նստած է կեղևի մեջ: Սա հաստ փայտային միջնապատի միջոցով բաժանվում է յերկու մասի: Միջուկն ևս իր հերթին շրջապատված է նուրբ թաղանթով:

Ընկուզյի միջուկն իր մեջ պարունակում է 55—70% ճարպ և 15% ազոտային նյութեր, սա աննդատու մթերք է համարվում:

Ըստ Կյոստերի 20 ընկուզյը կարող է բավարարել մարդու ճարպի որական պահանջը և սպիտակուցային նյութերի $\frac{1}{6}$ մասը:

Ընկուզյի միջուկի քիմիական բաղադրությունն ըստ Կենիգի հետևյալ պատկերն է տալիս:

	Չուր	Ազոտային նյութեր	Ճարպ	Անգոտ եղտորակալային նյութեր	Թաղանթ	Սերմ
Քամ միջուկ	23,53	23,80	48,17	10,69	2,45	1,36
Չուր միջուկ	7,18	16,74	58,47	12,29	2,95	1,65

Ըստ Բոգոմոլովի՝ ընկուզյի 60,80%-ը կազմում է կեղևը, 39,20%-ը՝ միջուկը, վորն ունի 67,89% ճարպ և 16,07% ազոտային նյութեր:

Ընկուզենու ճարպը լավորակ տեսակի յուղ է. շնորհիվ նրա, վոր այս ճարպը շուտ չորանում և յերկար դիմանում է, ոգտագործվում է տպագրական թանաք և լաքեր պատրաստելու համար:

Ընկուզյն ոգտագործվում է ինչպես հասուն, նույնպես և խակ վիճակում: Հասուն վիճակում ոգտագործվում է վորպես պատրաստի աննդանյութ, իսկ խակ ընկուզյից պատրաստում են մուրաբաներ:

Ընկուզյի քուսպը դործագրվում է իբրև անասնակեր: Կանաչ տերևները, կեղևը և պտղապատիճն իրենց մեջ պարունակելով մեծ քանակի գաբաղանյութ, ոգտագործվում են կաշվի արտադրության մեջ և ներկ ստանալու համար:

Ընկուզյի տերևներն օգտագործվում են բժշկության մեջ,

խոհ ծաղիկները մեղուների համար արդյունավետ կեր են հանդիսանում:

Ընկուզենին տմուր, դիմացկուն, հեշտությամբ մշակվող, հիմնալի հղկվող, փայտանյութ ունի: Նրա տեսակարար կշիռը թաց ժամանակ 0,91—0,92, իսկ չոր վիճակում՝ 0,65—0,71 է: Առանձնապես հայտնի յե կովկասում աճող ընկուզենու բարձրորակ, բնական, գեղեցիկ նախշերով լեզած փայտանյութը, վորն իր վորակով առավել բարձր է, քան համաշխարհային հռչակ վայելող իտալական ընկուզենու բնափայտը: Բնափայտը չորացնելուց չի փչանում և տեսքը չի կորցնում: Ընկուզենու փայտից պատրաստում են բարձրորակ կահ-կարասիներ, հրացանի փայտե մասեր, ողանավերի պրոպելլերներ և այլն:

Ընկուզենին ունի բազմաթիվ փոփոխակներ:

Սրտնց խմբավորման հիմքում դրվելու չեն.

ա) ընկուզի կեղևի տարբեր ամրության (փափուկ, կարծր և կիսակարծր սորտեր),

բ) ընկուզի ձևի և մեծության,

գ) ընկուզի միջնապատերի բնույթի (վորով պայմանավորված է միջուկը կեղևից անջատվելը),

դ) ընկուզի քիմիական կազմի (ճարպով հարուստ փոփոխակներ) հասկանիքներ:

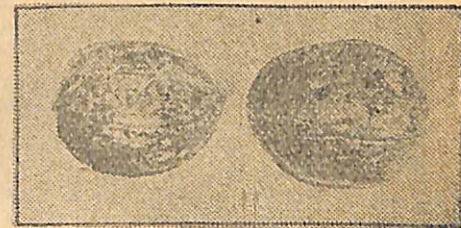
Հիմք ընդունելով սոցիալիստական արտադրության պահանջը, կնկարագրվեն Հայաստանում տարածված, տեղական անտառներ կրող ընկուզենիների միջանի սորտեր միայն, վորոնց գրական հատկանիշները հիմք ընդունելով, կարելի յե առաջարկել արտադրությանը վերջին արդյունաբերական, արժեքավոր սորտեր:

Հայաստանում կան և՛ հաստ, և՛ բարակ կեղևով փոփոխակներ. ավելի շատ տարածված են կեղևը բարակ, ներսի մակերեսը հարթ, բարակ միջնապատով, միջուկը կեղևից հեշտությամբ անջատվող սորտերը, վորոնք գլխավորապես պիտանի յեն սեղանի ոգտագործման համար:

1. Խսպենի.—Պտուղները մյուս սորտերի համեմատությամբ մեծ են: Ընկուզը ձվաձև է, սուր ծայրով: Կեղևը բարակ է, շուտ կոտրվող, ներսի մակերեսը՝ հարթ, միջուկի՝ գույ-

նը՝ սպիտակ-դեղնավուն, հեշտությամբ կեղևից անջատվող: Պիտանի յե սեղանի գործածության համար:

2. Սպիտակենի.—Պտուղը միջին մեծության ունի. ելիպսաձև է: Կեղևը միջին հաստության ունի, ներսի մասից խորդուբորդ մակերեսով, միջուկը գծվարությանմբ է անջատվում կեղևից, սպիտակ դեղնավուն գույնի: Պիտանի յե վերամշակման և թարմ սպառման համար:

Նկ. 2. Սպիտակենի

3. Կսսոբենի.—Պտուղները միջին մեծության են, կլորավուն ձևի, ծայրը սուր:

Կեղևը հաստ է, գծվար կոտրվող, միջուկը կեղևից գծվար է անջատվում. միջուկի փայտային միջնապատը հաստ է և ծայրավոր: Պիտանի յե վերամշակման համար, վորպես մուրաբայի հումույթ:

Վերը նկարագրված սորտերը Խզկենի ու Կարմրկենի սորտերի հետ տարածված են Զանգեզուրի շրջանում:

Նկ. 3. Խսսոբենի

1. Խենեհկենի.—Ծառը փարթամ աճեցողության ունի, լերկորակյաց է և բերքատու: Պտուղները տարբեր մեծության են և ելիպսի ձև ունեն: Կեղևը բարակ է, ներսի մակերեսը՝ հարթ, միջնապատը՝ փոքր: Միջուկը հեշտությամբ բաժանվում է կեղևից, դեղնագույն յե: Պիտանի յե սեղանի գործածության համար:

2. Սովորական.—Պտուղը կլորավուն է, փոքր ընթով: Կեղև-

վը միջին հաստութիւնն ունի, ներսից աննշան թաղանթով-
 ներսի մակերեսը շատ քիչ խորզուբորդութիւնն ունի, միջնա-
 պատը փոքր է, միջուկը հեղտութեամբ բաժանվում է կեղեկց,
 ունի գեղին գույն:

Նկար 4. Սովորական

3. ԿՈՒՆ.—Ունի մեծ և փոքր պտուղներ: Կեղևն ու
 միջնապատը հաստ են: Միջուկը կտրմրավուն-դեղին գույնն ունի,
 ղժվարութեամբ է բաժանվում կեղեկց: Պիտանի յե բացառապես
 մուրաբաներ պատրաստելու համար:

Վերը նկարագրված լերեք սորտերը տարածված են Յերե-
 վանում և Աշտարակի ու Կոտայքի
 շրջանում:

Նկ. 5. Կոուն

Մեղրու շրջանում տարածված են
 գլխավորապես Որդուբաթի (ՍՍԽՀ)
 սորտերը, վերոնք աչքի յեն ընկ-
 նում ընկուղի մեծութեամբ, բա-
 րակ կեղևով և փոքակալ (համով
 և սպիտակ գույնով) միջուկով:

Բացի վերը նկարագրած սորտերից, Հայաստանի տարբեր
 շրջաններում մեծ քանակութեամբ տարածված են բարձրորակ
 (բարակ կեղևով, ճարպի բարձր քանակով, խոշոր պտուղներով,
 բարձր բերքավորութեամբ) սորտեր, վերոնք դեռևս հայտաբեր-
 ված և լրիվ ուսումնասիրված չեն:

Մեր առջև չոր կուլանտեսականների, կոմյերիականների,
 խրճիթ-լաբորատորիաների աշակցութեամբ հնարավոր է հայտա-

բերել տեղական սորտերը և լայն չափերով տարածել արտա-
 գրութեան մեջ:

Նկ. 6. Որդուբաթի

Ընկուղենու տեղական սորտերը, Ղրիմի և արևմտահմա-
 նյան սորտերի համեմատութեամբ խոշոր առավելութիւններ
 ունեն:

Մամորուբյուն.—Վերը նշված սորտերը նկարագրելիս սրանց
 ընկուղիների քիմիական բաղադրութեան մասին խոսք չեղավ, քանի
 վոր դեռևս սրանց քիմիական անալիզները չեն կատարված: Պըտ-
 դառնջարարուժական Ձոնալ կայանը սորտերը վորոշելուց հետո,
 վերջերս միայն անցել է այս աշխատանքներին:

Նկ. 7. Մեղրու

Ընկուղենին, համեմատած մյուս բոլոր պտղատու տեսակնե-
 րի հետ, շատ քիչ պահանջկոտ է դեպի հողը: Սակայն բոլոր հողե-
 րը միհավասար բարենպաստ չեն ընկուղենու աճման և զար-
 գացման համար:

Ընկուղենին հաջող աճում է չոր, թեթև, կավալրային
 ավաղակալային, կավա-ավաղային, բարձրորոտ և խճային հո-
 ղերում: Վատ է աճում ու զարգանում շատ խոնավ, խիստ

ամուր հողերում: Ընկուզենիների տնեցման նպատակահարմար-
դիրը պետք է համարել հյուսիս-արևմտյան և արևմտյան կող-
մերը: Յերիտասարդ հասակում ընկուզենին ընդհանրապես նուրբ
է լինում և խիստ ցրտերից տուժում է: Ընկուզենին իր յերկաթ-
խոր և լայն տարածվող արմատային սխտեմով հողից մեծ բա-
նակությամբ սննդանյութեր է վերցնում և բավականին աղքա-
տացնում է հողը, հետևապես և անհրաժեշտ է պարտրտացնել
ընկուզենու գրադեցրած հողը:

Մի շարք անալիզները ցույց են տվել, վոր 100 կիլոգրամ
ընկուզին իր մեջ պարունակում է 1,2 կիլոգրամ ազոտ, 0,33 կգ
ֆոսֆորային թթվուտներ և 0,36 կգ կալիում: Յեթե, որինակ՝
մեկ ծառի բերքը ընդունում ենք 120—150 կիլոգրամ,
ապա ամեն մեկ ծառի համար հողին պետք է տալ 1,8 կգ ազոտ,
0,49 կգ ֆոսֆորաթթվուտներ, 0,44 կգ կալիում: Յեկնելով սույն-
ավյալներից, յուրաքանչյուր ծառին պետք է տալ 12 կգ ազո-
տային, 3,53 կգ ֆոսֆորային և 0,9 կգ կալիումական պարար-
տանյութեր: Գոմաղբ գործադրելու դեպքում ևս պետք է
հիմք ընդունել սույն ավյալները:

Ընկուզենին սովորաբար բազմացվում է սերմերով. հաճախ
անհրաժեշտ է լինում զարգացվելիք սորտի հատկանիշները մա-
քուր պահել, այս դեպքում բազմացումը կատարվում է պատ-
վաստի միջոցով:

Ընկուզի ցանքը կարելի է կատարել և՛ աշնանը, և՛ գար-
նանը: Յեթե ցանքը գարնանն է կատարվելու, ապա սերմն ան-
հրաժեշտ է ստրատիֆիկացիայի լենթարկել՝ պահել ավազի մեջ:
Սրա համար անհրաժեշտ է 80 սմ խորությամբ և մեկ մետր լայ-
նությամբ փոս փորել: Այս փոսի մեջ մեկը մյուսին հաջորդող
4-ից 5 շերտ ավազ և ընկուզենու սերմ շարելուց հետո, յերբ
փոսն արդեն լցված է, յերեսից ծածկել 2,5 սմ հաստության
խոտի և 15—20 սմ հողի շերտով:

Գարնանը ընկուզենու սերմը ցանվում է լավ մշակված, փա-
փուկ մարգերում 5 սմ խորությամբ, շարքը շարքից 20—25 և
բույսը բույսից 3—4 սմ հեռավորության վրա: Ցանելուց հետո ան-

միջապես ջրվում է: Ցանելիս անհրաժեշտ է ընկուզի սուր մա-
սըն ուղղել վերև, վորպեսզի բույսի ցողունն ուղիղ աճի:

Ընկուզենու ցանքը նոսրացնելիս ու վերատնկելիս պետք
է շարքը շարքից 20—25 սմ և բույսը բույսից 10 սանտիմետր
հեռավորություն ընդունել: Ընկուզենին ընդունակ է կենտրոնա-
կան առանցքային արմատը զարգացնելու, սակայն անհրաժեշտ
է ըստ հնարավորին ճուշդավորել նաև կողքի, յերկրորդական ար-
մատները, հատկապես յերիտասարդ հասակում:

Այս անելու համար պետք է ընկուզենու նորածիլ սուռն-
կը տեղափոխել զեռ կանաչ վիճակում, բանի վոր սրա հոտա-
ու ձառի արմատն անհամեմատ ավելի արագ է աճում, քան
նրա վերերկրյա կանաչ մասերը:

Վերատնկման (պիկիրովկա) ընթացքում բույսի արմատի մեկ
յերրորդական կամ կես մասը պետք է կտրել և հեռացնել. սրա-
նով յերկրորդական արմատների զարգացման համար բարե-
նպաստ պայմաններ են ստեղծում:

Ընկուզենին սույն աշնանը կամ հաջորդ տարվա վաղ գար-
նանը տեղափոխում են անկարան, վորտեղ և պահում են յեր-
կուսից—յերեք տարի:

Բացի վերը նկարագրած ձևից, ընկուզենու ցանքը կարելի
է կատարել նաև անմիջապես անկարանում, ցանելով սերմը
սերմից 10 սմ և շարքը շարքից 90 սմ հեռավորության վրա,
հեռագացում բույսը բույսից 35—40 սմ հեռավորության վրա
նոսրացնելու պայմանով:

Մշակման այս սխառմի դեպքում՝ հատուկ զարծիքների մի-
ջոցով, հողի տակից կտրվում է արմատների մեկ յերրորդ կամ
կես մասը և այսպիսով հիմնականում պիկիրովկա յե կատարվում,
առանց բույսը տեղից շարժելու:

Ընկուզենու ագնիացումը, այլ պայտաու տեսակների հա-
մեմատությամբ, հեշտությամբ չի ընթանում:

Ընկուզենու համար իբրև պատվաստակալ կարելի է գար-
ձաղբել նրա բոլոր սորտերը և ընկուզենու ընտանիքին պատ-
կանող բոլոր տեսակները:

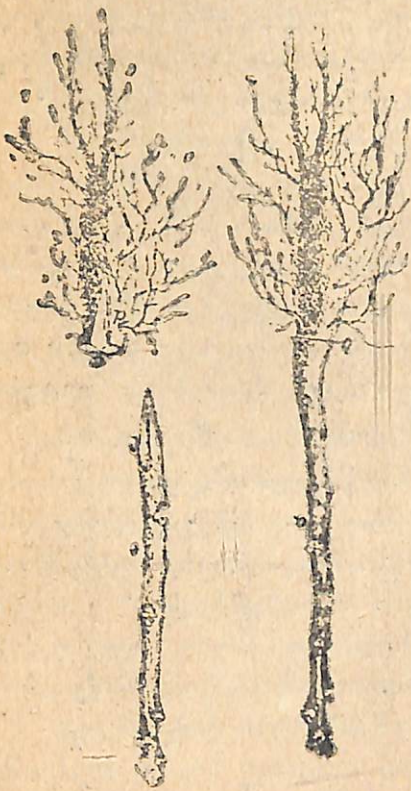
Սրանցից ամենահաջող պատվաստակալը սև ընկուզին է:

ւսի մզոսի մըտնէրսնմալ յո 08—02 դ մըտնէրսնմալ յո 09—04
 դ տնչքոսնչտ Վզմտտառի կնզչ քոմտտոքոչ գն մախտմաչչ
 նզտմախ նզաղն Նզք մոսի դչիմախտնչտ իսոնչի տտտ
 դմչոտտոքմտ մախ Վզմախ մալն ոզնոն Վտոքոչ տնզիչտ մնզո
 լոք լզմախ մզոսի մըտնէրսնմալ յո 99 յառնչ քոնչմչչ դ մըտնէ
 րսնմալ յո 99—99 լզիմչչ Քազն մնչ մզոտմտտտտտտտ
 գ Քազն մնչ տննո Շոտտ ոլքտ Քզմչն-տնիմչն նալզիչչ

Իսկ ինչպե՞ս կարող է հասնել այդ նպատակին։

Հարց 08. Խոսքմաներից ուրախություն
-աց մտածողի կյանքը (խոսքը վերականգնվում) տանի դժուարությանը մեծ

Նկար. 9. Տեր-Բիկի կտրվածքի քարտեզ

~դր ՃԻ նվաճած մոխած դ նվժման
մժման Լգիլտ դ ժադն Երսասո
~տեսչ զտիտադի զվզգեսիդ՝
~մադդիտադ

րաւտեալսն որսնք զոմ Բրաւզդայ
 ան զ ժրաւել ժմարդ միգիտ զմի
 Գեւորդն միտգիտագտ ուրդ Վարդ
 ան Բաղդեւորդն կոչաւտամարդ զ
 Բաւաւար միտագիտ զմիտագտագտ
 միտ միտմ Բոլմարդմաւ Բաւաւար
 անն զմի զ ժրագիտ կոչաւտագտ
 Բաւաւար Բաւաւարագտ Բաւաւար
 Բաւաւար Բաւաւարագտ Բաւաւար
 Բաւաւար Բաւաւարագտ Բաւաւար
 Բաւաւար Բաւաւարագտ Բաւաւար

Ինչպէս, ք ժաղէն հասնոյ ընկող
 -ուն վրտնոցենտ 'ք տրաստամտիկա
 ոյդդենաիկն ուրն վրտն 'քառ
 -ման ք դասըրանցենտ դտիտ
 -տնամ տմի ասոցենաիկն դտ

:ամի դամբխանաց յո 06
 հիշմուն ընթան 4 յո 07—08

Տնօրինամ մոհամդ զգ յրահիզտ նպատմախ ‘ըտմովիզտ զգ յրահեռովախ
 ժմգղվիկտ մլտղմոն նմաճուչ : պ իգեխ պղևմտ դաստիստուն ժմգղ
 հտղտղտղ ունտ զգ յրահուչ պղևտղտղտղտղծմղխ ժմգղիկտղտղծմ

։դվեսս զման ոչ քրտոցնուցտոցմ մոռնալուցմիսսո զմզո
 -համ ստոյց եկմանի ։դզիտցմանի մզոլցմա զչնկր 'կողորտոք դաժ
 -ղիտ իսմզդիկուցտոցմն ոչ քրտիկուք տնտ 'վզվլ զտիկուք իսես
 քո ք—ք մոտք զտիստոտիստոն ման 'մոռնիտ չգր վես ոչ քրտիկցձի
 ծգսմանի 'չգր վնկմո տիկտնտ քոն հարմզն մասս ոչ քրտոյ
 -սիտնկա մագսոսմ զտիստոտիտոն ոչ քրտատն իսիկուքոք դ քրտն
 -տի իտո իսվճոս մծմզի տմո ստոյց հրակցմտտոն մտոտիտոն
 իսնսմնսմտմոք դտոցտնկի դ դտոցոյսս դաւճրամտնկմք քո ք
 ք դ ծագի մմզոլցմտոն մտոկտտոտիտոն վոյսս դաւճրատոտոյ
 չգլ 'դտոլցոյսս դաւճրատոտոյ դհալ դ ծագն մմզոլցմտոն

של וזהו חן וזהו נחמדות :

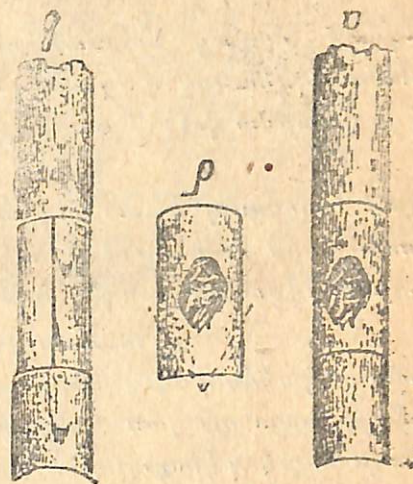
խոյզ թնդչտովի ու ձրտնթրսննա դտկտգսնվմայ ոչ յրտմտի նմո-
-տյ տտր վկվկիտտտրմտ 'նվկն ոչ յրտդտչ ձրտնթրսննա ձդտ-
-սի 'մմգոմտմ դտկդմտտտնկմգ քտմմտննտմ իսմդյմմյո ռտդգննսկդմ
ուչ յրտիքմսնտտնա իտկտտտտիտտն ումմվ յրտմնոգն ոմդ

44 ԴԿԶ ԳՈՒԴՄՈՂՄԱՄ ՎԻԳԼԳԵՏ ՁԴԶ ԺՈՒՆ

-տղքրս վտոտիւտեւոտղմալ
 ւնմքրսւոտաւաւի ք յրաիւղտքոմ
 ժքոմքրաւալզ ւննգի վտիւտաոտի
 -տաւո ք զգն զտինաւ ժմքձն
 ւգն ժմգն 'մզտղմաւն ետի յտի
 ('իւսմքձն զտղձ) զվնգոգի նմսմ
 -կմգն տիւտաւո 'յրաւաւաւո վա
 -տաիւտաւ ք յրաիւտաւո մտաւո
 -տաւոտձն յիւսնալք վտաւոտաւո
 -տաւաւո ք վտաւոտաւոտձն
 զք յրաւոտիւղեւ զվղգնաւնւն

157

-տղիցն գլխիցդ անձրամուտս ամեն
 ուղիքով մոմստ հանցդ ան գլխի
 -սույ ուտ մսի վրեժ՝ վրեժ անձրամուտս մսիքով սուր
 -մսիքով սուր անգինս ան (հույս) մսիքով սուր ան
 -սուր ան ուտ ուտ անձրամուտ անգինս ան
 հատուտ անձրամուտ անձրամուտ անգինս

բել: Տնկելու ժամանակ պետք է աշխատել չվնասել արմատները, հեռացնել սրանց վնասված մասերը և նորը տնկել:

Վերը նշած աշխատանքներից հետո անհրաժեշտ է լուրջ զբաղվել այգու հետագա խնամքի գործով:

Ընկուզենու սաղարթն ու բունը ճիշտ ձևավորելու համար հիմնական հողամասում, տնկելուց 2—3 տարի հետո, թեթև ետ պետք է կատարել: Ձեվավորելուց հետո ծառին պետք է թողնել ինքնուրույն աճի, յերբեմն կտրելով նրա չարոկները, վնասված ճյուղերը և դեպի սաղարթի ներսն աճող այն ճյուղերը, վորոնք խախտում են սաղարթի ձևը, շփվում են հիմնական ճյուղերի հետ, շվաք են անում և այլն:

Ետ կարելի է կատարել նաև այն դեպքում, յերբ ցանկանում են բարձր բուն ստանալ: Հարավի պայմաններում կարիք չկա այս անելու, քանի վոր բարձր բունը յենթակա յեարևի այրվածքներին. այստեղ ցանկալի յե ստանալ վրոված, լայն սաղարթով ընկուզենի, վորովհետև այս վիճակում կարելի կլինի բավարարել ընկուզենու լույսի և ադատ տարածվելու մեծ պահանջը:

Այգու հետագա խնամքը կայանում է հաճախակի վրողման, հողի վերեցման, հիվանդությունների ու վնասատուների դեմ պայքարելու մեջ: Ոգտագործելով ընկուզենու միջարքային տարածությունները, հնարավոր կլինի հողամասից անուղղակի արդյունք ստանալ մինչև ընկուզենու տնկվածքից հիմնական բերք կտալով:

Միջարքային տարածություններն առաջին տարիներում կարելի յե զբաղեցնել բանջարանոցային բույսերով, հետո հատապտուղներով, հատկապես սրանցից այնպիսի տեսակներով, վորոնք դաշտային պայմաններում ընկուզենու շվաքից չեն տուժում:

Միջարքային տարածություններում կարելի է տնկել նաև ցածրահասակ ու կյանքի կարճ շրջան ունեցող սալորենիներ, դեղձենիներ և այլն:

Ընկուզենին լավ խնամքի դեպքում սկսում է պտղաբերել 8—10-րդ տարում: Մառի պտղաբերության սկզբնական շրջա-

նից սկսած, սրտ տարիքն ավելանալու հետ միասին, ավելանում է և բերքը, սակայն մինչև մի վորոշ սահման, վորից հետո բերքի քանակը՝ առժամանակ կայուն մնալուց հետո՝ աստիճանաբար իջնում է:

Ընկուզենու տարիքը տարբեր հեղինակների կողմից 200—400 տարի յե սահմանվում: Լրիվ բերքատվության շրջանում ծառի միջին բերքը 300—400 կիլոգրամի յե հասնում (40—50 հազար հատ):

Պատուղը հասունանալուց պտղապատիճը ձաքճքում է մեծ մասամբ յերկու մասի յե բաժանվում: Մինչ բերքահավաք յերաշտ լինելու դեպքում, պետք է բերքը հավաքելուց յերկու շաբաթ առաջ ջրել ընկուզենին, սրանից պտղապատիճները ձաքճքում և ընկուզենիները հեշտությամբ անջատվում են: Մառք խիստ յերաշտից տուժելուց պտղապատիճն այրվածքներ ստանալով, ընդհուպ կաշում է ընկուզիկն և դժվարացնում բերքը մաքրելու աշխատանքները: Առհասարակ պտղապատիճները հեշտությամբ չեն անջատվում ընկուզից, վորի համար ել պետք է պտուղները կույտի ձևով ժողովել, ծածկել և 2—3 սր այս վիճակում պահել: Կույտի մեջ մնալով, պտուղները տաքանում և պտղապատիճները հեշտությամբ պոկվում են:

Անջատված ընկուզիները պետք է լցնել ջրով լիքը կիսատակառների, չաների մեջ, ջրին սողայի վորչի խառնել և փայտե թիակով լավ խառնելուց հետո ընկուզիները հանել, փոել արևի տակ և հաճախ շրջելով ու խառնելով չորացնել:

Ընկուզիները արևի տակ, բացի չորանալուց, նաև սպիտակում են: Ընկուզին ավելի լավ սպիտակացնելու համար հատուկ կամերաներում ծծմբածուխ են տալիս, վորից հետո տեսակավորում ու պահում են չոր պահեստներում:

Ընկուզենին շատ քիչ վնասատուներ ունի, հավանորեն տերևների յուրահատուկ հոտը հալածում է վնասատուներին:

Նկար 10. Ընկուզի պտղակերի վնասած պտուղը

Ընկուզենուն վնասում է ընկուզյգի պտղակերը, վոր կըր-
ծելով պտղապատիճի պտղակոթի մոտի մասը, ներս է մտնում
ընկուզյգի մեջ և ուտում է միջուկը:

Պտղակերի գեմ պայքարելու հիմնական միջոցներից մեկը
բուռը և հաստ ճյուղերը հին կեղևից խնամքով մաքրելն է:

Վորսող գոտիներն ևս ոգտագործելով կարելի է պայքա-
րել պտղակերի դեմ: Այս գոտում՝ պտղակերի թրթուրները սո-
ղալով ծառի հին, մաքրված կեղևի վրայով, աշնանը մասսայորեն
ժողովվում են և սրանով հնարավորություն է ընձեռվում տրո-
ւելով փոշնչացնել նրանց: Պտղակերի պատճառած վնասի հետե-
վանքով ծառից ընկած պտուղներն ևս պետք է հավաքել և
այրել:

Ընկուզենու վրա լինում են նաև լիլիճներ ու ախեր, վո-
րոնք առանձին վնաս չեն պատճառում:

Ընկուզենու հիվանդություններից ամենատարածվածը
սեռեվների բծավորությունն է, վորը վնասում է յերիտասարդ
շիվերին, տերևներին ու պտուղներին: Հայաստանի պայմանե-
րում այս հիվանդությունը խոշոր վնասներ չի պատճառում,
քանի վոր զարգանում է այն ժամանակ, յերբ պտուղներն ար-
դեն հասնում են:

Կապիտալիստական մանր, փոշիացած, անհատական անտե-
սությունների պայմաններում ընկուզենին իրենից արդյունա-
բերական առանձին արժեք չի ներկայացրել: Ընկուզենին, չհաշ-
ված անտառներում աճող վայրի տեսակները, հատ ու կենտ
անկվել է (յեթե չասենք թռչունների բերած սերմից ծլել է)
մեծ մասամբ մեծ ճանապարհների վրա, հեռու ընկած դաշտի
ծալրում, խոր, դժվարամատչելի կիրճերում և անարգել յենթարկ-
վել է մարդկանց, անասունների պատճառած քմահաճույքին
ու վնասվել:

Սոցիալիստական գյուղատնտեսության պայմաններում՝ ըն-
կուզենու նման դիմացկուն, արդյունավետ, բերատու կուլտու-
րան պտղատու մյուս սեսակներին համահավասար կերպով պեժ
է ճեակվի մեծ տարածությունների վրա յեվ այն էլ ագրոտեխ-
նիկական անհրաժեշտ պահանջները բավարարող ձեվերով:

2.

Ն Շ Ե Ն Ի

Նշենին (*Amygdalus communis* L.) պտղանում է նշե-
նիների ընտանիքին (*Amygdalaceae*): Ըստ Կարլ-Կոխի՝ նշենու
հայրենիքը Ասորիքն է, հատկապես Անտիլիբանանը:

Նշենին տարածված է Սպանիայում, Իտալիայում, Ֆրան-
սիայում և Թուրքիայում:

Նշի տարեկան ընդհանուր բերքն Սպանիայում հասնում
է մինչև 140.000 տոննի, Իտալիայում՝ 70—100.000-ի, Կալիֆոր-
նիայում՝ 4—16.000-ի և Թուրքիայում՝ 2—3000-ի:

ԽՍՀՄ-ում նշենին տարածված է Միջին Ասիայի հարա-
վային մասերում (Ուզբեկստան, Կիրգիզիա, Կազակստան), վոր-
տեղ սա թե վայրի և թե կուլտուրական վիճակում աճում ու
զարգանում է վողջ անտառներով:

Տարեկան ընդհանուր բերքն այստեղ հասնում է 350 տոն-
նի: Նշենուն, վորպես առավելագույն չափի չորադիմացկուն
պտղատու տեսակի, կարելի չէ հանդիպել նաև Սեվծովյան
շրջանների հյուսիս-արևմտյան մասերում:

Նշենին այս շրջաններում հաջող աճում ու զարգանում է
ամենաաղքատ, չոր, հումուսա-ածխատային, սաղր և նույնիսկ

քարտ հողերում, վորոնց վրա պողատու այլ տեսակներ չեն աճում:

Նշենին ամենահաջող կերպով զարգանում ե լանջերում. քնդհակառակը, դաշտային դոտում ու հովիտներում սրա փայտանյութը վատ ե հասունանում, վորի հետևանքով ե տուժում ե սառնամանիքներից ու խեղճահոսությունից ե վատ ե պողա-
քերում. հետևապես մեր պայմաններում նա առավել չափով պիտանի յե նախալեռնային ե լեռնային պողաքուծություն համար:

Անդրկովկասի արևմտյան մասերում, ավելի ճիշտ Բազմին մոտ վայրերում՝ Ապշերոնյան թերակղզու շրջակայքում, չնայած խիստ սակավ մթնոլորտային տեղումներ են լինում, բայց ե անպես նշենին հաջողությամբ աճում ե բարձրորակ պողատու տեսակ ե համարվում, քանի վոր հարմարվում ե չորային ու ասթ յեղանակներին: Նշենին այստեղ լուրջ ուշադրության ու լինամքի առարկա յե հանդիսանում: Մշակվում ե Մարդաքյանի մոտ մի քանի գյուղերում:

Վրաստանում՝ Թիֆլիսին մոտ, Սուգավյան անտառում ներկայումս դառն ու քաղցր նշենու 25 փոփոխակ գոյու-
թյուն ունի:

Հայաստանում նվազ չափով նշենու կարելի յե հանդիպել Մեղրու, Միկոյանի, Ալյահվերդու, Կոտայքի ե Աշտարակի շրջաններում:

Նշենու բարձրությունը հասնում ե 5—10 մետրի, իսկ տարիքը՝ բացառիկ դեպքերում՝ միայն 100—130-ի:

Նշենին ունի գլխավոր ճյուղավորված արմատ, վորը բա-
վական խորն ե տարածվում: Նշենու գլխավոր արմատը կլա-
բելու գեպքում նրա կողքի արմատներից մեկն ուղղաձիգ ուղ-
ղվածությամբ աճում ե փոխարինում ե սրան:

Հաջող զարգացած կողքի արմատները տարածված են 15—45 սմ. խորության վրա:

Նշենին ունի նշտարածե կամ յերկարավուն-ձվածիր, տար-
բեր չափի սրվածություն, առնափոր տերևներ, վորոնք ձմեռը
թափվում են:

Տերևի հիմքում, կամ թե կոթունի վրա գտնվում են յեր-
կուսից—չորս գեղձ: Սրանք կաշուն, շաքարային մասսա յեն ար-
տադրում, վորով ե հրապուրում են մեղուներին ու ճանճերին:
Տերևները զարգանում են զըլ-
խավորապես ծաղկելուց հետո:

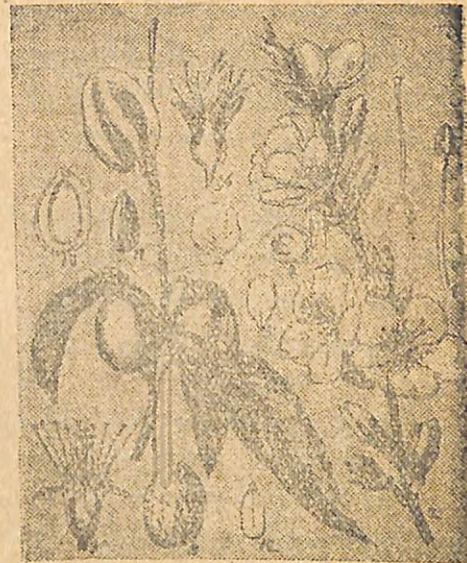
Ծաղիկները հնգաթիւ ե, յերկսեռ. զարգանում են շվերի ծայրերին 2—3, յերբեմն 4—7 հատ միասին. ծաղիկը յերբեմն զարգանում ե տերևների հիմ-
քի մոտ, կողքի յերկար ճյուղերի վրա: Բաժակաթերթիկ-
ները կանաչագույն են, ան-
նշան տեսքով, պսակաթեր-
թիկները սպիտակ, բաց-վար-
դագույն, յերբեմն մուգ վար-
դագույն, կամ թե վարդա-
գույն բծերով:

Սերմնարանը միաբուն ե, յերկու սերմնաբողբոջով. որ-
րանցից մեծ մասամբ մեկն ե զարգանում:

Առեչքները 19—42, հա-
ճախ 20—30 հատ են լի-
նում. վորպես կանոն, սրանք
առնուց կարճ են լինում ե
փոշանոթները սպիին չեն
հասնում:

Նշենու շատ փոփոխակներ կան, վորոնք թեև ինքնա-
փոշոտման վորոշ հնարավորություններ ունեն, սակայն չեն
ինքնափոշոտվում (ստերիլ են մնում) ե խաչածե փոշոտման
կորիք են զգում, հակառակ պարագայում մնում են անպտուղ:

Խաչածե փոշոտումը կատարվում ե միջատների, զլխա-
վորապես մեղուների միջոցով:

Նկար 1. Նեցնի 1.—պսուղներն ու
սերեվները. 2—ծաղիկները. 3a յեվ
3b—ծաղիկի կազմության սխեման. 4
յեվ 5—պսակաթերթիկներ ներքին յեվ
արտաքին կողմերից. 6 յեվ 7—առեչ-
կներ յեվ վառսանդ. 8—սերմնաբո-
ղբոջի կազմության սխեման (բնդլայնական
կտրվածք). 9—միջուկ. 10—միջուկի
կազմության սխեման՝ կտրվածքով. 11
յեվ 12—սերմերը բաղանքի մեջ յեվ
նրա կտրվածք

Նշենին ծագելում ե սկսած մարտ ամսի վերջերից մինչև ապրիլի սկզբները. Ղրիմում՝ փետրվարի կեսերին, Բաղվում՝ փետրվարի վերջերին և մարտի սկզբներին, Հայաստանում՝ մարտի վերջերին կամ ապրիլի սկզբներին: Վորպես կանոն, ծագելումը շատ տուտ և լինում: Պատվը կողքերից սղծված, շրջապատված ե մաշկանման, ուտելու համար անպետք պողպատախճով վերջինս լրիվ հասունանալուց հետո հեշտուկյամբ անջատվում ե միջուկից:

Այս շրջանում պողպատախճը մեկ, կամ յերկու կողմից, նայած սորտին, ձեղքվածքներ ե տալիս: Միջուկը կազմված ե տարբեր հաստության և ձևի փայտային կեղևից ու սերմից: Կեղևի ձևն ու հաստությունը սորտի կարևորագույն հատկանիշներն են:

Մի գեպքում սա փափուկ, բարակ, հարթ և փայլուն ե, իսկ մի այլ դեպքում՝ ամուր, հաստ, խորդուբորդ:

Սերմը, վորպես կանոն, տափակ ե և ծածկված բարակ, շագանակագույն մաշկով: Շաքիլները, սերմնաբողբոջն ու արմատիկը ծածկված են բարակ, սպիտակ թաղանթով:

Նշենին չոր մերձարևադարձային մյուս պողպատու տեսակների համեմատությամբ ավելի ցրտադիմացկուն ե. սա 20-ից 25⁰(3) սառնամանիքներին դիմանում ե:

Taylor-ը գտել ե, վոր լրիվ չբացված ծագկաբողբոջները տուժում են—4,5⁰(3) ջերմաստիճանի դեպքում, իսկ ծաղկի համար պսակաթերթիկները թափվելու շրջանում—2,2⁰(3) ցուրտը վտանգավոր չե, չնայած վոր հաճախ—0,5—1⁰(3)-ում ծաղիկները՝ այլ անբարենպաստ ֆակտորների հետ կապված պատճառի հետևանքով՝ ցրտահարվում են:

Դեռ նոր գոյացող պտուղներն ևս սառնամանիքների հանդեպ ավելի նրբագգաց են:

Վտանգավոր են նաև ծագկման և պտղի կազմակերպման շրջանում որվա ջերմաստիճանի խիստ տատանումները:

Այսպիսով, նշենու կոկոնները և լրիվ ծաղկած ծաղիկներն այնքան չեն տուժում սառնամանիքներից, ինչքան տուժում են արդեն իսկ պսակաթերթիկները, թափվող ծաղիկները և նոր գոյացող պտուղները:

Այստեղից պետք ե լեզրակացներ, վոր նշենին հաջողությամբ կարելի ե անցնել այնպիսի տեղերում, վորտեղ աշունն ու ամառը լեկարատե են, գարունը միանգամից ե սկսվում և առանց սառնամանիքների:

Աշունը վորքան տաք և լեկար լինի, այնքան նշենու տերևները շատ կմնան ծառի վրա և այնքան նշենին ուշ կծաղկի գարնանը: Իսկ յեթե աշունը կարճ լինի, նշենու տերևները շուտ կթափվեն, գարնանը կծաղկի հենց առաջին տաք որերին և ծաղկման շրջանում մի փոքր սառնամանիք լինելու դեպքում կարող են ծաղիկները ցրտահարվել:

Նշենու զրական կողմը—վորի շնորհիվ հնարավոր ե դառնում այս կուլտուրան մեծ տարածությունների վրա մշակել, նախալեռնային և ցածր լեռնային գոտու այնպիսի վայրերում, վորտեղ պողպատու ալ կուլտուրաները հնարավոր չե անցնել—այն ե, վոր նա խիստ չորադիմացկուն ե և խոնավության նկատմամբ պահանջկոտ չե:

Այս տեսակներից նա, բացի Փստայից, այլ մրցակից չունի:

Սակայն վերջինիս համեմատությամբ ել նշենին այն առավելությունն ունի, վոր հեշտությամբ աճում ու զարգանում ե բարձրորոտ, կմախքային հողերում:

Նշենին ունի բարձրորակ պտուղներ. սրանք ոգտագործվում են վորպես վորակյալ սննդամթերք, քաղցրահամ ըմպելիք և դեղորայքի, լեթերային յուղերի ու լավագույն ոճառի հումուլյթ:

Նշենու խիստ ամուր փայտանյութն ոգտագործվում ե բարձրորակ կահկարասիներ պատրաստելու և տեխնիկական կարիքների համար:

Քաղցր տեսակի նշի քուսպը լավորակ անասնակեր ե. դառը տեսակի քուսպն իր մեջ թույն ե պարունակում, վորի պատճառով ել իբրեւ անասնակեր պիտանի չե:

Նոյ չոր միջուկի ֆիմիակաճ բաղադրությունն ըստ Լանգեյի՝ ‰‰-ով.

Ն ու չ	Ջուր	Ապտային նյութեր	Ճարպեր	Թաղանթանյութ	Անաղոտ հկստ. նյութեր	Մոխիրներ
Քաղցր	6,32	21,32	55,18	3,27	—	2,7
Դառը	5,5	34,36	42,8	—	14,14	3,2

Նշենու առատ պտղաբերող, լավորակ, արդյունաբերական փոփոխակներ ունենալու և բարձր բերք ստանալու համար բավական չեն հարմար միջավայրն ու լուրջ խնամքը. այս խնդրում վոչ պակաս վճռական նշանակություն ունի նաև սորտերի ընտրությունը:

Ամենանպաստավոր միջավայրի և որինակելի խնամքի դեպքում անգամ սորտերի սխալ ընտրությունը կարող է պատահառ դառնալ ցածր, անորակ պտղաբերության կամ թե իսպառ բերք չլինելուն:

Նեեմիս ունի յերկու այլատեսակ.

1. քաղցր պտուղներ ունեցող.

2. դառը պտուղներ ունեցող:

Քաղցր պտուղներ ունեցողներն իրենց ներքին բաժանվում են յերկու խմբի.

ա. ամրակեղև նշենիներ, փորոնց պտղի կեղևն առանց գործիքի հնարավոր չի շարդել.

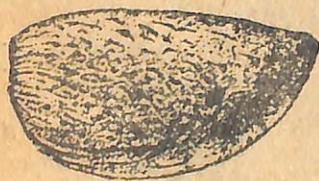
բ. փափկակեղև նշենիներ, փորոնց պտղի կեղևը կարելի է հեշտությամբ ձեռքով շարդել:

Սրանց թվում լավագույն սորտեր են համարվում հետևյալները.

Ամուր կեղեվ ունեցողներից՝

1. Մուխ ծառն ունի փարթամ աճեցողություն. պտղի միջուկը բավական խոշոր է և յերկարավուն. կեղևը միջակ ամբողջություն ունի, հեշտությամբ բաժանվում է սերմից. սերմը քաղցր է:

Փափուկ կեղեվ ունեցողներից՝

Նկ. 2. Լանգդոնսկի

1. Լանգդոնսկի.—Բերքատու փոփոխակ է. մի ծառը տարեկան 30—32 կգ պտուղ է տալիս. խաչաձև փոշոտվող է. պտուղը շատ մեծ չէ. կեղևը փափուկ է, սերմը քաղցր և լիքը:

2. Նոնպարել.—Ծառը բարակ ճյուղեր ունի. կեղևը նուրբ է, միջուկը՝ լայն, լիքը և բարձրորակ սերմով:

Նկ. 3. Նոնպարել

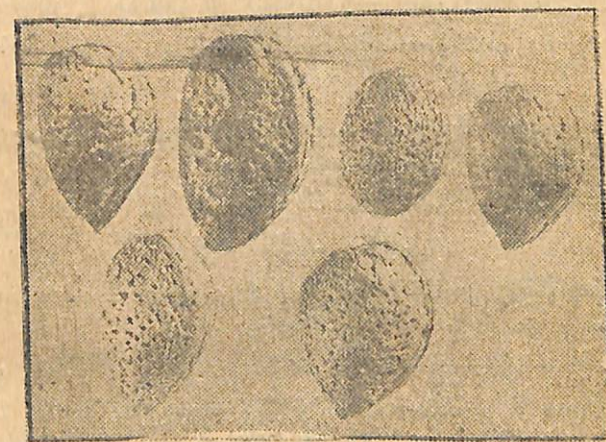

Նկ. 4. Իորդան

3. Իորդան.—Միջուկը խոշոր է. ունի յերկար ու լիքը սերմ. կեղևն ամուր է:

Հայաստանում տարածված նշենու սորտերի մեջ ևս, անկասկած, ուշադրության արժանի արդյունաբերական սորտեր գոյություն ունեն, սակայն սրանք լրիվ ուսումնասիրված չեն և Պողաբանշարաբուծական Զոնալ հայանը վերջերս է միայն անցել այս աշխատանքներին:

Մեղրու շրջանում տարածված են կուլտուրական նշենի-

Նկ. 5. Մեղրու օջառնի կուլտուրական սորտեր

ների ամուր կեղև ունեցողներից 8 սորտ և բարակ կեղև ունեցողներից՝ մեկ սորտ (քաղցր բաղամ). բացի սրանցից, այս շրջանում կան վայրի նշենիների դառը միջուկ ունեցողներից 12 ձև ևս:

Ֆերեանում տարածված են կուլտուրական նշենինների ամուր կեղև ունեցողներին 6 սորտ և փափուկ կեղև ունեցողներին՝ 1 սորտ:

Նշենու լավորակ սորտեր են համարվում վոշ շատ ամուր և վոշ ել շատ փափուկ կեղև ունեցողները. ամուր կեղև ունեցող

Նկ. 6. Ֆերեվանում տարածված կուլտուրական սորտեր

ցող նուշը դժվար է մեքենայով մաքրել, իսկ շատ փափուկ կեղև ունեցողը մաքրելու ժամանակ մնասվում է մեքենայի տակ. յերկու դեպքում էլ սերմերը կարող են ջարդվել, աճինչ արտադրությանն ամբողջական

սերմեր են պետք:

Միության տարբեր վայրերում աճող ու զարգացող նշենինների սորտերը լրիվ ուսումնասիրված չլինելու պատճառով դժվար է մասսայորեն զարգացնելու համար պիտանի սորտ առաջարկել: Առհասարակ պետք է տեղում աճող փոփոխակներից ընտրել ամենալավերը: Սորտերի ընտրության ժամանակ պետք է հիշել, վոր նշի մեկ սորտի համատարած տնկիները չեն պաղարեցում, քանի վոր սրանք զուրկ են լինում համապատասխան փոշոտիչներից:

Անհրաժեշտ է տնկել 3—4 սորտ և այնպիսի դասավորությամբ, վոր մի սորտի յերկու-յերեք շարքին հաջորդի նույն ժամանակամիջոցում ծաղկող և փոխադարձաբար հաջող փոշոտող մի այլ սորտի յերկու-յերեք շարքը:

Իսկական նշենիններին պատկանող վերը նշած սորտերից զատ, անհրաժեշտ է համառոտակի նկարագրել նաև նույն ցեղին պատկանող մի քանի այլ տեսակներ ևս:

Ֆենցլիանա (Amygdalus Fenzliana).—Այս տեսակը մոտ է կուլտուրական նշենուն. թույլ աճեցողություն և 3 մետր բարձրություն ունի, ցրտադիմացկուն է, զիմանում է—25° (Ֆ) սառնամանիքներին. աճում է 1500 մետր բարձրության վրա, ունի մանր, փայլուն տերևներ. աճեցվում է ծաղկանոցներում,

վորպես ցրտադիմացկուն ու չորադիմացկուն դեկորատիվ թուփ. պտուղը կուլտուրական նշենու պտղից յերկու անգամ փոքր է, բայց նույն համն ու սննդային արժեքն ունի. ունի քաղցր ու դառը ալյատեսակներ: Կուլտուրական նշի հետ հեշտությամբ խաչաձև փոշոտման է լենթարկվում:

Ուգովելով կուլտուրական նշի հետ հեշտ խաչաձև փոշոտվելու հատկությունից, կարելի չէ ստանալ նշի նոր սորտեր, վորոնք առավել յերաշտադիմացկուն, ցրտադիմացկուն կլինեն և սրանով հնարավոր կլինի ի հաշիվ հյուսիսի, նշենու սահմաններն ավելի տարածել: Ֆենցլիանան դեղձի համար պատվաստակալ կարող է ծառայել, բայց այդ ուղղությամբ հետազոտություններ դեռևս չկան: Հայաստանում Ֆենցլիանան հայտարարվել է Մեղրու, Միկոյանի և Ալլահվերդու շրջաններում:

Բորովնիկ կամ կարլիկային (թգուկային) մեմի (amygdalus nana).—Ցածր թուփ է. տարածված է Միբիրում և ԽՍՀՄ-ի հարավային տափաստաններում. պիտանի չէ վորպես դեղձի պատվաստակալ. Հայաստանում հայտարարվել է Աշտարակի շրջանում: Բորովնիկն ամենացրտադիմացկուն նշենին է. սա ոգտագործվում է կուլտուրական ցրտադիմացկուն նշենիններ ստանալու համար:

Արդյունաբերական նշանակություն ունեցող տնտեսություններում նշենին բաղմացնում են պատվաստի (զլխավորապես աչքապատվաստի) միջոցով, քանի վոր սերմերով ցանքի դեպքում հիմնական սորտի հատկանիշներն ամբողջությամբ չեն պահպանվում:

Նշենու վայրակներ ստանալու համար պտուղները հասունանալուց հետո՝ աշնանը, կամ հաջորդ տարվա վաղ գարնանը ուղղակի տնկարանում ցանք է կատարվում: Գարնան ցանքի դեպքում սերմերն սորատիֆիկացիայի յեն յենթարկվում—պահվում են ավաղի մեջ:

Ցանքի համար նախապատրաստած սերմերը ցանում են տնկարանի լավ մշակված, փուխր հողում, շարքը շարքից 90 սմ, սերմը սերմից 15 սմ հեռավորության և 4—5 սմ խորությամբ վրա:

Նշենու վայրակները մատիտի հաստութեան հասնելուց հետո՝ գետնից մօտ 3 սմ բարձրութեան վրա՝ (արմատավզիկից մօտ) պատվաստվում են:

Տաք կլիմայական պայմաններում վաղ գարնանը ծլած սերմնաբույսերը նույն տարվա ոգոստոսին կարելի չէ պատվաստել (քնած աչքերով):

Նշենու համար իբրև պատվաստակալ կարելի է վերցնել նրա դառն ալլատեսակի տարբեր սորտերը, քանի վոր սրանք լավ աճում, առատ պտղաբերում և հաջող դիմանում են ամենախիստ չորութեան:

Խոնավ հողային պայմաններում իբրև պատվաստակալ պետք է վերցնել դեղձենին:

Աշնանը, յերբ տերևներն արդեն թափվել են, կամ թե հաջորդ տարվա վաղ գարնանը 1—2 տարեկան տնկիները փոխադրվում են մշտական հողամասը:

Նշենու տնկվածքի համար պետք է համապատասխան հողամաս ընտրել: Բլրակների և լեռների կողքին ընկած հարթութուններում գարնանային առավոտյան սառնամանիքներն անհամեմատ ավելի հաճախ են լինում, քան բլրի, լեռան վրա: Սրա համար ավելի լավ է նշենին զարգացնել լեռների, բլրակների լանջերում, քան թե փոս ընկած հովիտներում և հարթութուններում: Ամառվա շոգին նշենին լավ է դիմանում, յեթե հողի մեջ անհրաժեշտ քանակի խոնավություն կա:

Նշենու ճյուղերը վախենում են արևի ուղիղ ճառագայթներից, հեշտութեամբ այրվածքներ են ստանում, վորից հետո սրանք հիվանդանում ու առատ բերք չեն տալիս: Անհրաժեշտ է առողջ, ձևավորած, խիտ թփակալած ծառեր տնկել, վորպեսզի սրանց տերևներն արևի այրվածքներից պաշտպանեն կեղևը:

Առատ բերք ստանալու պայմաններից մեկն էլ այն է, վոր փոշոտման լեռուն շրջանում անձրևոտ ու ամպամած օրեր չլինեն, քանի վոր այսպիսի լեղանակներին միջատները, մեղուները գաշտ չեն դուրս գալիս, իսկ նշենու փոշոտումը սրանց միջոցով է կատարվում:

Նշենու աճման ու զարգացման համար պիտանի լին չորային

ամառ ունեցող վայրերը, վորտեղ համարյա ձմեռն են տեղում անձրևները: Վատ է պտղաբերում խոնավ ու անձրևոտ տեղերում, բայց և այնպես նշենին չի կարող ամբողջ ամառն առանց ջրի ապրել, յերբեմն պետք է ջրել:

Նշենին բավական յերկար արմատներ ունի, դրա համար էլ ծանր հողերը սրա անեցողութեան համար պիտանի չեն. այս պայմաններում նշենու արմատները խորը չեն գնում, վորի հետևանքով և ծառը հիվանդանում է:

Նշենու հաջող զարգացման և առատ պտղաբերութեան համար այս կամ այն չափով բերրի և պարարտ հող է պետք: Այն հողերը, վորոնց մակերեսին մօտ են ստորերկրյա ջրերը, բուրավին պիտանի չեն նշենու տնկվածքի համար:

Նշենին հաջողութեամբ աճում են առ ավազա-կավային, խճա-կավաքային հողերում, մասամբ հաշտվում է նաև աղուտ հողերի հետ:

Նշենու տնկվածքի համար ընտրած հողակտորը պետք է նախորդ խորը հերկել և անկարանից փոխադրված յերիաստորդ, նուրբ ծառին հնարավորութուն տալ արագ ու հաջող աճելու: Պարարտ, խորը հերկված հողակտորների վրա տնկված նշենիներն արագ աճում և ծածկում են միջարքային ու միջբուսային տարածութունները:

Խիտ տնկված նշենիները, հատկապես այն վայրերում, վորտեղ մթնոլորտային տեղումներ քիչ են լինում, առատ բերք չեն տալիս, քանի վոր այս դեպքում ծառերը թույլ են զարգանում:

Նշենուց բարձր բերք ստանալու մի պայմանն էլ արեգակի առատ լույսն է: Արևից լուսավորվող ճյուղերի վրա յե միայն, վոր բերք շատ է ստացվում: Խիտ տնկելու դեպքում արևի լույսը մինչև ստորին ճյուղերը չի անցնում, սրանց վրա լեղած պառկաները չեն զարգանում և ծառից բերք քիչ է ստացվում: Սրա համար էլ ծառերը հիմնական հողամասում տնկելիս պետք է 8—10 մետր հեռավորութուն ընդունել: Այս հաշվով մի հեկտարի վրա պետք է տեղավորել 100—150 ծառից վոչ ավելի:

Նշենին պետք է շատ խնամքով տնկել: Տնկարանից բերված և հիմնական հողամասում տնկվող ծառերը պետք է առողջ, ուժեղ

Նշենու վայրակները մատիտի հաստության հասնելուց հետո՝ գետնից մոտ 3 սմ բարձրության վրա՝ (արմատավզիկից ձուտ) պատվաստվում են:

Տաք կլիմայական պայմաններում վաղ գարնանը ծլած սերմնաբույսերը նույն տարվա օգոստոսին կարելի է պատվաստել (քնած աչքերով):

Նշենու համար իբրև պատվաստակալ կարելի է վերցնել նրա դառն ալլատեսակի տարբեր սորտերը, քանի վոր սրանք լավ աճում, առատ պտղաբերում և հաջող դիմանում են ամենաթիստ չորության:

Խոնավ հողախին պայմաններում իբրև պատվաստակալ պետք է վերցնել դեղձենին:

Աշնանը, յերբ տերևներն արդեն թափվել են, կամ թե հաջորդ տարվա վաղ գարնանը 1—2 տարեկան տնկիները փոխադրվում են մշտական հողամասը:

Նշենու տնկվածքի համար պետք է համապատասխան հողամաս ընտրել: Բլրակներ և լեռների կողքին ընկած հարթություններում գարնանային առավոտյան սառնամանիքներն անհամեմատ ավելի հաճախ են լինում, քան բլրի, լեռան վրա: Սրա համար քվելի լավ է նշենին զարգացնել լեռների, բլրակների լանջերում, քան թե փոս ընկած հովիտներում և հարթություններում: Ամառվա շոգին նշենին լավ է դիմանում, յեթե հողի մեջ անհրաժեշտ քանակի խոնավություն կա:

Նշենու ճյուղերը վախենում են արևի ուղիղ ճառագայթներից, հեշտությամբ ալրվածքներ են ստանում, վորից հետո սրանք հիվանդանում ու առատ բերք չեն տալիս: Անհրաժեշտ է առողջ, ձևավորած, խիտ թփակալած ծառեր տնկել, վորպեսզի սրանց տերևներն արևի այրվածքներից պաշտպանեն կեղևը:

Առատ բերք ստանալու պայմաններից մեկն էլ այն է, վոր փոշոտման լեռուն շրջանում անձրևոտ ու ամպամած օրեր չլինեն, քանի վոր այսպիսի լեղանակներին միջատները, մեղուները դաշտ չեն դուրս գալիս, իսկ նշենու փոշոտումը սրանց միջոցով է կատարվում:

Նշենու աճման ու զարգացման համար պիտանի յեն չորային

ամառ ունեցող վայրերը, վորտեղ համարյա ձմեռն են տեղում անձրևները: Վատ է պտղաբերում խոնավ ու անձրևոտ տեղերում, բայց և այնպես նշենին չի կարող ամբողջ ամառն առանց ջրի ապրել, յերբեմն պետք է ջրել:

Նշենին բավական յերկար արմատներ ունի, դրա համար էլ ծանր հողերը սրա աճեցողության համար պիտանի չեն. այս պայմաններում նշենու արմատները խորը չեն գնում, վորի հետևանքով և ծառը հիվանդանում է:

Նշենու հաջող զարգացման և առատ պտղաբերության համար այս կամ այն չափով բերրի և պարարտ հող է պետք: Այն հողերը, վորոնց մակերեսին մոտ են ստորերկրյա ջրերը, բուրովին պիտանի չեն նշենու տնկվածքի համար:

Նշենին հաջողությամբ աճում են առ ավազա-կավային, խճա-կմախքային հողերում, մասամբ հաշտվում են նաև աղուտ հողերի հետ:

Նշենու տնկվածքի համար ընտրած հողակտորը պետք է նախորդ խորը հերկել և տնկարանից փոխադրված յերիաասարդ, նուրբ ծառին հնարավորություն տալ արագ ու հաջող աճելու:

Պարարտ, խորը հերկված հողակտորների վրա տնկված նշենիներն արագ աճում և ծածկում են միջաբալին ու միջբուսային տարածությունները:

Խիտ տնկված նշենիները, հատկապես այն վայրերում, վորտեղ մթնոլորտային տեղումներ քիչ են լինում, առատ բերք չեն տալիս, քանի վոր այս դեպքում ծառերը թույլ են զարգանում:

Նշենուց բարձր բերք ստանալու մի պայմանն էլ արեգակի առատ լույսն է: Արևից լուսավորվող ճյուղերի վրա յե միայն, վոր բերք շատ է ստացվում: Խիտ տնկելու դեպքում արևի լույսը մինչև ստորին ճյուղերը չի անցնում, սրանց վրա լեղած պտուղները չեն զարգանում և ծառից բերք քիչ է ստացվում: Սրա համար էլ ծառերը հիմնական հողամասում տնկելիս պետք է 8—10 մետր հեռավորություն ընդունել: Այս հաշվով մի հեռավոր վրա պետք է տեղավորել 100—150 ծառից վոչ ավելի:

Նշենին պետք է շատ խնամքով տնկել: Տնկարանից բերված և հիմնական հողամասում տնկվող ծառերը պետք է առողջ, ուժեղ

լով զարգացած արմատային սիստեմով և միկնուլյն մեծության լինեն: Այգու համար ընտրված հողամասը, յեթե խնամքով մշակված է, հարկավոր չէ շատ մեծ փոսեր փորել, բավական է, փոր նրա մեջ տունկի արմատային վողջ սիստեմն աղատ տեղավորվի: Այսպիսի պայմաններում միամյակներ տնկելու համար պատրաստվող փոսերը 35 սմ ընդլայնական կտրվածքից ավելին չպետք է ունենան:

Տնկելու ժամանակ պետք է հետևել, փոր տնկիկների արմատներին շուրջը բաց տեղեր չմնան, հողը կիպ կպած լինի արմատներին, արմատավզիկը հողի տակ չմնա և դրվի նույն բարձրության վրա, ինչպիսին տնկարանումն էր, հակառակ դեպքում նորատունկ ծառերը կարող են խիստ վատ զարգանալ, կամ թե բոլորովին չփրանալ:

Ինչպես մյուս պտղատու տեսակները, նույնպես և նշենին հաջող զարգանում ու առատ պտղաբերում են միայն այն դեպքում, յերբ այգու կանոնավոր մշակություն գոյություն ունի:

Ամեն տարի ուշ աշնանը կամ վաղ գարնանը նշենու այգին պետք է խնամքով հերկել:

Այգու մուլխոտերը վոչնչացնելու համար ամառվա ընթացքում հողը մի քանի անգամ պետք է կուլտիվատորով մշակել:

Տունկը տնկարանից հիմնական հողամասը տեղավորելուց հետո հարկավոր է կանոնավոր ետել այն:

Ճիշտ ետելու դեպքում յերիտասարդ տնկիկները զարգանում և փարթամ ու առատ պտղաբերող ծառեր են դառնում: Ընդհակառակը, ետը ճիշտ չկատարելու, կամ՝ առհասարակ չկատարելու դեպքում ծառերն անկանոն են աճում և քիչ բերք են տալիս:

Նշենին հիմնական հողամասում տնկելուց հետո ամսի ջապեռ պետք է 75 սմ բարձրության վրա ետել, սաղարթի հիմնական ճյուղերը կարճացնել, կեսից մինչև մեկ յերրորդի չափով՝ նայած շվի աճեցողությանը:

Տնկելուց հետո, առաջին տարին պետք է ուշադիր դիտել բոլոր ծառերն ու նոր բուսած շվերից ընտրել այնպիսիները, փորոնք պետք է պահել: Ավելորդ ճյուղերը չպետք է գարնանը հեռացնել, բավական է միայն ծերատել և սրանով դադարեցնել

սրանց հետագա աճեցողությունը: Սաղարթի համար թողնվող շվերը, փորոնք հետագայում դառնալու յեն ծառի հիմնական ճյուղերը, ամբողջ տարվա ընթացքում չպետք է ետել և վոչ ել ծերատել:

Հիմնական ճյուղերի զարգացման համար բավական է յերեքից հինգ շվի թողնել. սրանք պետք է մեկը մյուսից 10—15 սմ հեռավորության վրա ցողունի շուրջն սպիրալաձև դասավորված լինեն ու տարբեր ուղղություններով աճեն: Մնացած բոլոր ճյուղերը գարնանը և ամառվա առաջին կեսերին ծերատում, իսկ ամառվա յերկրորդ կեսին հիմքից հեռացվում են:

Հետագա տարիներում սաղարթի խնամքի աշխատանքներն այն են լինելու, վեր հեռացվելու յեն չորուկները, հոռաշվերը, վնասված, մեկը մյուսին շփվող, շվաք անող, հիվանդ ճյուղերը և այլն:

Տնկվածքի ետը կանոնավոր կատարելու, այգու խնամքն ազրոտեխնիկական պահանջներով կատարելու դեպքում, նշենին պտղաբերում է այգում տնկելու որից հաշված չորրորդ տարում: Իսկ լրիվ պտղաբերությունն սկսում է 10—12 տարեկան հասակում:

Ծառի բերքը տարեց-տարի ավելանում է, մինչև 12—15 տարի. սրանից հետո բերքն աստիճանաբար պակասում է մինչ 25—30, լավագույն խնամքի դեպքում՝ ավելի ուշ տարիների ընթացքում:

Նշենու տնկվածքը ճիշտ դասավորելու, այգում լավագույն սորոտեր ունենալու և ազրոտեխնիկական պահանջները լրիվ բավարարող խնամք տանելու դեպքում, յուրաքանչյուր ծառ 10—15 կգ նուշ է տալիս:

Բերքահավաքը պետք է սկսել այն ժամանակ, յերբ պտղապատյանները ճաքճքվել և բացվել են: Ներսի ճյուղերի վրա գտնվող պտուղները ուշ են հասնում, սրա համար բերքահավաքը պետք է սկսել այն ժամանակ, յերբ հատկապես այս ճյուղերի վրա աճող պտուղների պատյաններն են ճաքճքել:

Բերքահավաքը վաղաժամ սկսելու դեպքում պտուղները ծառից քաղելու գործողությունը կդժվարանա, քանի փոր սրանք

դեռ ևս պիտի կաժ են լինում ճյուղերին: Ուշացնելու դեպքում, հասունացած պտուղների վորսը մասը գետին կթափվի և հավաքելը թանգ կնստի:

Բացի դրանից, հասունացած պտուղը ծառի վրա յերկար պահելու դեպքում պտղապատյանները կշորանան և դժվար կլինի սրանց բաժանել միջուկից: Նուշն անձրևից սեանում և ծածկվում է բորբոսով, վորից և վորակն ընկնում է:

Նուշը հավաքելու համար ծառի տակ մեծ կտավներ են փռում, թափ տալիս ծառը և պտուղները թափում սրանց վրա: Ամուր կաժ պտուղները յերկար ձողերի միջոցով են թափ տալիս: Այս աշխատանքը պետք է զուգույթյամբ կատարել, վորպեսզի ծառի կեղևն ու ճյուղերը չփխսվեն և տերևներն ու բողբոջները չթափվեն, քանի վոր կեղևը վնասվելուց ծառը հիվանդանում է, իսկ բողբոջները թափվելուց պակասում է հաշորդ տարվա բերքը:

Նշի պտղապատյանն անմիջապես պետք է հանել, այլապես նա շուտ կշորանա և հետագայում մաքրելը դժվար կլինի:

Քիչ բերք ունենալու դեպքում պտղապատյանը ձեռքով են հանում, սակայն այս ձևով թանգ է նստում: Խոշոր տնտեսություններում բերքը մաքրում են հատուկ մեքենայի միջոցով, վորը մաքրած նուշը մի կողմ է թափում, իսկ պտղապատյանները՝ մյուս կողմ:

Մաքրելուց հետո նուշը տեսակավորում են, դասելով փշացածներն ու ջարդվածները:

Տեսակավորելուց հետո նուշը պետք է չորացնել լավ և խորների վրա փռել և 2—3 ժամ արևի տակ պահել:

Նուշը կեղևով արտահանելու դեպքում անհրաժեշտ է սպիտակեցնել. սրա համար պետք է հատուկ շենքերում ծծմբածուխ տալ, վորից և կեղևը դեղնավուն գույն է ստանում:

Ինչպես կեղևից չհանված, նույնպես և հանված նուշը պետք է պահել չոր, հով, ոդափոխության լավ հարմարություններ ունեցող շենքերի մեջ: Տաք, խոնավ պենյակներում պահելու դեպքում նուշը շուտ փչանում և դառնանում է:

Նշենին հիվանդություններից և վնասատուներից քիչ է

տուժում: Հայաստանի պայմաններում հետևյալ հիվանդություններն են նկատվել:

ա) սերվի կարսիք այրվածքներ, վորոնք շատ են պատահում և առանձին վնաս չեն պատճառում:

բ) սերվի ծակոսկեն բծավորություններ. այս ևս շատ քիչ է պատահում:

Վնասատուներից նկատվել են կեղևակերն ու բլիճը:

Կլիճները գաղութներով տեղ բռնելով տերևների ներքին մակերեսի վրա՝ ծծում են սրանց հյութը:

Ը Ն Տ Ա Ն Ի Կ Ա Ղ Ն Ի

Կաղնին (տխլենին) մշակվում է համարյա բոլոր յերկրներում, այս թվում և Խորհրդային Միությանում: Կաղնին, վորպես ոգտակար բույս, դեռ շատ վաղուց հայտնի է: Կաղնու մշակութամբ աշխարհում առաջին տեղը բռնում է Տաճկաստանը, վորի հիմնական տնկվածքները կենտրոնացած են Տրապիզոնի և Կիրասոնի շրջաններում:

Կաղնու բավական տնկվածքներ կան նաև Սպանիայում, Իտալիայի հարավային մասերում, հատկապես Սիցիլիայում, քիչ քանակով Գերմանիայում, Ֆրանսիայում և Անգլիայում:

Վերջին տարիներում կաղնու վրա մեծ ուշադրություն են դարձնում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, վորտեղ այս կուլտուրան մեծ չափերով ծավալվել է Ուեզոնի և Վաշինգտոնի նահանգներում:

ԽՍՀՄ Պետպլանի 1931 թվի տվյալների համաձայն, կաղնու մշակության ընդհանուր տարածությունը Միության հիմնական շրջաններում 1928—29 թվին յեղել է՝ Ղրիմում 110 հեկտար, Ադրբեջանում՝ 1834, Ալարստանում՝ 784, Աբխազիայում՝ 1280 և Ազով-Սևծովյան յերկրում՝ 2893, ընդամենը՝ 6901 հեկտար:

Ազով-Սևծովյան յերկրի տնկվածքները կենտրոնացած են ծովափնյա շրջաններում: Ղրիմում կաղնին աճեցնում են գլխավորապես Յալաայի շրջակայքում՝ Պարտենիտում, Ալուշտայում և Կաչայի ու Ալմայի շրջաններում:

Հայաստանում կաղնին կուլտուրական վիճակում հաս ու կենտ տարածված է գրեթե դաշտային և նախալեռնային բոլոր շրջաններում, սակայն սրանց թիվն ամեն մի շրջանում 40-ից 100-ի սահմաններից չի անցում և արդյունաբերական առանձին արժեք չունի: Կաղնին վայրի վիճակում մեծ քանակությամբ տարածված է մեծ մասամբ Ղափանի (Զելվա, Արծվանիկ և մասամբ Սև-Դարի, ու Ներքին Հանդի սահմաններում), Իջևանի, Գորիսի, Դիլիջանի և Կիրովականի անտառներում: Կաղնին կարելի է մշակել Եփրատի հողամասերում, վորտեղ այլ պտղատու մշակութային համար համարյա պիտանի չեն: Կաղնու մշակության համար անհրաժեշտ է ոգտագործել լեռնային, նախալեռնային և հեռավոր շրջանների այն հողամասերը, վորտեղից մյուս տեսակի շուտ փչացող պտուղների տեղափոխելը կամ անհնարին է, կամ թե մեծ ծախսերի ու դրժվարությունների հետ է կապված:

Պտղատու տեսակների մեջ լեռնային և նախալեռնային շրջաններում բուծելու համար կաղնին ամենահամապատասխան տեսակներից մեկն է, նա հեշտությամբ ընտելանում է յերաշտին, քամիներից չի վախենում, ձյան խորը, տևական շերտից ու սրա պատճառած վնասներից չի տուժում: Դեպի հողն ու աշխարհագրական դիրքը (ռելյեֆը) կաղնին պահանջկոտ չէ: Նա կարող է բուսնել և լավ զարգանալ այնպիսի տեղերում, վորտեղ պտղատու այլ տեսակներն աճեցնել չի հնարավոր: Կաղնին իր բազմաթիվ արմատները տարածելով հողի մեջ դեպի բոլոր կողմերը, խոչընդոտ է հանդիսանում սուր թեքվածք ունեցող լանջերի հողերի լվացվելուն կամ սահելուն: Կաղնին շուտ է պղպեղում և նրա բոլոր սորտերը համարյա ամեն տարի բերք են տալիս, յեթե հարկ յեղած չափով խնամք է տարվում:

Աշխատանքի և ծախքի տեսակետից կաղնու կուլտուրան

ավելի քիչ միջոցներ և պահանջում, քան պտղատու այլ տեսակները:

Վորպես արաֆանություն միերը կաղնին խոշոր նշանակություն ունի:

Ցասկեվիչի աշխատության տվյալներով՝ կաղնի արտահանությունը մինչպատերազմյան շրջանում կազմել է 1000 տոնն՝ 350,000 ուղբուլ արժողությամբ, իսկ միայն 1928—29 թվին արաֆանվել է 6817 տոնն՝ 2986000 ուղբուլ արժողությամբ:

Տեղի ազգաբնակչության սննդի գործում, վորպես բուսական սննդամթերք, կաղնին իր արժանի տեղն ունի:

Կաղնի միջուկը քիչ ջուր և մեծ քանակությամբ սպիտակուցներ ու ճարպեր պարունակելու հետևանքով սննդային մեծ արժեք է ներկայացնում:

Ըստ Սոչու կայանի տվյալների, կաղնի մեջ գտնվող սննդարար նյութերի համեմատությունը մսի և հացի հետ, հետևյալ պատկերն ունի (տոկոսային հարաբերությամբ):

Քիմիական կազմը	Կաղնի մեջ	Մսի մեջ	Հացի մեջ
Ջուր	7,11	56,2	36,0
Սպիտակուցային նյութեր	17,41	18,1	7,7
Ճարպեր	62,6	25	0,7
Այլ նյութեր	12,88	0,8	55,6

Չոր պայմաններում պահելիս կաղնի մինչև 3—4 տարի չի կորցնում իր համը և սննդային այլ վորակական հատկանիշները: Կաղնի միջուկից յուղ են պատրաստում, վորը վոչ միայն սննդային, այլև տեխնիկական խոշոր նշանակություն ունի:

Բացի սրանից, կաղնի միջուկը մեծ նափով ոգտագործվում է հրուշակային և մասամբ ոծանելիքների արտադրության մեջ:

Կաղնու փայտանյութն ոգտագործվում է ատաղձագործական և տակառագործական արտադրության մեջ՝ բարձրորակ կան-կաբասիներ պատրաստելու համար: Կաղնու փայտանյութից ստացված ածխից վառոդ է պատրաստվում. այս ածուխը գործադրում են նաև կենդանագրական կարիքների համար: Կեղևն ու տերևները իրենց մեջ մեծ քանակությամբ դաբադանյութ են պարունակում:

Ռացիոնալ կերպով ու լայն չափերով ոգտագործելով կաղնու առանձին մասերն ու բերքը, հնարավոր է բարձրացնել նրա արդյունավետությունն ու նշանակությունը ժողտնտեսության մեջ:

Չնայած կաղնու դրական հատկանիշներին, նրա վորոշ սորտերը զուրկ չեն շոշափելի թերություններից, վորոնց շարքին պետք է դասել պտղի վոչ լրիվ լցված լինելը, կեղեմի հաստությունը, բույսի վատ ցրտադիմացկունությունը, վորի հետևանքով ել նրանք չեն կարող տարածվել դեպի հյուսիս, դեպի լեռնային շրջանները:

Կաղնին պատկանում է Կեչու (*Betulaceae*) ընտանիքին և *Corylus* ցեղին, վորոնց շարքն են դասվում նաև մի շարք բուսաբանների կողմից նկարագրված ընտանի կաղնու 10 այլատեսակներ:

Կաղնին մեծ մասամբ թփի ձևով է լինում. սա միատուն բույս է՝ միասեռ ծաղիկներով: Արական ծաղիկներն առաջանում են տերեածոցերում՝ միամյա շվերի վրա և դասավորված են լինում մեկական, կամ միքանի հատը միատեղ: Սրանք գտնվում են ծածկող թեփուկների ներսի մասում և կազմում են յերկար, խիտ, գլանաձև ու կախված կառավիկներ:

Յուրաքանչյուր արական ծաղիկ կազմված է ծածկող և յերկու ծաղկակից թեփուկներից: Առեչքները թվով չորս են և ճեղքված մինչ հիմքը, վորից և կարող է արտաքուստ ութ առեչք թվար Աշնանից կազմակերպված կառավիկները կախված վիճակում ձևեռում են թփի վրա և վաղ գարնանը՝ իգական ծաղիկների հետ

միասին՝ սկսում են բացվել: Իգական ծաղիկները ժողովված են թե-
փապատ բողբոջի մեջ: Արական ծաղիկների բացվելու հետ միասին,
իգական ծաղիկի մեջ յերևան է գալիս դուրս ցցված կարմիր վար-
սանդը: Իգական ծաղկաբույլերը շեղմամբ լույսը հետո տալիս
են կարճ կոթերով պտղաբույլեր: Մերմնարանը ցածրադիր է
և միաբուռն: Պտուղը կաղինն է՝ շրջապատված տերևանման փա-
թաթանով, վորն առաջանում է իգական ծաղիկի ծաղկակիցնե-
րից: Կաղնու բիտղոգիական առանձնահատկությունը շատ վաղ
գարնանը ծաղկելն է: Միության միջին գոտում ծաղկում
սկսվում է ապրիլի վերջերին կամ մայիս ամսի սկզբներին:

Մեծության ծովափնյա շրջաններում արական և իգական
ծաղիկների ծաղկումն սկսվում է փետրվար ամսի սկզբներին:

Կաղնու այգի տնկելիս պետք է լուրջ ուշադրություն դարձ-
նել սորտերի ընտրության վրա, ըստ վորում պետք է
ընտրել բերքատու, խոշոր պտուղներով, բարակ կեղևով, ցըր-
տադիմացկուն, հիվանդություններից և վնասատուներից չըտու-
թող արդյունաբերական սորտերը: Միայն արդյունաբերական
լավորակ սորտերն են, վոր կարող են արգարացնել այգի տըն-
կելու, մշակության, խնամքի և այլ աշխատանքները:

Սորտերն ընտրելիս անհրաժեշտ է խուսափել բազմափո-
փոխակությունից. բավական կլինի տվյալ շրջանի հողային,
կլիմայական պայմաններին համապատասխանող յերկու, յերեք
սորա ընտրել: Շատ սորտերն արտադրվող մթերքի մեջ
ավելորդ բազմազանություն են մտցնում, վոր և զցում է նրա
արժեքը: Մեկ սորտի վրա կանգ առնելն էլ նպատակահար-
մար չէ այն պարզ պատճառով, վոր մեկ սորտի տնկվածք
ունեցող այգին կարող է չպտղաբերել, կամ քիչ պտղաբերել:
Բանն այն է, վոր կաղնու վորոշ սորտեր սեփական ծաղկե-
փոշով չեն փոշոտվում. սա հետևանք է այն բանի, վոր այս սոր-
տերի արական ծաղիկների (կատվիկների) փոշին հասունանում
է արտադրվում է այն ժամանակ, յերբ իգական ծաղիկները դեռ
հասունացած չեն, հետևապես և չեն կարող արականի փոշին
ընդունել և պտուղ կազմել: Այս բանից խուսափելու հա-
մար անհրաժեշտ է տնկել յերկու-յերեք սորտ, վորոնց արական

և իգական ծաղիկների հասունացումը միաժամանակ է լինում:

Այս բրոշյուրով դեռ ևս հնարավոր չէ կոնկրետ կերպով
ցույց տալ կաղնու լավագույն սորտերը Հայաստանի առանձին
շրջանների կոնկրետ պայմանների համար, քանի վոր Հայաստա-
նի պայմաններում կաղնու սորտերը դեռ ևս ուսումնասիրված
չեն և վերջերս միայն Հայաստանի Պտղաբանչաբուծական
Հոնալ կայանն անցել է այս կուլտուրայի ուսումնասիրությանը:

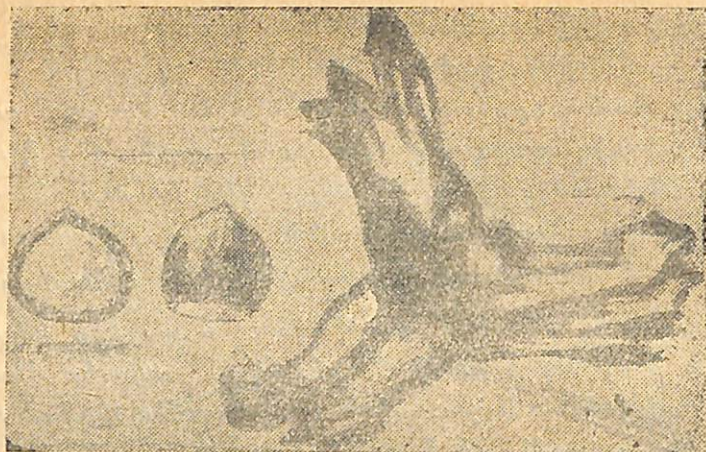
Գոյություն ունեցող բազմազան սորտերից նկարագրել
հնարավոր է մի քանի արդյունաբերական սորտեր միայն, վո-
րոնք տարածված են Մոշու շրջանում, ուսումնասիրված են տեղի
փորձակայանի կողմից և հանձնված արտադրությունը վորպես
տեղի պայմաններին պիտանի, լավորակ հատկանիշներ ունեցող
աչքի ընկնող արդյունաբերական սորտեր:

1. Ձերկեսյան սորտն ամենատարածված սորտերից մեկն
է: Թփերն արագ աճող, ամեն տարի և մեծ քանակով
պտղաբերող, յերաշտին
և քամիներին դիմացող
սորա է: Սրա կաղինը
մանր է, կլոր ձևի, բա-
վական բարակ կեղևով և
լիքը միջուկով. չորացնե-
լիս քաշը քիչ է պակա-
սում: Այս սորտի կաղինի համը միջին վորակի չէ: Պտուղը հա-
սունանալուց հետո փաթաթանը գորշ գույն է ստանում, պատը-
վում է և միջի կաղինը հեշտությամբ ընկնում է:

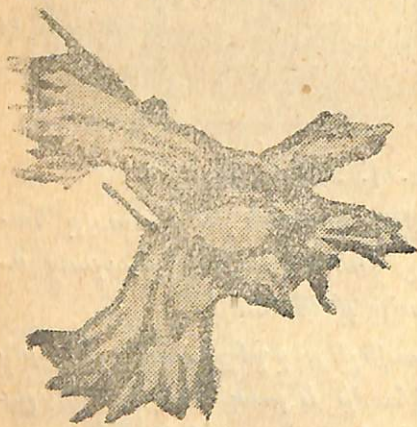
Նկ. 1. Ձերկեսյան սորտ

2. Կերասուն. — Կլոր կերասունն ավելի քիչ բերքատու չէ, քան
Ձերկեսյան սորտը, սակայն միջուկի համը և յուղ պարունակելու
տեսակետից վերջինից բարձր է: Հանդեպ յերաշտի և հիվանդու-
թյունների դիմացկուն է: Աճման տեսակետից պետք է դասել
թույլ աճեցողություն ունեցողների թվին: Թփերը մանր են,
կլորավուն և մտցառներով խիստ հարուստ: Կերասունի հա-
կանչական կողմը նրա փաթաթանների յերկար լինելն է: Հա-
սունանալուց հետո փաթաթանը ճաքճում և կաղինը հեշտու-
թյամբ ընկնում է:

Նկ 2. Կերասուն կլոր

3. Կուղրյավչիկ.—Սա կերասունին մոտ սորտ է. կարելի չէ հեշտությամբ մյուսներից տարբերել իր ուժեղ, թաղիքանման փաթաթանով, վորն իր մազմզուկների շնորհիվ մոխրանման գույն է ստանում: Կաղինը մանր է, մուգ-գորշավուն գույնի և մոխրագույն թավով պատած գլխիկով: Կեղևը շատ բարակ է, մի-

Նկ. 3. Կուղրյավչիկ

ջուլը լիքը և հարուստ է ճարպով, վորի շնորհիվ և նա շատ հաջող ոգտագործվում է յուղ պատրաստելու համար (16 կգ միջուկից ստացվում է 7—9 կգ յուղ): Աճեցողության բնույթի, բերքատվության և զիմացկունության տեսակետից նա մոտ է կերասունին, իսկ հասունացման տեսակետից ավելի վաղահաս է, քան վերը նկարագրված սորտերը: Այս սորտի հատկանշական

կողմն աչն է, վոր շատ պտուղ ունի մի խմբավորման մեջ (10 15 կաղին է պարունակում) և փաթաթանը պինդ ծածկում է պտուղը:

Ամուր ծածկված լինելու հետևանքով այս սորտի կա-

ղինը դժվար է դուրս գալիս փաթաթանից: Այդ բանի հետեվանքով վերամշակության համար սա կազմում է փոփոխակի բացասական կողմը, սակայն լավ չորացնելիս փաթաթանը հեշտությամբ պոկվում և կաղինն անջատվում է:

Բացի վերը նկարագրած սորտերից, Սոչու շրջանի արդյունաբերական տիպի ալգիններում բավական մեծ քանակով բուծում են նաև բադամ, սպիսակ լուրբարդական, կարսիբ լոմբարդական և այլն մի շարք սորտեր:

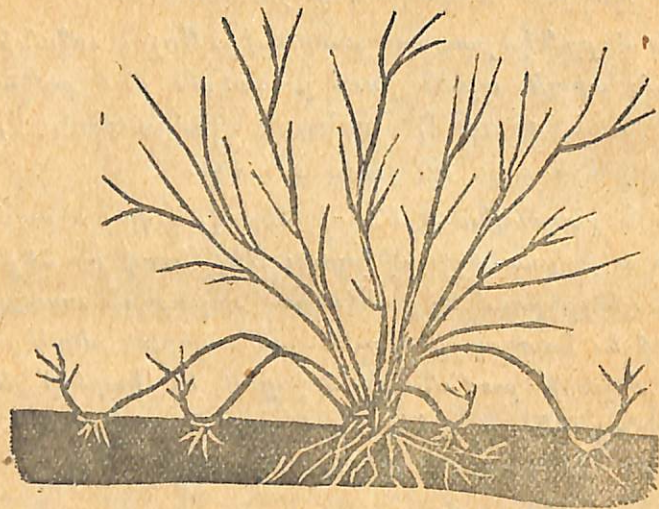
Կաղինն բազմացնում են սերմերով, թփերի բաժանումով, անդալիսի և մացառների միջոցով: Սերմերով բուծելու ժամանակ բոլոր դեպքերում ել ցանկացած սորտը չի ստացվում, այս պատճառով ել կաղնու բուծումն առհասարակ սերմերով չի կատարվում: Թփերի բաժանման միջոցով ել կարելի չէ բուծել, բայց բազմացման այս ձևը դանդաղ է ընթանում. այս ձևի բազմացումը կիրառվում է կաղնու տնկվածքներն ալլ վայր տեղափոխելու դեպքում:

Տեղում բազմացման ամենատարածված ձևը անդալիսով բազմացումն է՝ թփից վորոշ ճյուղեր պուկեցնում են հողի վրա և վորոշ մասերը ծածկում հողով: Ծյուղի հողով ծածկված մասի վրա արմատներ են առաջանում, վորից հետո ճյուղն առաջացած արմատների հետ միասին կտրում են մայր ճյուղից ու փոխադրում կամ տնկարան կամ թե ուղղակի այն հիմնական հողամասը, վորտեղ կաղնու ալգի պիտի տնկվի. բայց վորովհետև կաղնու արմատակալումը վերը նկարագրված ձևով բավական դանդաղ է ընթանում, ճյուղի հողով ծածկված մասի կեղևի վրա կիսալուսնաձև, փոքր կտրվածք են առաջացնում: Շնորհիվ այս վիրահատման բուսական այն հյուսվածք, վորը շարժվում է ճյուղի միջով, հասնելով այս կտրվածքին մասամբ պահվում է այստեղ և մեծ չափով նպաստում է այս մասի վրա արմատների արագ առաջանալուն:

Անդալիսի համար ավելի լավ է վերցնել միամյա այն շվերը, վորոնք սկիզբ են առնում թփի հիմքից:

Տնկիների ստացման մի ձև ևս գոյություն ունի. վաղ Գարնանը կաղնու վաղորոք ընտրած թփերի շուրջը գտնը-

վող հողը խոր կերպով փխրեցնում են մինչև թփի բուռը, հետո այս ցողունների բոլոր արմատավզիկները լցնում և ծածկում են 20—25 սմ հաստությամբ փուխը հողի շերտով: Հո-

Նկ. 4. Բազմացում անդալուսի միջոցով

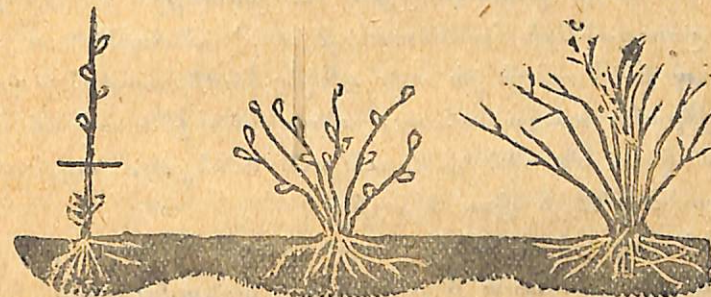
դով ծածկված տեղում մասսայորեն առաջանում են նոր շիվեր, վոչ այնքան մեծ արմատային փնջիկներով: Աշնանը, կամ թե հետևյալ վաղ գարնանը այս շիվերն անջատում են մայր թփից և տնկում կամ այն հիմնական հողամասում (նախորդ պատրաստված փոսերում), փորտեղ նախատեսվում է այդի տնկել, կամ թե վերատնկում են տնկարանում, փորտեղ և մեկ-յերկու տարի նպաստավոր պայմաններում աճեցնելուց և ամրացնելուց հետո փոխադրում են տնկվածքի հիմնական վայրը:

Այս վոչ այնքան մեծ արմատային սխտեմով զալար շիվերն ուղղակի մշտական հողամասը փոխադրելու դեպքում տնկիների մեծ մասը փչանում են, այնինչ նախ տնկարան և ապա մեկ-յերկու տարուց հետո նոր հիմնական հողամասը փոխադրելու դեպքում տնկիները համարյա ամբողջությամբ կպչում են:

Բազմացման վերը նկարագրված ձևերի միջոցով ստացված տնկիները հաջող տնկելու և աճեցնելու համար անհրաժեշտ է կիրառել հետևյալ ագրոկանոնները:

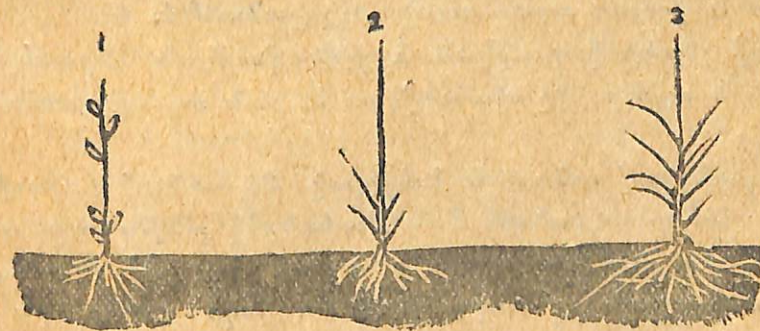
Տնկիները կամ մացառները հիմնական հողամասում կամ

թե տնկարանում տնկելուն պես անհրաժեշտ է սրանց արմատավզիկից վեց սանտիմետր բարձրության վրա մկրատով ետել, վորպեսզի «կյանքի կոչվեն», զարգանան այսպես առած «քնած» բողբոջները և սրանցից առաջացած ճյուղերի շնորհիվ ապագա կաղնուն իրեն հատուկ բնական թփի ձև արվի: Պետք է հիշել, վոր «քնած» բողբոջները գտնվում են միայն արմա-

Նկ. 5. Կաղնու կանոնավոր տնեցումը բուխը. 1—կսկված և արմատավզիկից 6 սանտիմետր բարձրությամբ վրա, 2—նույն տուփը II տարում, 3—նույն տուփը III տարում

տավզիկի մոտ մասերում և յեթե տնկիները կամ մացառները վերը նշված ձևով չեռվեն, սրանք աստիճանաբար կչորանան՝ սկսած վերին մասից մինչ արմատավզիկը, վորտեղ և գտնվում են «քնած» բողբոջները:

Նկ. 6. Կաղնու տնկանոն տնեցումը բուխը. 1—չեզված բուխը, 2—նույնը II տարում, 3—նույնը III տարում

Չորացման այս գանդաղ գործողությունը տեղում է մինչև մեկուկես տարի. այսպիսի տունկը պտղաբերում է յոթից-ութ տարուց հետո, այնինչ նույն ժամանակամիջոցում և

մինչև ապամաններում տնկված ու անմիջապես ետված
տնկին պաղարեցում ե չորս-հինգ տարուց հետո:

Կաղնու այս առանձնահատկության վրա պետք է ամենալուրջ
ուշադրություն դարձնել, քանի վոր նա հանդիսանում ե այս
կուլտուրայի բիոլոգիական հիմնական մոմենտներից մեկը:

Կաղնին հողի խոնավության և խնամքի վերաբերմամբ
մյուս կուլտուրաների համեմատությամբ՝ անհամեմատ սաղավ
պահանջկոտ ե: Կարելի չե այն տնկել համեմատաբար վատ հո-
ղերում, վորտեղ պտղատու այլ տեսակներ չեն աճում: Հաճախ
կաղնին տնկում են մեծ թիքություն ունեցող, աղքատ, չոր-
տաղր հողակտորների վրա և այլն:

Կաղնի կարելի չե տնկել նաև հարթ հողակտորներում և
լանջերում: Բարենպաստ և չափավոր խոնավության հողային
պայմաններում կաղնու համար ամենալավ տեղը հարթ տեղն
ե, սակայն նա բավական հաջող կարող ե աճել նաև լանջերի
վրա, զիջելով հարթ տեղը ավելի քան պահանջկոտ կուլտուրա-
ներին:

Նիստ թեք և տաք լանջերում կաղնին տուժում ե լերաշ-
տից, դժվարանում ե հողի մշակությունը, հեշտությամբ լվաց-
վում, տարվում ե սրա վերին աննդարար շերտը, արմատները
բացվում և բույսն աստիճանաբար չորանում ե:

Հողի շերտի խորության և խոնավության վերաբերմամբ
ևս կաղնին ավելի քիչ պահանջկոտ ե, քան այլ պաղատու տե-
սակները:

Կաղնին լավ աճում ե նույնիսկ 25—35 սմ խորություն
ունեցող հողերում, անպայման թափանցիկ լինթահողի առկա-
լության դեպքում: Կաղնին խոր հողերի կարիք չի գգում, քանի
վոր նրա արմատները տարածվում են հողի մակերեսին մոտ
և խորը չեն գնում:

Կաղնու մշակության համար խիստ խոնավ կամ ստորերկ-
րյա բարձր ջրեր ունեցող հողակտորներն իսպառ պիտանի չեն:

Կաղնու տնկվածքների հողի նախապատրաստական աշխա-
տանքները կատարելիս՝ այնտեղ, վորտեղ հնարավոր ե, պետք
25—35 սմ խորությամբ համատարած հերկ կատարել, վորից

հետո այնպիսի մեծության փոսեր փորել, վորոնցում տնկինե-
րի արմատային սխտեմն ազատ տեղավորվի:

Հողամասը համատարած կերպով վարելու անհնարինու-
թյան դեպքում անհրաժեշտ ե մեծ փոսեր փորել (յոթանա-
սունից-ութսուն սմ լայնությամբ և քառասուն սմ խորությամբ):
Փոսերը պետք ե տնկելուց առնվազն մեկ-յերեկու շաբաթ առաջ
փորել: Փոսեր փորելիս հողի վերին աննդարար շերտը չպետք ե
խառնել մյուս շերտերի հետ և առանձին լցնելով փոսի մի
կողքում, ծառը տնկելու ժամանակ լցնել սրա արմատների վրա:
Որվա շուգ ժամերին հարկավոր ե խուսափել այգետունից.
այս պայմաններում արմատները շատ չեն չորանում: Յուրա-
քանչյուր փոսում մեկ տունկից ավելի չպետք ե տնկել:
Շատ խոր չպետք ե տնկել, բավական ե ծածկել արմատները
և հողի մակերեսը հասցնել արմատավիզիկին: Տնկելիս արմատ-
ները պետք ե ուղղել, վորպեսզի սրանք իրենց բնական պայ-
մաններում լինեն և ազատ տեղավորվեն փոսի մեջ: Հողը
լցնելիս պետք ե հետևել, վոր արմատների տրանքներում բաց
տեղեր չմնան, սրա համար ել նախ պետք ե արմատների ճյու-
ղավորությունների արանքները խնամքով լցնել, ապա և՛ տմ-
բողջ փոսը:

Տնկելուց հետո բույսի շուրջը գտնվող հողը նախ կոխկըր-
տում, ամրացնում են, վորպեսզի հողը կիպ կպչի արմատներին,
ապա տունկի շուրջը բաժակ են պատրաստում և անմիջապես
ջրում: Յեթե այգետունից կատարվում ե վոչ թե տնկարանում
նախապես աճեցրած տնկիներով, այլ ուղղակի մայրական բույ-
սից բերված մացառներով, պետք ե հողն ամրացնելուց և ջրե-
լուց անմիջապես հետո, տունկի արմատավիզիկից վեր, հնգից-
վեց աչքի վրա ետել:

Բարձր բերք ստանալու համար պետք ե թփերն այն հաշ-
վով տնկել, վոր սրանք անգամ իրենց լրիվ հասունացման
ընթացքում չխճճվեն, սաղարթներն իրար չխառնվեն, մեկը
մյուսին չփաք չանեն և այլն: Տնկելու այս հաշվումները կա-
տարելիս պետք ե նկատի առնել տարբեր վորակի հողերում
տարբեր սորտերի աճեցողության աստիճանը:

Միջին թվով թուփը թփից վեցից-ութ մետր հեռավորութ-
յուն պետք է ընդունել: Առաջին տարիներում, վորպեսզի
թփերի միջարքային տարածությունները պարապ չմնան,
պետք է ցանել բանջարանոցային բույսեր կամ արմատա-
պառններ. որանց մշակման հետևանքով հողը կաղնու թփերի
միջարքերում միշտ փուխը և մաքուր վիճակում կմնա և, վոր
կարևոր է, մեծ չափերով կնպաստի կաղնու հաջող աճմանը:

Հայաստանի դաշտային գոտու պայմաններում կաղնու այգու
ջրերն անհրաժեշտություն են: Չուրը հատկապես անհրաժեշտ է
տի ի պտղալիցքի շրջանում: Կաղնու աճեցողության և պտղաբե-
րության վրա ազդում են փոշ միայն տնկվածքների խտությունը,
կամ թե տեղի ու հողամասի փոշ բարենպաստ պայմանները,
այլև թփի ճյուղերի քանակը:

Թփի մեջ քսան-յերեսուն հատ ճյուղ պահելուց նույն բացա-
ռական արդյունքն է ստացվում, ինչ վոր կստացվեր խիտ շար-
քերով տնկվածքների դեպքում: Այս դեպքում ճյուղերն իրար
չվաք են անում, մեկը մյուսին չփվում, ճնշում են, արևի ճա-
ռագայթներն ու ողը դժվար են ներս թափանցում թփի մեջ, վորի
հետևանքով ցածի, չվաքի տակ գտնված ճյուղերը ժամանակից
չուա են չորանում:

Թփի տակ գտնվող հողն արագ հյուժվում, աղքատանում է,
քանի վոր վորքան շատ ճյուղեր լինեն, այնքան ավելի սննդա-
նյութեր կծախսվեն և այնքան քիչ բաժին կընկնի ճյուղերից
յուրաքանչյուրին:

Վերը նշված պատճառների հետևանքով դանդաղում է
բույսի աճը և ընկնում է բերքի վորակն ու քանակը:

Կաղնու թփի նորմալ զարգացումն ու բարձր բերքատվու-
թյունը ապահովելու համար անհրաժեշտ է վեցից—տասը ճյու-
ղից ավելի չպահել թփի մեջ, այս դեպքում թփի ճյուղերը
հաջող են աճում, առատորեն ոգավում են լույսից, և ողն ազատ
մուտք է գործում թփի մեջ:

Կաղնու թուփը լերիտասարդ հասակում (հնգից-յոթ
տարեկան) շատ քիչ բերք է տալիս, 10—15 տարեկանում
արդեն լիով բերք է տալիս, իսկ հետո աստիճանաբար բերքն

ավտում է նվազել և դալիս է մի շրջան, յերբ կաղնու թուփ
խնամելը ձեռնառու չի լինում, քանի վոր այս շրջանում շատ
չնչին բերք է ստացվում (այս շրջանը մոտավորապես 25—30
տարեկան հասակումն է լինում):

Բարձր բերքատվությունը նորից վերականգնելու համար
պետք է թուփը լերիտասարդացնել՝ թփի հին ճյուղերը փոխա-
րինել նորերով: Այս ձևի խնամքը պետք է կատարել աստիճանա-
բար, վորպեսզի միանգամից մի քանի տարվա բերքը չկորչի:

Կաղնին լուրջ խնամք է պահանջում: Պետք է պարբերա-
բար մշակել, փխրեցնել նրա այգու հողամասը, կտրտել չորուկ-
ները, հեռացնել ավելորդ մացառները, ճյուղերը և այլն: Սրա-
նումն է կաղնու ազրոտեխնիկայի վողջ եյությունը, առանց վորի
սրա տնկվածքից բարձր և վորակով բերք սպասելն անստու-
թյուն կլինի:

Կան կաղնու վորոշ սորտեր, վորոնք մեծ չափերով
մացառներ են թողնում, անհրաժեշտ է ամեն տարի դարնանից
կամ աշնանից հեռացնել սրանց ավելցուկները:

Ամեն տարի վաղ դարնանը կամ ուշ աշնանը պետք է
անկիների շուրջը փորել, փխրեցնել:

Բացի այդ, ցանկալի չէ միջարքային տարածություն-
ներում վար կատարել, քանի վոր սա ուժեղացնում է կաղնու
աճն ու պտղաբերությունը:

Թեքվածքներում, վորտեղ հնարավոր չէ համատարած վար
կատարել, անհրաժեշտ է տունկերի շուրջը փորել՝ սաղարթի
ամբողջ տրամագծի մեծությամբ:

Այս դեպքում բարելավ պայմաններ են ստեղծվում բույ-
սի արմատների ճուղավորումների, վորոնք, սննդաբար նյութեր
առնող գործում առաջնակարգ դեր են խաղում և դիտավոր ար-
մատների շարունակությունը կազմելով հիմնական թփի բնից
ավելի հեռու յին տարածվում:

Կաղնու թփի ցողունի շրջակայքը փուխը և մուխտերից
մաքուր վիճակում պահելու համար անհրաժեշտ է ամառվա
ընթացքում փխրեցում կատարել և հեռացնել բոլոր ավելորդ
բույսերը և մուխտերը, վորոնք ապրում են կաղնուն անհրա-

ժեշտ սննդի հաշվին: Կաղնու զբաղեցրած հողամասի միջար-
քային տարածութիւնները պետք է ոգտագործել, քանի դեռ
սա յերիտասարդ, շատ չճշուղավորված վիճակում է գտնվում:

Միջարքային կուլտուրաներ ցանելով, մի կողմից կաղնու
այգու հողամասը միշտ փուխը և պահվում է, վոր կարևորն է,
այդ նույն հողամասից արդէունք և ստացվում այնքան ժամա-
նակ, մինչև սրան կփոխարինի կաղնու հիմնական բերքը:

Միջարքային տարածութիւնների ցանքը պետք է կա-
տարել կաղնու թփերից վորոշ հեռավորութիւն (մեկ մետր)
վրա, վորպեսզի կաղնու թփերի աճմանը վորինչ չխանգարի և,
վոր կարելիոր է, այս կուլտուրաների մշակման ընթացքում (մե-
քենաներով ցանք կատարելը, փխրեցում, բերքահավաք) ծառե-
րին մեխանիկական վնասներ չտրվի:

Կաղնու թփերի աճման գուղահեռ միջարքային ոգտագոր-
ծելի տարածութիւնը աստիճանաբար պետք է փոքրացնել և
թփերի լրիվ զարգացման շրջանում ամբողջովին վերացնել:

Կաղնու վերը նկարագրված խնամքին հաջորդում է բերքի
խնամքը, մշակութիւնը և պահպանումը:

Կաղնու բոլոր սորտերը միաժամանակ չեն հասունանում:
Մի շարք նշաններից մենք կարող ենք վորոշել հասունացումը:

Ամենից առաջ պտղի գուշը մուգ-կանաչից փոխվում է
փայլուն կանաչի, վորից հետո կաղնու հիմքից սկսվում է գու-
նավորվել, պտուղը հեշտութիւնը պոկվում է փաթաթանից.
վերջինս սկսում է չորանալ, իսկ վորոշ սորտերի մոտ
ձեղքվել և կաղինները թափվել:

Հասունացման շրջանը վորոշելուց հետո պետք է սկսել
բերքահավաքը: Կաղինի բերքահավաքն առանձին բարդութիւն
չի պահանջում. կաղինն ուղղակի փաթաթանների հետ միասին
պետք է պոկել թփից:

Կաղինը ժողովելուց հետո պետք է կուլտերի ձևով թափել
և թողնել մի քանի օր, վորպեսզի հասունանա, վորից հետ
կաղինն ինքնին պոկվում է փաթաթանից:

Չհասունացած կաղինը փաթաթանից զժվարութիւնը է
պոկվում, վոր մի քանի օր ևս կուլտերի ձևով պահում են, մինչև

լրիվ հասունանալը, վորից հետո փաթաթանները պոկում,
կաղինը չորացնում են և ուղարկում արտադրութիւն համ
վաճառքի համար:

Կաղնու վնասատուներն ու հիվանդութիւնները բավա-
կան շատ են, բայց քիչ են ուսումնասիրված:

Հայաստանում, գլխավորապես նրա հյուսիս-արևմտյան
մասերում ամենաշատ տարածված վնասատուներից մեկը հոն-
դիսանում է ընկուզենու փղիկը. սա մոխրանման գուշի բզեզ
է՝ մոտ յոթ-ութ մմ յերկարութիւնը: Դեռ ևս կաղնու կեղեվը
փափուկ յեղած ժամանակ բզեզը ծակում է յուրաքանչյւր
պտղի մեջ մեկական հատ ձու յե դնում: Ձվից առաջացած թր-
թուրներն ապրում են նոր ձևավորվող փափուկ միջուկի հաշվին
և ծակելով կաղնու արդեն ամրացած կեղևը, դուրս են գալիս
ու թափվում հողի մեջ:

Հողի մեջ բզեզը հարսնյակի յե փոխվում, ձմեռում և գար-
նանը հարսնյակի շրջանից փոխվելով բզեզի՝ դուրս է գալիս
նորից ու կրկնում իր կյանքի ցիկլերը:

Սրա դեմ պայքարելու համար վաղ առավոտյան պետք
է թփերը թափ առլ բրեզենտի վրա, թափած բզեզները հալա-
քել և վնասված կաղինների հետ միասին այրել:

Միաժամանակ պետք է կաղնու այգու հողը խնամքով
փորել, վորի հետեանքով և կոչնչանան սրա միջի հարսնյակ-
ները:

Յերեվանում կաղնու ամենատարածված վնասատուն
լվիճն է: Լվիճները տեղավորվելով տերևի ներքևի յերեսի վրա,
ապրում են գաղութներով և ծծելով տերևի հյութը, չորացնում
են այն: Լվիճով վարակված մասերը պետք է սրսկել կալիֆոր-
նիական հեղուկով:

Հայաստանի նախալեռնային շրջաններում և անտառներում
կաղնու հիվանդութիւններից մեծ չափերով տարածված է
ալրային ցողը:

Բոլոր տեսակի վնասատուների ու հիվանդութիւնների
դեմ պայքարի նախազգուշական հիսնական միջոց պետք է
համարել այգու ուշադիր խնամքը, պարարտացումը և

անկիւնները մեկը մյուսից ընդունված հեռավորութեամբ արն-
կելը:

Այս պայմաններում ողն ու արևի լույսն ազատ մուտք
են գործում թփի մեջ, իսկ արևի ճառագայթների առկայու-
թյան դեպքում լերբեր հիվանդութիւնները չեն զարգանում:

Այսպիսով կաղնին առողջ վիճակում պահելու, նրա
բուռն անը, զագայումը յեղ տմեն տարվա բարձր բերատու-
թյունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է վերահիշյալ բոլոր
ազդեցիկները ժամանակին յեղ նշգրիտ կատարել:

4.

Թ Ձ Ե Ն Ի

Թզենին, Ficus Carica, պատկանում է թթաղգիններին: Նրա
հայրենիքը Փոքր Ասիան է:

Դեռ շատ հին ժամանակներից թզենին տարածվել է Մի-
ջերկրական ծովի ափերին: Արևելքում նրա տարածման հուսի-
սային սահմանները հանդիսանում են Ղոբմի հարավային մասերը,
Անդրկովկասը, Ուզբեկստանը, իսկ արևմուտքում (Յեվրոպա-
յում) ավելի հուսիս է տարածվում: Թզենին Ղոբմ և Անդրկովկաս է
բերվել հույների միջոցով: Ներկայումս մեծ քանակութեամբ
թզենու կարելի չէ հանդիպել վայրիացած վիճակում թե Ղոբ-
մում և թե Անդրկովկասում: Թզենին իր տարածման հյուսիսա-
յին գոտում լինում է թփի ձևով, իսկ հարավային շրջաններում
միաբուն ծառի ձևով: Վերպես ծառնա ունենում է 6—8 մետր
բարձրութիւն և մինչև 35 սմ տրամագիծ ունեցող բուն: Թզե-
նու յերիտասարդ ճյուղերը յերկար ժամանակ պահպանում են
իրենց կանաչ գույնը և ծածկված են լինում խիտ թավով. վո-
րոշ սորտեր թավ չեն ունենում: Տերեւերը մուգ-կա-
նաչ գույնի լինում, հաստ, խորդուբորդ մակերեսով և ներ-
քեի կողմից թավով ծածկված: Սրանց մեծութիւնը և ձևը

բազմապատկեր են. պատահում են ամբողջական և 3—5 բլթակա-
վոր թիթեղով տերևներ: Թզենին մշտադալար չի, նրա տերե-
ները թափվում են:

Թզենին իր բոլոր մասերում պարունակում է կաթնա-
նման մածուցիկ հյուսվածք, վորին կոչելիս, մարմնի բաց տեղերում
փերքեր են առաջանում. պաշտանվելու համար թզենու վրա աշ-
խատելիս պետք է ձեռնոցներ գործածել:

Ծաղիկները կազմում են յուրահատուկ ծաղկաբույլեր, վո-
րոնք իրենց արտաքին ձևով նմանում են տանձի պտղին և
դադաթում ունեն նեղ անցք:

Թզենու, այսպես կոչված՝ «պտուղը», վորին թուղ ենք ան-
վանում և ուտում ենք, դա ծաղկաբույլերի ծաղկակալն է, վո-
րոնց մեջ հասունացած վիճակում խիտ դասավորված են լի-
նում թզենու իսկական պտուղները՝ սերմերը: Թզենու ծաղկա-
բույլերի մեջ պատահում են չորս տեսակի ծաղիկ.

ա) արական ծաղիկներ—ունեն միայն առեջներ,

բ) իգական ծաղիկներ—յերկար և լրիվ զարգացած վար-
սանդով,

գ) իգական ծաղիկներ—յերկար և սաղմ չունեցող վար-
սանդով,

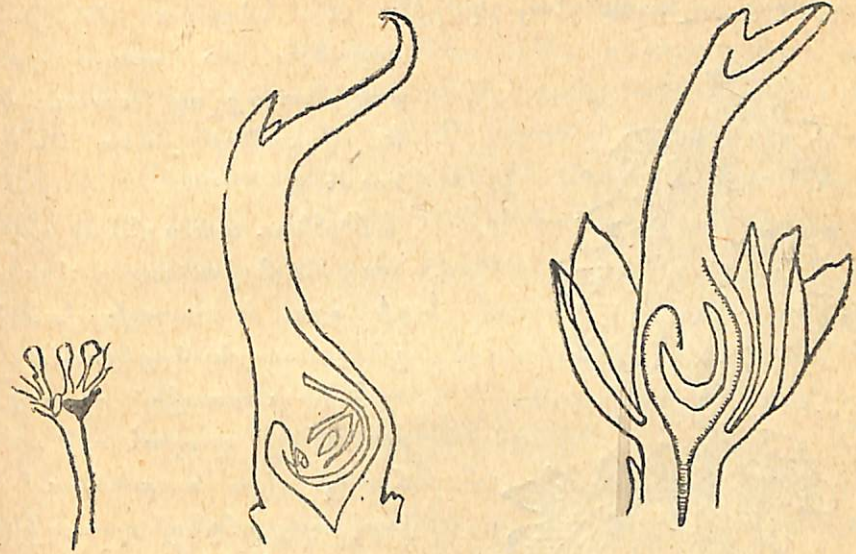
դ) իգական ծաղիկներ—կարճ, չզարգացած վարսանդով և
յայն ու բաց անցքով:

Թզենու ծաղկաբույլերը, ապա և պտուղներն առաջանում են
առավա ընթացքում 2—3 անգամ. Թե վայրի և թե կուլտու-
րական թզենիները կրում են կամ միայն արական կամ իգա-
կան և կամ թե խառը ծաղկաբույլեր:

Թզենիները միմյանցից արտաքին տեսքով չեն տարբեր-
վում, կարելի չէ տարբերել միայն ծաղկաբույլերով: Արական
բույսերի ծաղկաբույլերն իրենց մեջ պարունակում են արա-
կան ծաղիկներ և չզարգացած ու պտղաբերող իգական ծա-
ղիկներ:

Արանցից գոյացած «պտուղները» շուտով դեղնում և թափ-
վում են: Իգական բույսերի ծաղկաբույլերը պարունակում
են իրենց մեջ միայն իգական ծաղիկներ և տալիս են զլխավո-
րապես լրիվ զարգացած և ուտելու համար պիտանի պտուղներ:

1. Արական թզենիներ, վորոնք կապույթիկներ են կոչվում,
բնդհանրապես յերեք անգամ «պտուղ» են տալիս.

Նկ. 1. ա—արա-
կան ծաղիկ բ—իգական ծաղիկ

գ—իգական ծաղիկ,
առանց սերմի

ա) ամառային՝ ապրիլից—հու-
նիս ժամանակամիջոցում (պո-
թիկներ),

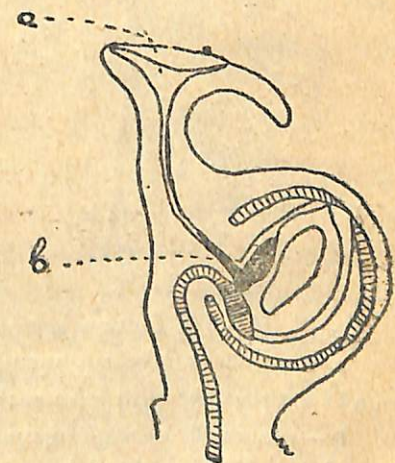
բ) առնառային՝ հունիսից—հոկ-
տեմբեր (մամոներ),

գ) ամեռող առնառային՝ սեպ-
տեմբերից—մարտ (մամե):

2. իգական թզենիներ 2—3
անգամ պտուղ են տալիս.

ա) առաջին անգամ՝ ապրիլից—
դեկտեմբեր ժամանակամիջոցում: Այս
սեզոնում ստացվող «պտուղները»
վորոշ սորտերի մոտ ուտելու հա-
մար պիտանի չեն.

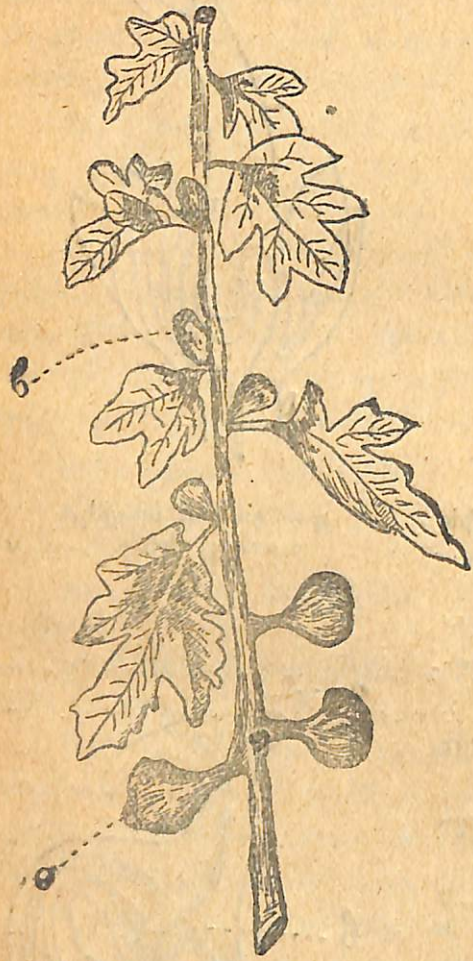
բ) հունիսից—դեկտեմբեր ժամա-
նակամիջոցում: Այս սեզոնում

դ—չզարգացած իգական ծա-
ղիկ՝ a—լայն անցք, b—բլա-
սոմագայի ձուկ

պտղաբերող բոլոր սորաքերի պտուղները լիովին պիտանի չեն ուղտազործման համար.

դ) ուշ աշնանը՝ նոյեմբերին: Այս սեզոնում վոշ բոլոր սորաքերն են պտղաբերում, իսկ ստացվող պտուղներն ել վորակով ցածր են լինում:

Նշ. 2. Թզենու հյուղը պտուղներով
 ա—առաջին սերնդի պտուղները,
 վորոնք կազմակերպվել էին առնանիք՝
 Ե—յոթերորդ սերնդի պտուղները,
 վորոնք կազմակերպվում են սերնդա-
 ծոցերում մույն տարին:

Փոքր կրեաի (oca) միջոցով, վորին անվանում են «բլասա-
 ճագա գոռստոում» (թուրքերեն «եյլե» և կոչվում):

Թզենու պտուղները գոյա-
 նում են յերիտացարդ ճյուղի-
 րի վրա և դասավորված են
 լինում տերեածոցերում:

Թզենու առաջին պտղաբե-
 րությանը զուգահեռ, աճող
 ճյուղի վրա առաջանում են
 յերկրորդ սերնդի պտուղները
 և շատ հաճախ միևնույն ճյուղի
 ներքևի մասում տեղավորված
 են լինում առաջին շրջանի
 պտուղները, իսկ վերին մա-
 սում՝ յերկրորդ շրջանի
 առաջինները լրիվ զարգացած
 են լինում, իսկ յերկրորդները
 սաղմային վիճակում:

Թզենին ինքնափոշոտմամբ
 չի զարգանում. սա անհնարին
 և այն պարզ պատճառով, վոր
 միևնույն ծաղկաբույլի մեջ
 արական ծաղիկները 4—6 շա-
 բաթ ավելի ուշ են հասունա-
 նում, քան իգականները:

Թզենու ծաղիկների բեղմ-
 նավորումը կատարվում է
 «բլասա-ճագա գոռստոում» (թուրքերեն «եյլե» և կոչվում):

Կրեան իր ձվերը դնում է կապուիֆիկներին—ամառային
 պտուղների չզարգացած իգական ծաղիկների մեջ, վորտեղ և
 նրանք անց են կացնում իրենց զարգացման ամբողջ ժամանա-
 կաշրջանը: Այս միջատներն իրենք բեղմնավորվելուց հետո դուրս
 են գալիս իգական ծաղիկից, վորտեղ նրանք տեղավորված եյին,
 և ընկնում են ծաղկաբույլի մեջ. այստեղից ել դուրս գալուց
 նրանք դիպչելով արական ծաղիկներին, վորոնք գտնվում են սրա
 անցքի մոտ, վերևի մասում, փոշին հավաքում են իրենց վրա:

Այս ժամանակամիջոցում սկսվում է իգական ծառերի յերկ-
 րորդ գեներացիան (ծնունդը): Կրեա, իր վրա ունենալով
 փոշին, մանում է իգական ծառերի ծաղկաբույլերի մեջ, վոր-
 տեղ և մեխանիկորեն փոշոտում է կատարվում: Փոշոտման այս
 լերևույթը կոչվում է կապուիֆիկացիա:

Փոշոտումն ապահովելու համար մեկ հեկտար իգական ծա-
 ռերի համար բավական է ունենալ 3—4 արական ծառ: Շատ տե-
 րերում փոշոտումը և բերքատվությունն ապահովելու համար
 արական ծառեր չեն տնկում, այլ ծաղկման շրջանում ձեռք են
 բերում սրանց ծաղկաբույլերը, վորոնց մեջ և գտնվում են
 բլաստոֆագա կամ եյլեք միջատները: Սրանցից ժապավեն կազ-
 մելով կախում են իգական ծառերի վրա: Բլաստոֆագներն այս
 ծաղկաբույլերից դուրս գալով, իրենց վրայի փոշին տալիս են
 իգական ծաղիկներին:

Այս կերպ են վարվում և այն դեպքում, յերբ ձմրան ըն-
 թացքում տեղի ծառերի ծաղկաբույլերը ցրտահարվում և սրանց
 հետ միասին վոչնչանում են իրենց մեջ տեղավորված միջատները:

Կան թզենիների վորոշ սորաքեր, վորոնց պտուղների
 լեիվ զարգացման և հասունացման համար բեղմնավորումն ան-
 հրաժեշտություն է, իսկ կան և այնպիսի սորաքեր, վորոնց պտուղ-
 ները հասունանում են առանց բեղմնավորման. այս վերջինները
 սերմ չեն ունենում, հետևապես և այս տեսակների բազմացումը
 սերմերով չի կատարվում:

Թզենիներն ըստ բեղմնավորության և պտղաբերության
 կարելի չե բաժանել վեց խմբի:

1. Սովորական թզենիներ — պտղաբերում են առանց բեղմնավորման (կապոֆիկացիայի). սրանց գարնանային և ամառային պտուղներն ուտելու համար պիտանի չեն:

2. Զմյուռնիայի թզենիները (իգական ծառեր են) պտղաբերում են միայն բեղմնավորման դեպքում:

3. Սան-պիեռո — գարնան ծաղկաբույլեր են, վորոնց մեջ կան սաղմ չունեցող իգական ծաղիկներ, վորոնցից պտուղները զարգանում են առանց բեղմնավորման, իսկ ամառային ծաղկաբույլերի իգական ծաղիկները պտղակալում են բեղմնավորման միջոցով:

4. Ադրիատիկայի թզենիներ — գարնան պտուղները գոյանում են բեղմնավորման հետևանքով, ամառայինը՝ առանց բեղմնավորման:

5. Թզենիներ — վորոնց արական ծաղիկներից զարգացած «պտուղներն» ուտելու համար պիտանի չեն. սրանք շատ քիչ են տարածված:

6. Թզենիներ — վորոնց վրա գարնանային ծաղկաբույլերը պարունակում են արական և չգորգացած իգական ծաղիկներ, իսկ ամառային ծաղկաբույլերը՝ իգական զարգացած և իգական չզարգացած ծաղիկներ: Սրանք ևս քիչ են տարածված:

Թուղը գործ են ածում թե թարմ և թե չորացած վիճակում: Թզից պատրաստում են մուրաբա, զանազան պահածոներ, սուրճ և ողի. գործադրվում է նաև հրուշակային արտադրություն մեջ: Թուղը թարմ վիճակում յերկար պահել հնարավոր չէ, շատ նուրբ լինելու պատճառով. հեռավոր տեղեր տեղափոխելիս չի դիմանում: Թզենու լավորակ չիլ տվող սորտերն արգյունաբերական խոշոր նշանակություն ունեն: Թուղն իր մեջ պարունակում է մի շարք սննդարար և ոգտակար նյութեր: Սրանցից ամենակարևորն է շաքարը. սա թարմ թզի 15—16, իսկ չորացրածի՝ 42—62%-ն է կազմում: Թարմ թզի մեջ ազոտային նյութերը 1,48, իսկ չորացածի՝ 3,6%-ն են կազմում: Բացի սրանցից, կան նաև խոշոր քանակի թթուներ, յուղեր և հանքային նյութեր:

Թզենու լավորակ տեսակները տարածված են գլխավորա-

պես Փոքր Ասիայում, մասնավորապես հայտնի չեն Զմյուռնիայի սորտերը, վորոնք աշխարհում առաջին տեղն են զբաղում: Այս սորտերը տալիս են հայտնի լավորակ չորացրած թուղը:

Զմյուռնիայում ամենից տարածված սորտերն են՝ ա) «Սաբի-լուբ» (նշանակում է դեղին հյութալի) — պտուղը դեղին գույնի չէ, հաստ մաշկով, միջուկը կարմիր, պտուղները մեծ. զարգացման և հասունացման համար բեղմնավորություն է պահանջում:

բ) «Լոբ-թուգ» — չորացնելու համար ամենալավ սորտն է. պտուղները մեծ են, դեղին գույնի, միջուկը դեղին: Զարգացման և հասունացման համար բեղմնավորությունն անհրաժեշտ է: Այս յերկու սորտերի պտուղները ծառի վրա հասունանում և չմշկվում են: Վորպես չոր մրգերի արտադրության համար պիտանի պտուղներ տվող սորտեր հայտնի չեն նաև իտալական թզերը, վորոնք կրում են այն շրջանի անունը, վորտեղ աճում են: Առանձնապես հայտնի չեն Սիցիլիա կղզու Սանֆուռատիլո և Պոլլինարում աճող սորտերը, վորոնց պտուղների մեծությունը հավասար է Զմյուռնիայի պտուղների մեծությանը, իսկ շաքարի սոկոսն ավելի բարձր է: Այստեղ չորացրած թզից սուրճ են պատրաստում, ողի չեն քաշում, իսկ մնացածը գործադրում են տեղում:

Անդրկովկասում տարածված սորտերը գլխավորապես պիտանի չեն թարմ գործածության համար և առանձին արդյունաբերական նշանակություն չունեն: Այստեղ կան բազմաթիվ սորտեր, վորոնք տարբերվում են միմյանցից պտղի մեծությամբ, գույնով և հասունացման տարբեր ժամկետներով:

Անդրկովկասում աճող թզենիները սովորական խմբի *) սորտերն են. սրանց պտուղներն իրենց վորակով չեն ենթակում իգական ծառերի խմբի պտուղներից և հասունացման համար բեղմնավորում չեն պահանջում:

Հայաստանում թզենին տարածված է Մեղրու, Ալլախ-վերդու, Իջևանի, Շամշադնի և մասամբ Գորիսի ու Միկոյանի շրջաններում: Մեղրում կան թզի՝ չորացման համար պիտանի սորտեր: Սրանցից կարելի չէ նշել «Բուրգաշ» խումբը, վորոնց

*) Տես թզենիների դասակարգումը:

պտուղները կանաչ և սև գույնի լինում: Կանաչ գույնի պտուղներ ունեցողներն ավելի վաղահաս են, քան սև գույն ունեցողները: Պտուղները բավական մեծ և քաղցր են. գործողը վրում են մասամբ թարմ, իսկ գլխավորապես չորացրած վիճակում:

Այս թզենիների ծաղկաբույլերի բեղմնավորման, զարգացման ու հասունացման պրոցեսները դեռևս ուսումնասիրված չեն:

Բացի Մեդրուց, վերը նշված շրջաններում տարածված սորտերը մանր և անորակ պտուղներ ունեն և գործողը վրում են թարմ վիճակում: Թզենին լավ աճում ու զարգանում է այնպիսի վայրերում, վորտեղ ամառն ու աշունը չորային և շոգ ե լինում, իսկ ձմեռն ու գարունը՝ խոնավ ու մեղմ: Ավելորդ խոնավությունը՝ հատկապես պտուղների հասունացման ժամանակ՝ իջեցնում է վորակը, շաքարի քանակը պակասեցնում է, պտուղները ճաքում և ծառի վրա հոտում են:

Թզենին բավական չորադիմացկուն է, սակայն մեծ քանակությամբ ու վորակով բերք ստանալու համար շատ չոր տեղերում անհրաժեշտ է այն ջրել: Թզենին քամիներից չի վախենում, ընդհակառակը, հասունացման ժամանակ չոր և տաք քամիները լավ են ազդում պտուղների հաջող զարգացման վրա:

Թզենին հողային պայմանների վերաբերմամբ պահանջկոտ չէ, մանավանդ թարմ վիճակում գործածվող սեղանի տեսակները: Ծանր և խոնավ հողերում պտուղներն անհամ են լինում և պիտանի չեն լինում չորացման համար: Քարքարոտ, չջրվող լանջերում թզենին չրի պակաս է գգում: Թզենու զարգացման համար ամենից լավ հողերը թեթև, կավավազային, ջրաթափանցիկ՝ փտանյութերով և կրով հարուստ հողերն են:

Թզենին այնքան ել ցրտադիմացկուն չէ. մեր տեղական սորտերը, վորոնք համեմատաբար ցրտադիմացկուն են, $19^{\circ}(8)$ գեպըում շվերն արդեն ցրտահարվում են:

Թզենու համար ամառվա ամիսների ջերմությունը $20^{\circ} 8$ -ից ցածր չպետք է լինի, ավելի նպաստավոր պայմանները՝ $30^{\circ} 8$ -ից

(մաքսիմումը) բարձր ջերմաստիճանն է: Թզենին կարելի է բազմացնել սերմերով, մացառներով, անդալիսի միջոցով և կտրոններով:

Բազմացման տարածված ձևը կտրոններով բազմացումն է: Կտրված լավագույն կտրոններ հանդիսանում են լրիվ հասունացած բնափայտով միամյա կամ յերկամյա շվերը: Բարակ ու յերկար միջնագույցներ ունեցող կտրոնները չպետք է տնկել. այդպիսիները սննդատու նյութեր քիչ են պարունակում և դժվար են արմատակալում: Կտրոնների յերկարությունը $30-40$ սմ պետք է լինի:

Կտրոնը պետք է կտրել ճշուղի հանգույցի տակից այնպես, վոր հանգույցը մնա կտրոնի վրա: Այս մասում սննդանյութերն ավելի շատ են կուտակված և արմատակալումը հեշտ ու աբազ է կատարվում: Կտրոնները պետք է կտրել ուշ աշնանը կամ վաղ գարնանը, յերբ ծառը լրիվ «հանգստի» շրջանումն է: Ձմրան ընթացքում նրանց պետք է պահել խոնավ ավազի կամ Ձմրան ընթացքում նրանց պետք է պահել խոնավ ավազի կամ խոնավ մամուի մեջ: Կտրոններ տնկելիս $25-30$ սմ խությունամբ փոքր փոսեր են փորում և կտրոնն այնպես են տնկում, վոր հողից դուրս մեկ աչք մնա: Կտրոնները կարելի է տնկել կամ ուղղակի մշտական հողամասում, կամ նախ տնկարանում և ապա մշտական վայրում: Լավագույն խնամքի պայմաններում տնկարանից տնկին կարելի է մշտական հողամասը տեղափոխել նույն տարվա աշնանը, կամ մյուս աարվա վաղ գարնանը: Տնկին տնկարանից հանելուց և մշտական հողամասը տեղափոխելուց պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել տնկիների արմատների վրա, վորպեսզի սրանք չջորանան և մեխանիկական վնասվածքներ չստանան:

Իգական ծառեր ստանալու համար պետք է վերցնել այնպիսի շվեր, վորոնց վրայի ծաղկաբույլերն իգական ծաղիկներ ունեն: Իսկ արական ծառ ստանալու համար այնպիսիները՝ վորոնք արական ծաղիկներ ունեն:

Սերմերով բազմացնելու դեպքում նույն սորտը չի պահպանվում. բազմացման այս ձևը կիրառում են նոր սորտեր ստանալու նպատակով:

1. քզային այրվածի (simaethis nemorana Hb). սա մեծ փաս-
ներ և հասցնում թզենու տերևներին. 2. քզենու կեղեվակերը
(ficus)—վնասում է գլխավորապես յերիտասարդ ճյուղերին.
նա սրանց կեղևի վրա ողակաձև անցքեր է փորում՝ հասցնելով
այն մինչև բնավայրը, վորով և զրկում է ծառին հյութերի
շրջանառությունից: Առաջինի դեմ՝ պետք է սրսկել վարիզյան
կանաչ պարունակող բորդոյան հեղուկ, իսկ յերկրորդի դեմ
պայքարելու հիմնական միջոցը ճյուղերի հեռացումն ու այրումն է:

Թզենու տարածված հիվանդություններն են. 1) Colletot-
richum Caricae, վորը տարածված է Անդրկովկասում, Սև ծովի
ափերին: Սրանից պտուղները փտում և թափվում են: Այս
հիվանդությունն սկսվում է պտղի հասունացման սկզբնական
շրջանում: Պտղի մաշկի վրա նեխման կետեր են լերևում, վո-
րոնք և արագ մեծանում են: Այս նեխման կետերի կենտրոնը
փոս է ընկնում և ծածկվում է բազմաթիվ վարդագույն անկերով:
Վարակված պտուղները լիսկում, արագ փտում և թափվում են: Այս
հիվանդությամբ հաճախ վարակվում են նաև տերևները, վո-
րոնք գորշ գույն են ստանում, յեղրերից չմշկվում և թափվում
են: Այս հիվանդության դեմ պետք է պայքարել 1,5—2%,
բորդոյան հեղուկով: Վարակված պտուղները պետք է թե ծառի
վրայից և թե նրա տակից հավաքել ու վռնչացնել:

2) Արմատային փտախտ (Armillaria mellea).—Այս հի-
վանդության վարակումն սկսվում է արմատի մի մասնիկից,
տարածվելով հասնում է մինչև արմատավզիկը, վորտեղից վա-
րակում է բունն ու վորջ արմատային սխտեմը, վռնչացնելով
բույսին: Այս հիվանդության դեմ պայքարի հիմնական միջոց
չկա. պետք է վարակված բույսերն արմատախիլ անել և այրել,
իսկ վարակված հողն անհրաժեշտ է առուններով մեկուսացնել
և առանձին գործիքներով մշակել:

Այս հիվանդությունը խոնավ և կավային հողերում ավելի
տրագ է տարածվում, քան թեթև ավազոտ հողերում: Մեղրու
շրջանում այս հիվանդությունը տարածված է թթենու վրա:

Նշված հիվանդությունները Հայաստանում թզենու վրա
դեռևս չեն հայտարարված:

5.

ՆՈՆԵՆԻ

Նոնենին մերձարևադարձային և բարեխառն գոտու հա-
բավային մասերի բույս է: Տարածված է արևադարձային,
մերձարևադարձային և բարեխառն գոտու այն մասերում,
վորտեղ ձմռանը խիստ ցրտեր չեն լինում: Նոնենու հայրենիքը
Պարսկաստանն է և սրան մոտակա յերկրները, այս թվում
Անդրկովկասը և մասամբ Միջին Ասիան: Նոնենին աճում է
41° հարավային լայնո թյունից մինչև 41° հյուսիսային լայ-
նության սահմաններում: Տարածված է հարավային Յեվրոպա-
յում, հյուսիսային Աֆրիկայում, Արաբիայում, Փոքր-Ասիայում,
Ողվանստանում, Ասիայի հարավային մասերում: Անդրկովկա-
սում տարածված է գլխավորապես Ադրբեջանում, վորտեղ վայրի
վիճակում գոյություն ունեն նոնենու վորջ անտառներ:

Հայաստանում նոնենին տարածված է Մեղրու, Գորիսի,
Իջևանի, Ալլահվերդու, Շամշադինի շրջաններում: Նոնենին
թուփ է. նա լինում է միաբուն՝ 5—6 մետր բարձրություն
ունեցող ծառի ձևով: Նոնենին ծառի ձևով աճում է արևա-
դարձային և մերձարևադարձային յերկրներում: Իբրև կու-
տուրական բույս նոնենին հայտնի յե չորսից-հինգ հազար տա-

Ծաղկի պսակաթերթիկները տալիս են կարմիր ներկ: Նուան կեղևը դործ է ածվում իբրև դեղ՝ մի քանի հիվանդությունների դեմ, ինչպես, որինակ՝ սոսամոքսի տալիս վորդի, նաև սոսամոքսի ցավերի դեմ: Նոնենին ունի շատ ամուր և գեղեցիկ փայտանյութ. սա ունի վառ դեղին գույն և գործադրվում է զանազան իրեր պատրաստելու համար:

Նոնենու մի քանի չպտղաբերող տեսակները մշակվում են կանաչազարդման և դեկորատիվ նպատակներով: Սրանք ունեն գեղեցիկ ծաղիկներ և ծաղկման յերկար շրջան՝ մայիս ամսից մինչև սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսները:

Այս տեսակները համեմատաբար ավելի դիմացկուն են: Ծնորհիվ նրան, վոր նոնենին փշոտ է և տալիս է մեծ քանակությամբ մացառներ, դործ են ածում այն նաև կենդանի պտոնեշների համար. այս նպատակի համար բույսերը խիտ են սնկվում:

Գոյություն ունեն նուան բազմաթիվ սորտեր, վորոնց քստ համի կարելի յե բաժանել յերկու հիմնական խմբի՝ թթու և քաղցր նուռ: Կան նաև այս յերկու խմբերի միջին տեղը բռնող սորտեր, վորոնք մեկը մյուսից տարբերվում են պտղի ու թվի մեծությամբ, պտղի մաշկի գույնով. սրանք վառ կարմրից փոխվում են բաց վարդագույնի և բաց դեղնից՝ մուգ-դեղնի:

Լավագույն սորտերը տարածված են Ավդանստանում. սրանք աչքի յեն ընկնում պտուղների բացառիկ մեծությամբ և համով:

Այնտեղ տարածված է հայտնի «անաբի բեղաճա» անունը կրող սորտը, վորը սերմեր չունի:

Ամերիկայում կա մոտ 140 սորտ, բայց ամենից տարածվածը «հրաճալի» (Nandepfuel) կոչված սորտն է, վոր կադմում է սնկվածքների 75 % -ը: Այս սորտը վաղահաս է, ունի խոշոր և հյութալի պտուղներ (12 սմ տրամագծով). մասնությամբ վառ կարմիր գույն և նուրբ համ ու հոտ ունի: Տեղափոխության համար պտուղները դիմացկուն են: Անդրկովկասում ևս շատ սորտեր կան: Սրանցից լավագույնն է Ազրբեջանում տարածված «բալա-մյուրսալ» կոչված սորտը: Սրա պտուղն ունի 9—11 սմ տրամագիծ և 500—700-գր կշիռ. միտը մուգ կարմիր գույնի յե, հյութալի, նուրբ, դուրեկան, թթվաչ համով: Կեղևը կարմիր է:

Այս սորտի բացասական կողմն այն է, վոր կեղևը բարակ լինելու պատճառով շուտ փչանում է և տեղափոխելիս չի դիմանում:

Իմերեթիայում, վորտեղ նոնենին բավական տարածված է, լավագույն սորտեր են համարվում Կվիրիլիայի շրջանի (առանձին անուն չունեն) կիսաթթվաչ համով և կարմիր մսալի հյութով նոնենիները:

Հայաստանում տարածված սորտերից աչքի յե ընկնում «Գյուլուշա» սորտը, վորը տարածված է Մեղրու շրջանում: Այս պտուղն ունի միջին մեծություն, 7—9 սմ տրամագծով և 150—300 գրամ կշռով: Կեղևը դեղին գույնի յե, ծածկված թույլ բծավոր կարմիր թշով: Կեղևը և թաղանթը միջին հաստությամբ են, հյութը վոչ ախքան թթվաչ, դուրեկան քաղցր համ ունի: Պտուղը պահելու համար դիմացկուն է:

Մյուս սորտերն առանձին ժողովրդական չունեն և հայտնի յեն իբրև թթու և քաղցր նոնե: Սրանք միմյանցից տարբերվում են. ունեն քաղցրից մինչ թթու համ, 215—500 գր կշիռ և 7—10 սմ տրամագիծ ունեցող պտուղներ: Պտղի կեղևի գույնը դեղին է, կարմիր թշով. պտղի $\frac{1}{4}$ -ից մինչ ամբողջը կամ ամբողջ մակերեսը պատած է կարմիր գույնով:

Քաղցր նոնեների միտն ավելի մուգ կարմիր գույնի յե լինում, իսկ թթու նոնեներին՝ բաց-կարմիր, վարդագույն:

Նոնենին հաջող զարգանում ու պտղաբերում է այն վայրերում, վորտեղ մեղմ ձմեռ է լինում և ջերմաստիճանը 12-ից ցածր չի լինում. -20° (8) դեպքում վերերկրյա մասերը ցրտահարվում են: Որինակ՝ Յերևանում նոնենին ձմռանը թաղում են:

Գարնան ցրտադաշտություններից չի վնասվում, քանի վոր ծաղկում է մայիս-հունիս ամիսներին:

Անդրկովկասում նոնենին լավ աճում ու զարգանում է մինչ 860 մետր բարձրության գոտում. սառը քամիներից պաշտպանված վայրերում նա բարձրանում է մինչ 1200 մետր:

Նոնենին լերաշտադիմացկուն բույս է: Նոնենիներ գտնվել են նույնիսկ Արարիայի, Արիզոնայի և Կալիֆորնիայի անապատներում, բայց չորային պայմանները բացասական ազդեցություն

են գործում բերքատվության քանակի, պտղի վորակի ու մեծության վրա, հետևապես չորային պայմաններում անհրաժեշտ է արհեստական վոռոգումը: Նոնենին ամեն տեսակ հողերում աճում է: Ավելի լավ է աճում թափանցիկ հողերում: Ավազառ և հիմքալին հողերում վատ է աճում: Վայրի տեսակներն աճում են ծանր կավային, ավազոտ, շոռուտ (СОЛОНЧАКИ) հողերում և չոր, քարքարոտ լանջերում:

Նոնենին հեշտությամբ բազմանում է սերմերով, կտրոններով, անդալիսի միջոցով, արմատային մացառներով: Սերմերով բազմացրած բույսերն ավելի յերկարակյաց են լինում: Ցանկացած սորտն ստանալու համար պետք է բազմացնել աչքապատվաստով կամ կտրոնապատվաստով:

Անդրկովկասում ավելի շատ տարածված է արմատային մացառներով բազմացումը: Այս ձևի բազմացման դեպքում պտղաբերությունը շուտ է սկսվում, սակայն բույսերը մեծ քանակով մացառներ են առաջացնում, վորի հետևանքով պտղաբերությունը թույլ է լինում: Բազմացման ամենապատակահարմար ձևը կտրոններով բազմացումն է: Կտրոնները կարող են լինել յերկու տեսակի՝ ձմռան կտրոններ՝ հասունացած բնափայտով և կանաչ՝ ամառային զվեր: Ավելի լավ է կտրոնները վերցնել փետրվար-մարտ ամիսներին՝ 20—35 սանտ. յերկարությամբ և 0,5—1 սանտ. տրամագծով: Կտրոնները մինչև տնկելը պետք է պահել քիչ խոնավ ավազի մեջ, կամ թե թաղել հողում: Կտրոնների արագ արմատակալմանը նպաստելու համար անհրաժեշտ է դիմել հետևյալ միջոցին. վաղ գարնանը բաց դաշտում փորում են 40—50 սմ խորության և 30—40 սմ լայնության առու, վորի մեջ ներքևի մասը զեպի վեր տեղափորում են նոնենու կտրոնները խրճերով և ծածկում 8—10 սմ խոնավ հողի, կամ ավազի շերտով: Այս պայմաններում կտրոնների այն մասը, վորտեղից պետք է առաջանան զվերը և տերևները, գտնվում են առվի հատակի սառը պայմաններում, վորի հետևանքով սրանց զարգացումը դանդաղում է, իսկ կտրոնների ցածի մասում, վորտեղից պետք է առաջանան արմատները, գտնվելով հողի մակերեսին մոտ, խոնավ պայմաններում

և արևի ազդեցութան տակ, արագանում է արմատների առաջացումը: Այս վիճակում պահված կտրոնները հիմնական հողափասում տնկելիս հեշտությամբ կպչում են: Կարելի չէ նաև կտրոններն անմիջապես աչքում տնկել:

Նոնենու համար հատկացրած հողամասը պետք է արևոտ և ցուրտ քամիներից պաշտպանված տեղում լինի: Հողը նախորդ պետք է լավ հերկել: Այն շրջաններում, վորտեղ ամառը շոգ է և չորային, ջրի պակասություն է զգացվում, կտրոնները նախ և չորային, ջրի պակասություն է զգացվում, կտրոնները նախ ամնկում են տնկարանում բույսը բույսից 20—36 սմ և շարք-շարքից 90—100 սմ հեռավորության վրա և ապա տեղափոխում են հիմնական հողամասը:

Տնկիկները մշտական հողամասը պետք է տեղափոխել աշնանը՝ տերևաթափից հետո, կամ վաղ գարնանը՝ նախքան վեգետացիայի սկիզբը: Տեղափոխել պետք է յերկու տարուց հետո. սկզբի յերեք տարվա ընթացքում տարվում են սովորական ագրոձեռնարկումներ՝ հողի փխրեցում, պարարտացում, վոռոգում և այլն: Նոնենին բնական պայմաններում զարգանում է դում և ալին: Նոնենին բնական պայմաններում գարգանում է թփի ձևով: Միաբուն ծառի ձև տալու դեպքում միայն մեկ ջիվ է թողնվում, իսկ մնացածը հեռացվում է: Նոնենու ուժեղ թուփ ստանալու համար պետք է թողնել 3—5 ուժեղ զարգացած և համաչափ դասավորված զվեր. առաջին յերկու տարում սրանք պետք է ծերատել և մյուս բոլոր զվերը հեռացնել (այս վերջին ձևն ավելի նպատակահարմար է): Հետագա տարիների ընթացքում բոլոր ավելորդ մացառները, ճյուղերը և չորուկները հեռացվում են: Անդրկովկասում և մասնավորապես Հայաստանում նոնենու վրա վոչ մի խնամք չի տարվում, վորի հետևանքով հաճախ կարելի չէ հանդիպել 15—28 խառնիճաղանձ ճյուղերով թփերի, վորոնք սնման տարածությունից չափից անց սննդանյութեր են խլում և սրա հետևանքով ստացվում են մանր, ցածր վորակի ու քիչ քանակությամբ պտուղներ: Պտղաբերող տնկվածքների խնամքը կայանում է մացառների, ավելորդ ճյուղերի հեռացման, հասակավոր ծառերի յերիտասարդացման, սպարթի ոոսրացման, հողի խնամքի՝ փխրեցման, պարարտացման և վոռոգման մեջ: Յերիտասարդ ծառերի ուժեղ ետն իջեցնում է բերքի քանակը:

Պետք է նշել, վոր ավելորդ ջուրը բացասաբար է ազդում պտղաբերության և պտղի վորակի վրա: Առատ վռուգման հետևանքով բույսն սկսում է ուժեղ աճել ու հոռանալ, վորի հետևանքով չի պտղաբերում, կամ քիչ է պտղաբերում, ըստացված պտուղները թթու և շաքարի փոքր տոկոսով են լինում:

Ամառվա ընթացքում պետք է պարբերաբար ջրեր Շոգ օրերին, յերկար ժամանակ չջրելուց հետո, լերը միանգամից այգին ջրում են, պտուղներն սկսում են ճաքել ու շուտ փչանալ: Վերջի ջուրը նպատակահարմար է տալ պտուղների հասունացումից առաջ: Նոնենին պտուղ է տալիս 4-րդ տարում, լրիվ պտղաբերությունն սկսվում է 7-րդ տարուց, վորից հետո, նորմալ խնամքի պայմաններում ծառը պտղաբերում է յուրաքանչյուր տարի: Լրիվ պտղաբերության ամենաբարձր բերքը տալիս է 15—30 տարեկան հասակում: Հետագայում պտղաբերությունը պակասում է և 50—60 տարեկան հասակում արդեն պտուղ չի տալիս: Լավ խնամքի դեպքում մի ծառից կարելի յե ստանալ 200—250 հատ պտուղ: Անդրըկովկասում ծառից ստացվում է միջին թվով 30—40 պտուղ, բացառիկ դեպքերում միայն հասնում է մինչև 120 պտղի: Ամերիկայում վորոշ սորտեր տալիս են 150—240 պտուղ: Պտուղն սկսում է հասնել սեպտեմբերի կեսից: Բերքահավաքը պետք է կատարել պարբերաբար, ըստ պտղի հասունացման ժամկետների: Նույն լրիվ հասունանում է պահպանման ընթացքում: Կարելի յե այն պահել մի քանի ամիս միայն, ամենաշատը մինչև կես տարի: Հավաքելուց հետո պտուղները միջանի որ պետք է արևի տակ չորացնել և ապա դարսել փոքր կույտերով կամ կախել: Ամենալավ վիճակում կարելի յե պահել չոր փոսերի մեջ, վորոնց հատակը և պատերը պետք է լցնել դարմանով: այս ձևի պահպանման ժամանակ պտուղները շատ չեն չորանում: Թե նոնենին և թե նրա պտուղը շատ քիչ են վարակվում հիվանդություններից և վնասվում միջատներից: Նոնենու տերևները վնասվում են լվիճներից: Պտուղները վարակվում են թրթուրով և բորբոսով: Ճաքած պտուղների հյութը ծծում է յերկարաքիթը և վնասված պտուղները պահելու դեպքում,

վարակվում են թանաքի բորբոսով: Նոնենու վնասատուներից Հայաստանում տարածված են. 1) usnrակեսանման կոկցիդները՝ զլխավորապես Մեղրու շրջանում, վորոնք վնասում են նոնենու բույսեր և ճյուղերը, 2) մանուշակագույն վահանաբզեզը՝ վնասում է բույսը, ճյուղերը և պտուղները, 3) նոնենու լվիճը՝ վնասում է յերիտասարդ շվերը և տերևները: Սրանց դեմ պայքարելու միջոցն անաբազինով կամ վորեե այլ կոնտակտ նյութով սրսկելն է: Առաջին յերկու վնասատուների դեմ պայքարելիս ավելի մեծ դոզաներ պետք է գործածել, քան լվիճի դեմ: Հայաստանում նոնենու հիվանդություններ չեն նկատվել:

Նոնենին շատ ոգտակար բույս է. նրա մշակությունն առանձին աշխատանք չի պահանջում և մեծ դժվարությունների հետ չի կապված: Պետք է այդ կուլտուրան տարածել:

Հայաստանում նոնենին կարելի յե դարգացնել Մեղրու, Իջևիվանի, Ալլահվերդու, Շամշադնի և մասամբ Գորիսի շրջաններում: Պետք է տարածել տեղական սորտերից լավագույնները և այլ տեղերից բերել այն սորտերը, վորոնք մեզ մոտ դոցություն չունեն:

ՊԻՍՏԱԿԵՆԻ (Pistacia)

Պիստակենին տարածված է Աֆրիկայի հյուսիսային մասերում, Փոքր Ասիայի հարավային մասերում, Միջերկրական ծովի ափերում, Յեվրոպայի հարավային լեռներում, Թուրքիայում և Պարսկաստանում:

Միսթյան մեջ աճում է Միջին Ասիայում (Ուզբեկստան, Տաջիկստան, Կիրգիզիա և Թուրքմենստան, վրտեղ, Ընդհանուր առմամբ, պիստակենին վայրի դրուսյամբ զբաղվում է մոտ 254,401 հեկտար տարածությամբ), Ղազախստանում, Անդրկովկասում և մասնավորապես Հայաստանում:

Պիստակենու շատ տեսակներ գոյություն ունեն. սրանցից հայտնի չեն.

1. Ատլանտական պիստակենի (*Pistacia atlantica*).—Տարածված է Միջերկրականի ծովափնյա լեռներում. մշտադալար ծառ է, ծաղկում է ամռանը, մանր, կարմրավուն և համեղ պտուղներ է տալիս, ամուր բնափայտ ունի, վորն ոգտագործվում է կահ-կարասիներ պատրաստելու համար:

2. Տերաբինթյան պիստակենի (*Pistacia Terebinthus* Lin).—Վայրի դրուսյամբ աճում է Յեվրոպայի հարավային

լեռներում, Միջերկրական ծովի ափերում և հյուսիսային Աֆրիկայում: Մեծ թփի կամ ծառի ձև ունի, ծաղկում է ամռանը, մանր, սև պտուղներ է տալիս. տերևները ձմռանը թափվում են: Բնի վրա առաջացրած արհեստական կտրվածքներից ռետին-ախի կոչված հեղուկ է արտադրվում, վորն իր մեջ 85% խեժ և 15% լեթերային նյութեր է պարունակում և ոգտագործվում է բժշկության մեջ: Տերևների վրա ուռուցքներ են առաջանում, վորոնք և գործադրվում են վորպես ներկանյութեր:

3. Մասսակի պիստակենի (*Pistacia Lentiscus*).—Վայրի դրուսյամբ աճում է հարավային Յեվրոպայում, հատկապես Հունաստանում: Ծաղկում է գարնան վերջերին, մանր սև կարմրավուն պտուղներ է տալիս: Պտուղները յեփում և մեծ ճուղման տակ սրանցից շատ համեղ յուղ են ստանում: Այս տեսակից ստացված յուղը լաշն չափերով ոգտագործվում է ուտելու համար: Բնի արհեստական կտրվածքներից խեժանման հյուսթ է արտադրվում, վորից տեղի ազգաբնակչությունը մաստակ (արևելքում մաստակը ծածում են) է պատրաստում:

4. Կեվի կամ վայրի պիստակենի (*Pistacia mutica* Fich).—Աճում է Միջերկրական ծովի ափերում, Փոքր Ասիայում, Ղազախստանում, Անդրկովկասում (մասնավորապես Հայաստանում՝ Արախ-վերդու շրջանում). այս ծառը շատ մեծ չափերի չէ հասնում և շատ յերկար է ապրում: հայտնի չեն այդ ծառի 1000 տարեկանները: Բարձր է գնահատվում հատկապես սրա փայտանյութը, վորն իր ամրությամբ հայտնի չէ: Տերևները ձմռանը թափվում են. ծառը մանր, կարմրավուն պտուղներ է տալիս, վորոնք ուտելու համար պիտանի չեն:

Վայրի պիստակենու վրա հաջող կերպով պատվաստվում են կուլտուրական պիստակենու սորտերը: Վայրի պիստակենու տերևները ցանում, վայրագներ են ստանում, վորոնց վրա և պատվաստում են պիստակենու կուլտուրական սորտերը:

Այս տեսակի բնափայտն իր մեջ մեծ քանակությամբ խեժ է պարունակում, վորը և ոգտագործվում է վորպես մաստակ:

5. Իսկական պիստակենի (*Pistacia vera* L.).—Աճում է Յեվրոպայի հարավային լեռներում, Պարսկաստանում, Թուր-

քիայում և Միջին Ասիայում: Բավական մեծ ծառ է, խիստ ճշգրտավորված, բունը և ճյուղերը պատած են մոխրագույն կեղևով, տերևներն ովալ ձևի յեն, նստած հիմնական տերևակաթի վրա՝ փետրի ձևով, չրեքական կամ հնգական հատ միասին: Տերևները ձմռանը թափվում են: Ծաղիկները նստած են փնջերով, վորոնք բացվում են ապրիլի վերջերին, կամ մայիս ամսում:

Նկ. 1. Իսկական ճյուղը պտուղներով

Պտուղները բավական մեծ վողկույզներ են կազմում: Պտուղը շատ նման է նշին, բայց վերջինից փոքր է: Մերմը (միջուկը) պատած է չերկու կեղևով՝ արտաքին կեղև (եկզոկարպ), վորը համեմատաբար բարակ է և գորշ կարմրավուն գույնի և ներքին, վորը շատ ամուր է և վոսկրի գույն ունի: Պտուղը հասունանալուց հետո արտաքին կեղևը հեշտությամբ հեռացվում է: Մերմը (միջուկը, վորը և գործադրվում է վորպես սննդանյութ), կանաչավուն գույնի չե,

շատ համեղ, իր մեջ 57% յուղ և 22% սպիտակուցային նյութեր և պարունակում:

Միջուկից հոտավետ, համեղ յուղ են պատրաստում. այս յուղը լայն շափերով գործադրվում է արևելյան յերկրներում և իր վորակով մրցում է ընկույզի և ձիթապտղի յուղերի հետ:

Պիտտակենու այս տեսակն ունի թե վայրի և թե կուլտուրական բազմազան ձևեր, վորոնք տարբերվում են պտուղների

մեծությամբ, ձևով և համով: Կուլտուրական պիտտակենու տերերի մեջ խոշորագույնը ձևերը բավականին շատ են. նրանցից վորոշ մասի պտղի հասունացման ժամանակ կեղիը ծայրերից քաջվում է: Պտուղները հասնում են ոգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներին. լրիվ հասունացած պտուղների արտաքին կեղևը գորշ-կարմրավուն գույն է ստանում, թառամում, իսկ պտղափոթերը չորանում են:

Պտուղներն ամբողջ վողկույզներով քաղում, մաքրում են արտաքին կեղևից և մի քանի ուր արևի տակ չորացնում են: Թարձր են գնահատվում հատկապես իսկական պիտտակենու այն ձևերը, վորոնք հասունացման ժամանակ ծայրի մասում կեղևը թույլ բացված պտուղներ են ունենում: Պտուղները պիտք է պահվեն չոր և հով պայմաններում, վորոնք ոգտագործվում են Թարմ և բաված վիճակում: Հասուն պտուղներն ոգտագործվում են հրուշակային արտադրության մեջ, իսկ չհասունացածներից մուրաբա չեն պատրաստում:

Պտուղների ոգտագործման հետ խոշոր նշանակութուն ունի նաև պիտտակենու մյուս մասերի ոգտագործումը. որինակ՝ բնի արհեստական կտրվածքների վրա առաջացած խեժն ոգտագործվում է վորպես լավագույն ներկերի հումուլթ:

Գարնանը՝ լվիճի ծծելու հետևանքով՝ ծառերի տերևների վրա առաջացած ուռուցքները — զալլերը (Միջին Ասիայում սրանց քուզգրուկ են անվանում), վորոնք իրենց մեջ մեծ սրանց քուզգրուկ են պարունակում, ոգտագործվում են կաշվի արդյունաբերության մեջ: Սրանցից նաև բարձրորակ ներկեր են պատրաստում, վորոնք և գործադրվում են թանգարժեք մանվածքներ, մորթիկներ ներկելու համար:

Իսկական պիտտակենու շատ ամուր և գեղեցիկ փայտանյութն ոգտագործվում է թանգարժեք կահ-կարասիներ պատրաստելու համար:

Պիտտակենու ամենահիմնական հատկանիշներից մեկը նրա յիստապիմացկունությունն է: Պտղատու վոչ մի բույս, նրա յիստապիմացկունությունն այնչափ դիմացալում նաև նշենին, չոր պայմաններին այնչափ դիմացկուն չեն, վորչափ պիտտակենին: Պիտտակենին իր այս հատկուն չեն, վորչափ պիտտակենին:

կությամբ Հայաստանի չոր մերձարևադարձային շրջաններէ համար առանձնահատուկ նշանակութիւն եւ ստանում: Հաճախորեն պիտտակենու լեռաշտադիմացկունութիւնը պայմանավորւում եւ հատկապէս նրա արմատային սիստեմի կազմությամբ: Պիտտակենու ծառն ունի շատ փարթամ, խորը տարածվող արմատներ, փորոնք ոգտագործում են հողի ստորին շերտերի խոնավութիւնը: Այս պատճառով եւ պիտտակենին առանց վառոգման մշակվում եւ Միության արնպիսի շրջաններում, փորոնք տարեկան տեղումների քանակը 250—300 մմ չե հասնում:

Պիտտակենին միաժամանակ եւ բավական ցրտդիմացկուն եւ, հատկապէս չոր էլիմայայան պայմաններում (Միջին Ասիայում), դիմանում եւ անգամ — 25-ից 30° (Ց) սառնամանիքներին:

Մովսինյա յերկրների (Իտալիա, Հունաստան եւ այլն) մշակութային փորձը ցույց եւ տալիս, փոր պիտտակենին էլիմայական խոնավ պայմաններում խիստ ցրտերին թույլ եւ դիմանում: Այստեղ նա դիմանում եւ հազիվ — 12—15° (Ց) ցրտերի:

Պիտտակենու մշակութային ամենահիմնական խնդիրներից մեկը, դա այս կուլտուրայի փոշոտման հնարավորութիւնների հարցն է: Իսկական պիտտակենին յերկտուն բույս եւ, ունի արական եւ իգական ծառեր: Պտուղները զարգանում են միայն իգական տարրերի ծաղիկներից եւ այն եւ այն դեպքում, յերբ այդ ծաղիկները արական ծաղիկների փոշով փոշոտվում եւ բեղմնավորվում են:

Իգական ծառերի ծաղիկները բաղկացած են վարսանդից եւ հավաքված են փնջերով: Արական ծաղիկները վարսանդ չունեն, պտուղ չեն տալիս եւ միայն ծաղկափոշի յեն արտադրում:

Իգական ծառերի փոշոտումն ապահովելու համար պետք ե պիտտակենու տնկարաններում ունենալ եւ իգական, եւ արական ծառեր՝ 7—10 իգական ծառին մեկ արական ծառի հաշվով:

Աճեցողութայն եւ փոշոտման նորմալ պայմաններում պիտտակենին պողարերում եւ 4—5 տարեկան հասակում: Միջահասակ ծառը միջին հաշվով 25—30 կգ թարմ պտուղ եւ տալիս:

Շատ Ղոխի (Նիկիտսկի աղու) տվյալների, յուրաքանչյուր ծառից միջին հաշվով 50—90 կգ թարմ պտուղ եւ ստացվում: Կան ծառեր, փորոնքից 120—140 կգ թարմ բերք եւ ստացվում:

Պիտտակենին մշակութայն մեջ եւ մտնում փորպես նոր բույս: Ձնայած նրան, փոր Ղոխում եւ Ապշերոնում նրա տարբեր սորտերը կան, սակայն անցյալում սրանց զարգացումը շատ սահմանափակ եւ դուռ սիրողական բնութիւն եւ կրել, փորի պատճառով եւ սրա սորտերի բազմացման ու մշակութայն ձեւերի ուսումնասիրութայն վրա առանձնապէս ուշադրութիւն չեն դարձրել:

Համամիութենական Բուսաբանական Ինստիտուտի վերջին տարիների մի շարք աշխատանքներն են միայն (կատարված ընկ. Գարբուշովայի կողմից), փորոնք պիտտակենու մշակութայնը վերաբերող մի շարք տվյալներ են տալիս: Սակայն այս տվյալները պետք ե խորացվեն եւ Միության տարբեր շրջաններում ստուգման յենթարկվեն:

Պիտտակենու մշակութիւնը բավական բարդանում եւ նաեւ այն պատճառով, փոր սա լերկտուն բույս եւ անհնարին եւ նախորդ փորոշել թե զարգացող բույսն արական եւ, թե իգական:

Այնուամենայնիվ, ոգտագործելով պիտտակենու վերաբերյալ գոյութիւն ունեցող գրականութիւնն ու հետազոտութիւնները փորոշելով, հնարավոր եւ ամենալայն չափերով սկսել այս տրժեքավոր բույսի մշակութիւնը Միության համապատասխան վայրերում, այս թվում եւ Հայաստանում:

Տարածված սորտերի շատ թե քիչ լրիվ ուսումնասիրութիւն գոյութիւն չունի Միության մեջ: Վորպես սորոային հիմնական ֆոնդ ոգտագործվում են Ղոխի եւ Ապշերոնի լավագոյն սորտերը եւ Փոքր Ասիայում տարածված վայրի ձեւերից այնպիսիները, փորոնք բերքատու յեն եւ խոշոր:

Իտալիայում տարածված սորտերը համեմատաբար լավ են ուսումնասիրված, սրանցից հայտնի յեն՝ Ֆեսուկա Գեսպոլիսանսկայա, Ֆեսուկա Ֆիմին Եդդա, Գուցիդարա, Դաճաղալի, Միննուլարա եւ այլն:

Պիստակենին բազմանում է սերմերով և պատվաստի միջոցով Բավական լայն չափերով տարածված է սերմերով բազմացումը: Այս դեպքում սերմերն ուղղակի ցանվում են ապուլում—մշտական հողամասում: Բազմացման այս ձևը տարածված է հատկապես արևելյան յերկրների (Միջին Ասիա, Պարսկաստան) կլիմայական չոր պայմաններում, վորտեղ տրնկվածքների վուտգումը հաճախ անհնարին է լինում:

Սերմերով բազմացնելու դեպքում այգու հողամասը նախորդ մշակվում է. 30—40 սմ խորությամբ վար են կատարում, վորից հետո տեղաձևում և նշում են առանձին ծառերի տեղերը: Նշված տեղերում վոչ խոր փոսեր են փորում և յուրաքանչյուր փոսի մեջ 3—4 սմ խորությամբ 5—7 հատ ընտրովի սերմ են ցանում:

Ծառերը պետք է դասավորել 5—6 մետր հեռավորության վրա և քանի վոր առաջին 4—5 տարին հիմնական կուլտուրան բերք չի տալիս, հողն ուցիոնալ ոգտագործելու և սրանից ամեն տարի բերք ստանալու համար միջշարքային տարածությունները պետք է զբաղեցնել բունջարանոցային կամ հատապտղային բույսերով:

Ծանրը հնարավոր է կատարել և աշնանը, և գարնանը: Այն վայրերում, վորտեղ չոր և չուռգվող հողամասերում վաղ գարնանը ծլած սերմերը գարնան չորությունից չեն տուժում, աշնանը ցանելն ավելի նպատակահարմար է, սակայն այս դեպքում սերմերը պետք է կրծողներից պաշտպանել:

Յեթե աշնանն անհնար է ցանք կատարել, ձմռան ընթացքում պետք է սերմերը պահել խոնավ ավազի մեջ, ցուրտ տեղում (տաք տեղում պահելու դեպքում հեշտությամբ ծլում են) և գարնանը նույն կերպ ցանել:

Ծանրը կատարելուց հետո, ցանված տեղերի հողի մակերեսը պետք է գոմաղբով կամ ավազով ծածկել, վորպեսզի ավելորդ գուրջիացում տեղի չունենա և հողը չկեղևակալի:

Պիստակենու բազմացման մի ձև էլ է կիրառվում. սերմերի ցանքը կատարվում է տնկարանում, վորտեղ հողը նախ մշակվում է սովորական ձևով, վորից հետո շարքերով ցանք է

կատարվում: Այս դեպքում շարքը շարքից 90—100 սմ և բույսը բույսից 30—40 սմ հեռավորության վրա պետք է դասվի: Մշակությունն առաջին իսկ տարվանից այնպես է տարվում, վոր բույսերը լավ զարգանան և, վոր ամենադլխավորն է, փարթամ, ճյուղավորված արմատային սխտեմ ունենան:

Այս նպատակով է, վոր յերբ բույսերը հասնում են 20—25 սմ-ի, արմատները հատուկ դանակներով (մեքենայացված ձևով) կտրվում են:

Վորպես կուլտուրական կամ իսկական պիստակենու պատվաստակալ գործ են տծում վայրի պիստակենու մի քանի տեսակները:

Միջրկրական ծովափնյա յերկրներում ոգտագործում են «*Ֆիսուցիա սերբիցիս*» տեսակը, վորի սերմերից թեպետ և վոչ շատ ուժեղ, բայց փարթամ, փնջաձև արմատներով բույսեր են ստացվում, վորոնք շատ հաջող դիմանում են մի տեղից մի այլ տեղ վրխադրելուն, մինչդեռ իսկական պիստակենու վայրագները տեղափոխելիս տուժում են:

Հայաստանում տնկարաններում բազմացնելու դեպքում, վորպես պատվաստակալ, կարելի չէ ոգտագործել «կեվի պիսակենու» (ֆիսուցիա մուտիկա) սերմերը, վորոնք մեզ մոտ տծում են վայրի դրությամբ:

Նորմալ խնամքի պայմաններում յերկրորդ տարում հնաբավոր է վայրագները պատվաստել: Պատվաստը կատարվում է աչքապատվաստի կամ կտրոնապատվաստի ձևով:

Փորձնական աշխատանքների և փորձառու ալգեգործների տվյալների համաձայն՝ բազմացման ամենաարդյունավետ ձևը աչքապատվաստն է:

Փորձերը ցույց են տալիս, վոր աչքապատվաստ կատարելու ամենահարմար ժամանակը գարունն է (հյութաշարժության ժամանակ), թեպետ և Յեվրոպայում կատարվում են տարվա տարբեր ժամանակներում:

Աչքապատվաստից մեծ արդյունք է ստացվում այն դեպքում, յերբ սա կատարվում է պիստակենու հասակավոր ծառերի ծաղկման շրջանում: Այս ժամանակաշրջանը՝ սկսած ապրիլի վերջերից, տևում է մոտ 15 օր:

A detailed black and white woodblock print of a gnarled tree branch. The main trunk is thick and textured, showing signs of age and weathering. It branches out into several smaller, thinner branches that extend upwards and outwards. These smaller branches are covered with clusters of small, oval-shaped leaves. The leaves are arranged in groups along the stems, with some showing prominent veins. The overall style is characteristic of traditional Chinese woodblock printing, with fine lines and a high level of detail in the texture of the bark and the arrangement of the foliage.

բաղական լայն շերտով և առանց բնափայտի շերտի: Կտրվածքի մի ծայրը պիտք և սուր վերջավորություն ունենա, վեր-պեսզի հեշտությամբ անցկացվի վայրագի 1 ձևի կտրվածքի վրա:

Գարնանը լավ պատվաստած աչքերը պատվաստելուց 10
 օր հետո սկսում են աճել. այդ ժամանակ վայրագի ճուղը 5—7
 սմ բարձրությամբ վրա պիտի հեռացնել, իսկ լերը պատվաս-

Աչքերը կտրում են Վեգեստարիվ
ճյուղերից՝ ողտազարծելով նաև տե-
րկաբողբոջները։ Աչքը կտրում են

վրա և անդալժման դարձանք՝
Երբանովում և նաև պատվաստի «հասմուսի» ձևը. այս
դեպքում ծառի ճյուղի վրա սեպածն կտրվածք և արվում, նույն

ձեռով կտրվում է նաև կտրոնն ու հաղցվում ճյուղի կտրը՝
վածքին: Կտրոնը 7—8 սմ յերկարութուն և ծայրում աչք է
ունենում: Այս ձևի պատվաստը ևս կատարվում է վաղ գարնանը:

Պիստակենու նոր տնկվածքները վաղ պակաս նշանակութուն
և տեղ պետք է ունենան նաև Միկոյանի, Ղափանի, Գորիսի,
Իջևիկի և մասամբ Աշտարակի շրջաններում, հատկապես այս
շրջանների հողային համապատասխան պայմաններ ունեցող
անջրդի լանջերում:

Սակայն այս նոր աշխատանքները պետք է սկսել կազմա-
կերպված ձևով թե ագրոձեռնարկումների կիրառման և թե սոր-
տերի ընտրության տեսակետից:

Հայաստանի պայմանների համար ավելի արդյունավետ
պետք է համարել միջին-ասիական սորտերը:

Ավելի քան խորն ուսմասիրելով ու խորացնելով պիստա-
կենու վերաբերյալ յեղած գրականութունն ու հետազոտու-
թյունների տվյալները և անշեղորեն կիրառելով վերը նշված
ագրոցուցմունքները, կարելի կլինի Հայաստանի մերձարևադար-
ձային կուլտուրաների՝ ընկուզենու, նշենու, թզենու, նունենու
շարքը դասել պիստակենու նման մի թանգարժեք կուլտուրա
ևս, փոքր իր ցրտադիմացկունությամբ, յերաշտադիմացկունու-
թյամբ, զեպի հողն առաջադրող ամենասակավ պահանջկոտու-
թյամբ, թանգարժեք պտուղներով և, վոր գլխավորն է, բույսի
բոլոր մասերի ոգտագործումով (բնափայտը, խեժը, տերևների
ուռուցքները և այլն) չոր մերձարևադարձային կուլտուրա-
ների մեջ առաջնակարգ տեղ է գրավում:

7.

ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ԱՐՄԱՎԵՆԻ

Ճապոնական արմավենու մշակութունը լայն չափերով առ-
րածված է Չինաստանում և Ճապոնիայում:

Այս կուլտուրայի, ինչպես և մի շարք այլ պտղատու տե-
սակների հալոհնիքը պետք է համարել Չինաստանը: Սա փորոշ
չափով ապացուցվում է նրանով, վոր Ճապոնական արմավենին
վայրի դրությամբ մեծ չափերով աճում է Չինաստանում:

Ճապոնական արմավենին մշակվում է Չինաստանում դեռ
չառ հին ժամանակներից և դարերի պատմություն ունի:

Ճապոնական արմավենին Չինաստանից մեծ քանակու-
թյամբ բերվել և բազմացվել է Ճապոնիայում, վորտեղ և ներ-
կայումս սրա կուլտուրական սորտերի թիվը հասնում է
մինչև 800-ի, իսկ Չինաստանում՝ ևս ավելի:

Չինաստանում Ճապոնական արմավենու մշակությամբ զբաղ-
վում են նրա հյուսիսային նահանգներում: Ճապոնական արմա-
վենին մեծ չափերով մշակվում է նաև Ասիայի հարավային
յերկրներում:

Այս բույսը Յեվրոպա և Ամերիկա յե բերվել Ճապո-
նիայից:

Անգլիայում 1789 թվին առաջին անգամ ճապոնական արժավենին սկսել են մշակել ջերմատներում, վարակելի 19-րդ դարի սկզբներում այս կուլտուրան տարվելով Ֆրանսիա՝ լայն չափերով տարածվել է միայն նույն դարի վերջերում։ Ֆրանսիայից ճապոնական արժավենին անցել է Իտալիա և Ալժիր։ Ճապոնական արժավենու մշակութունն ավելի լայն ծավալ է ստացել Ամերիկայի հյուսիսային նահանգներում։ Արժավենին այստեղ է բերվել Ճապոնիայից։ Ամերիկայի Կալիֆորնիա և Ֆլորիդա նահանգներում ճապոնական արժավենին մեծ տարածություններ է զբաղեցնում։

ԽՍՀՄ-ում ճապոնական արժավենու մշակութունն ավելի ուշ է սկսվել (1889 թվին)։ Անդրկովկասում արժավենու մշակութունն սկսվել է չեմբուպական յերկրներից՝ խիստ սահմանափակ քանակով ստացված ծառերի մշակությամբ։

Անդրկովկասում այս բույսերը զարգացել են դարձյալ սահմանափակ քանակով՝ Թիֆլիզի բուսաբանական այգում և Սև ծովի ափերի վանքապատկան հողերում։ Ներկայումս ճապոնական արժավենու մշակութունը լայն չափերով տարածվում է վոչ միայն Սև ծովի ափերում, այլև Ադրբեջանում (Լենքորան), Ղոբի հարավային մասերում և Միջին Ասիայում, վորտեղ ավելի մեծ չափերով ծավալվելու է յերկրորդ հնգամյակում։

Հայաստանի մի քանի շրջաններում ևս ճապոնական արժավենին կարող է աճել և հաջող պտուղ տալ։ Այս բույսը Հայաստանում դեռևս զոյութուն չունի։ Սակայն սրա մշակութունը միանգամայն հնարավոր է մեղմ կլիմա ունեցող մեր մի շարք շրջաններում՝ Մեղրիում, Ալլանվերդում, Իջևանում և Միկոյանի ու Գորիսի՝ ցածրադիր, քառուց պաշտպանված վայրերում։ Արժավենու մշակութունը հնարավոր է մեր բոլոր այն և զանգեում, վորտեղ քզեմին ձմռան ցեներից չի տուժում։

Ճապոնական արժավենին՝ վորպես միաժառանգարձային բույս՝ հաջող կերպով մշակվում է մեղմ կլիմայական պայմաններ ունեցող շրջաններում։ Արժավենին սրա հետ միաժամանակ բավական ցրտադիմացկուն է. դիմանում է—14-ից 15° (8)

առանձանիքներին, անգամ մի քանի փոփոխակներ —18° (3)
առանձանիքներից չեն տուժում։

Ճապոնական արժավենին պատկանում է «Երեմյան» բնածին զիսպիրուս ցեղին, վորին պատկանող վայրի տեսակներից հայտնի է չորս հիմնական խումբ, վորոնք տնտեսական վորոշ նշանակություն ունեն։ Այս խմբերը հետևյալներն են։

1. ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՄԱՆՐԱՊՏՈՒՂ ԱՐՄԱՎԵՆԻ (Դիսպպիրուս լոսուս Լ.)

Սրան անվանում են նաև սև արժավենի. վայրի դրույթամբ շատ տարածված է Ադրբեջանում՝ Լենքորանում, Թավիշում, Նույնպես և Վրաստանում, Աջարստանում, Աբխազիայում. ավելի քիչ չափերով՝ Ղոբում և Տաջիկստանում։

Այս արժավենու պտուղները մանր են, գնդաձև, հաճախ լերկարավուն, սկզբում՝ կանաչավուն գույնի, իսկ լրիվ հասունանալիս՝ դեղնադույն, վորը հետագայում փոխվում է սև-կապտավունի։ Պտուղները հասունանում են նոյեմբեր ամսում, գործ են ածվում գլխավորապես չորացրած վիճակում։

Անդրկովկասում այս արժավենու պտուղներից դոշտը են պատրաստում. պտուղներն ոգտագործվում են նաև խմորեղեն պատրաստելու համար։ Մեծ չափերով ոգտագործվում է նաև արժավենու փայտանյութը, վորն իր վորակով բավական ամուր փայտի տեսակ է։

Արդյունաբերական պողաբուծության մեջ արժավենու այս տարտի սերմերը լայն չափերով ոգտագործվում են վայրագներ ասանայու համար. սրանց վրա պատվաստում են ճապոնական արժավենու կուլտուրական սորտերը։

2. ԶԻՆԱԿԱՆ ԱՐՄԱՎԵՆԻ («դիսպպիրուս սինեզիս»)

Ծագումն ստացել է կենտրոնական Զինաստանից. մշակության մեջ հայտնի չէ։

3. ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ԱՐՄԱՎԵՆԻ («դիսպպիրուս կակի»)

Այս խումբը տնտեսական խոշոր նշանակություն ունի։ Սրան հն պատկանում արժավենու կուլտուրական սորտերը։ Ծառը

բավական խոշոր ե, տերևները սուր-ձվաձև, յերեսից մուգ-կանաչ գույնի, փայլուն, իսկ ներքևից՝ բաց-կանաչ գույնի և թավով պատած:

Տերևներն աշնանը կարմիր գույն են ստանում և թափվում: Միամյա շվերը շագանակագույն են, ծածկված բաց մոխրագույն կետերով՝ վոսպնյակներով:

4. ՎԵՐԳԻՆՅԱՆ ԱՐՄԱՎԵՆԻ («ղիապիրոս վերգինյանա»)

Սա արմավենու միակ տեսակն է, վորը ծագումն ստացել է Ամերիկայի Վերգինյան նահանգից:

Վերգինյան արմավենին Ամերիկայում լայն չափերով ոգտագործվում է վորպես արմավենու կուլտուրական սորտերի պատվաստակար Հասունանալուց պտուղներն ևս գործածելի են:

Ծառը բավական մեծ է, մոտ 18 մետր բարձրությամբ՝ դեպի ցած ուղղված ճյուղերով. ունի մուգ-կանաչ սուր ելիպսոձև տերևներ, վորոնք յերեսից փայլում են, իսկ ներքևից պատած են խիտ թավով: Տերևները թափվում են:

Պտուղները տարբեր մեծություներ ունեն, մեծ մասամբ բաց նարնջագույն, մինչև լրիվ հասունացումը՝ պտուղը բավական տափալ է լինում. պտուղը լրիվ հասունանում է հունվար ամսին:

Ամերիկայում այս արմավենու փայտանյութը լայն չափերով ոգտագործվում է: Լրիվ հասունացած պտուղներից սպիրտ և գարեջուր են պատրաստում. պտուղների միսը ալյուրի հետ խառնելով տարբեր տեսակի թխվածքներ են պատրաստում:

Այս խմբի մեջ աչքի ընկնող, համեղ պտուղներ ունեցող տեսակները ամերիկացիները լայն չափերով ոգտագործում են սեփեկցիոնսպատակների համար: Սրանցից արդեն ստացվել են մի շարք բարձրորակ կուլտուրական սորտեր:

Ճապոնական արմավենին յերեք տիպի ծաղիներ ունի՝ իգական, արական և յերկսեռ: Ծառերը ևս յերկու տիպի յեն՝ յերկտուն և միատուն:

Արական ծաղիկներն ունեն չորս պսակաթերթիկ և չորս բաժակաթերթիկ. սրանք իգական ծաղիկներից մանր են և վարսանդները դարգացած չեն:

Իգական ծաղիկները մեկական են նստած: Ծաղկի սերմնարանը բաղկացած է չորս բնից, վորոնցից յուրաքանչյուրը թաղանթով լաժանված է յերկու մասի և ունի մեկական սերմնարողորջ:

Յերկսեռ ծաղիկները հազվագյուտ են. դարգանում են գլխավորապես արական ծաղիկների խմբում:

Արմավենին ծաղկում է մայիսին: Ծաղիկների փոշոտումը կատարվում է մեղուների կամ այլ միջատների միջոցով:

Ճապոնական արմավենու պտուղը նստած է բաժակի վրա: Բաժակաթերթիկները տարբեր մեծության են՝ փռված կամ յետ շրջված յեղբերով:

Պտուղն ամուր կպած է պտղակոթին, վորի շնորհիվ և դիմադրում է ուժեղ քամիներին:

Պտուղներն իրենց ձևով, մեծությամբ և համով տարբեր են. սրանք լինում են կոնաձև, գնդաձև և տափակ ձևի:

Հաճախ արտաքինից պտղի յերկարությամբ բավական խորակոսներ են լինում: Պտուղներն իրենց վերջավորությամբ ևս տարբեր են՝ բուլթ, սուր ծայրով, տափակ: Պտուղները հասունանում են հոկտեմբերին: Լրիվ հասունացումը տեղի է ունենում աշնան վերջին: Արմավենու պտուղները բավական դիմացկուն են: Լրիվ հասունացումը տեղի է ունենում նաև պտուղը քաղելուց հետո (մառաններում) մինչ փետրվար-մարտ ամիսները: Սրանք յերկար ժամանակ կարող են մնալ ծառերի վրա, առանց թափվելու:

Պտղի գույնը կարմրավուն կամ նարնջագույն է լինում և միշտ ծածկված մոխրագույն խիտ փառով:

Մսի գույնը տարբեր է՝ բաց-դեղնից-մուգ դեղին, կարմիր, նուրբիսկ գորշ գույնի: Պտուղը հասունացած վիճակում հյութալի յե, քաղցր, մինչդեռ տհաս վիճակում բավական տափալ է, անդուրեկան, վորի պատճառով ել շատերին դուր չի գալիս: Հետևապես պտուղները պետք է գործածել լրիվ հասունացած վիճակում, յերբ տապուլթյունն արդեն անցել է: Պտուղներն իրենց մեջ մեծ քանակությամբ շաքար են պարունակում՝ 14 -- 17% (ավելի քան դեղձի և սալորի մեջ է): Պտղի մեջ

կան նաև յերկաթ և վիտամիններ (մանավանդ վիտամին C-ն):
Վիտամինների պարունակությունը արմավենին հավասար է
մանդարինին: Փրանսիայում և Ճապոնիայում արմավենու
պտուղներն ոգտագործվում են բժշկական նպատակներով:

Ճապոնական արմավենու արդյունաբերական նշանակու-
թյուն ունեցող բոլոր սորտերն՝ ըստ ամբողջացի մասնագետ Յուժի
հետազոտությունների՝ բաժանվում են յերեք հիմնական խմբի.
այս բաժանումը կատարելուց նա հիմք է ընդունել սորտերի
ծաղիկների կազմությունը:

Նկ. 1. ա, բ—իգական ծաղիկներ
գ, գ—առական ծաղիկներ

Հայտարարված սորտե-
րի մի մասն ունեն միայն
իգական, իսկ փոքր մասը՝
միայն առական ծաղիկ-
ներ. կան և այնպիսի
սորտեր, վորոնք ունեն
հավասար քանակի և
իգական, և առական ծա-
ղիկներ:

Այս յերեք խմբերը հե-
տևյալն են. 1. մեսա-
կան վարսանդավոր սոր-
տեր (իգական): Այս սոր-
տերի մոտ միայն իգա-
կան ծաղիկներն են զար-
գանում:

Ամենաընտիր սորտե-
րը, ինչպիսիքն են՝ գո-
շո, տսուրու, խիակումե,
խաչիա և այլն այս խմբ-
ին են պատկանում:

2. Մեսական առեչ-

իավոր սորտեր (առական). ամեն տարի ծաղկում և առական
ծաղիկներ են տալիս: Այս խմբին են պատկանում վենգի մա-
րու, գայլեյի-մառն սորտերը:

3. Փոփոխական առեչավոր սորտեր. առական ծաղիկներ
են տալիս, բայց վոշ ամեն տարի, այլ մեկ-յերկու տարին մեկ
անգամ:

Բացի ծաղիկների այս բաժանումից,
ճապոնական արմավենու ծառերն ևս բա-
ժանվում են յերկու խմբի.

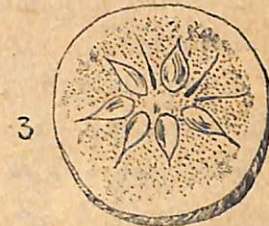
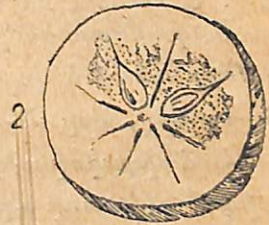
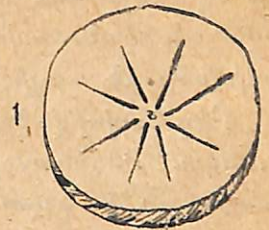
1. իգական ծառեր. կուլտուրական
սորտերից շատերը պատկանում են այս
խմբին.

2. յերկսեռ ծառեր. սրանց վրա
զարգանում են թե առական և թե իգա-
կան ծաղիկները, գլխավորապես՝ առական
ծաղիկները:

Արմավենու սորտերի մեծ մասը
պտղակալում և պտղաբերում է միայն
փոխադարձ փոշոտման դեպքում: Քանի
վոր արմավենու կուլտուրական սորտերի
թե ծառերը և թե ծաղիկները միասեռ են,
նոր տնկարկներ կազմակերպելիս անհրա-
ժեշտ է անպայման ապահովել սրանց հա-
մապատասխան փոշոտիչ սորտերով:

Ճապոնական արմավենին ունի այն-
պիսի սորտեր ևս, վորոնք պտղաբերում են
նաև առանց փոշոտման՝ «կուսածնու-
թյամբ» (պարտենոկարպիկ ձևով). ուս-
կայն սրանք հազվադեպ են և արտա-
դրական արժեք չունեն:

Ամերիկացի պտղաբուծ Յուժին այս
ուղղությամբ մի շարք ուսմնասիրություն-
ներ ունի, վորոնք ապացուցում են ար-
մավենու մի քանի սորտերի «կուսա-
ծնություն» պտղաբերությունը: Շատ հաճախ առական ծաղիկ-
ների կանոնավոր չծաղկելու հետևանքով լրիվ բերք չի ստաց-
վում: Անգամ տարիներ են լինում, յերբ տնկարկներում բույս-
երովին բերք չի լինում:

Նկ. 2. 1—պսուզը
զարգացել է առանց
բեղմնավորման, սերմեր
չունի, միսը գունավոր
չի. 2—բեղմնավորումը
մասամբ կատարվել է:
Սերմերի շուրջը գեմվոզ
միսը գունավորված է.
3—նորմալ բեղմնավո-
րում է կատարվել, միսն
ամբողջովին գունա-
վորված է:

Մշտական և բարձր բերքատվութիւնն ապահովելու գործում խոշոր նշանակութիւն ունեն փոշոտիչ սորտերը: Սրանցից «գայլեյ» և «փոփոսիչ» նշանավոր սորտերն ամեն տարի բավական կանոնավոր կերպով մեծ քանակութեամբ արական ծաղիկներ են տալիս:

Բեղմնավորված պտուղները լրիվ զարգացած սերմեր են ունենում: Բեղմնավորված և շատ սերմեր պարունակող պտղի միսն ավելի մուգ գունավորում է ունենում, քան քիչ սերմ ունեցող չբեղմնավորված և անզարգացած պտուղների միսը:

Արդյունաբերական տնկարկներում հիմնական և փոշոտիչ սերմերը պետք է վորոշ հարաբերութեամբ դասավորված լինեն՝ այն հաշվով, վոր 7—10 իգական ծառը մեկ փոշոտիչ ունենա:

Հաճախ փոշոտիչ սորտից մի քանի ճյուղ պատվաստում են իգական ծառի վրա և այս կերպ նույն ծառի վրա ունենալով արական և իգական ծաղիկներ, ապահովում են բեղմնավորումը:

Ճապոնական տրմավենու արդյունաբերական հիմնական սորտերը.—Համարյա բոլոր այն յերկրներում, ուր ճապոնական արմավենի յե մշակվում, մասնավորապես Ճապոնիայում, Չինաստանում և Հյուսիսային Ամերիկայում, գոյութիւն ունեն այս կուլտուրայի բազմաթիւ և բազմապիսի սորտեր:

Միայն Ճապոնիայում 800-ից ավելի սորտ է հաշվի առնւած, վորից արդյունաբերական նշանակութիւն ունեցողների թիւը հազիւ 90-ի յե հասնում:

Անդրկովկասում՝ Սև ծովի ափերում ևս բավական սորտեր են տարածված, սակայն ըստ Վարեցկու 1928 թվի հետազոտութեան, սրանց մեծ մասը վատորակ են, արդյունաբերական արժեք չունեն և շատ սակավ թվով պիտանի համեղ սորտեր ունեն:

Արմավենու մշակութիւնն իսպառ բացակայում է Հայաստանում: Համապատասխան կլիմայական, հողային պայմաններ ունեցող շրջաններում նոր տնկարկներ կազմակերպելիս պետք է ընդորինակել Միութեան մերձարևադարձային շրջանների խոշոր փորձն ու հենվել այս ուղղութեամբ մինչ այժմ կատարված ուսումնասիրութիւնների արդիւնների վրա:

Ներքեում նկարագրվող սորտերն աճում են Սև ծովի շրջաններում:

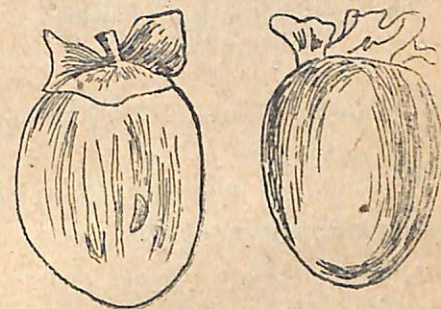
Հաշվի առնված բոլոր սորտերն ըստ պտուղների ձևի բավական տարբեր են. սրանք բաժանվում են յերկու հիմնական խմբի.

1. կայուն սորտեր, վորոնց պտուղների մի գույնը փոշոտման հետեանքով չի փոխվում.

2. փոփոխվող սորտեր, վորոնց պտուղների մի գույնը փոփոխվում է փոշոտման ազդեցութիւնից:

1. ԿԱՅՈՒՆ ՍՈՐՏԵՐ

1. Ումնոգ.—Պտուղների մեծութիւնը փոփոխական է. պտուղը յերկարավուն գլանաձև, դեղին, կարմրավուն, նուրբ մաշկ ունի. միսը մուգ-նարնջագույն է, հյութալից, պտուղը տարբեր քանակութեամբ սերմեր ունի: Պտուղները հասունանում են նոյեմբեր ամսում և պահպանվում մինչ մարտ ամիսը: Պտղաբերում է ամեն տարի և առատ կերպով: Այս սորտը Սև ծովի ափերում գոյութիւն չունի. Հայաստանում կարող է հաջողութեամբ աճել և զարգանալ: Պետք է մեծ չափերով զարգացնել վորպես առաջակարգ սորտ:

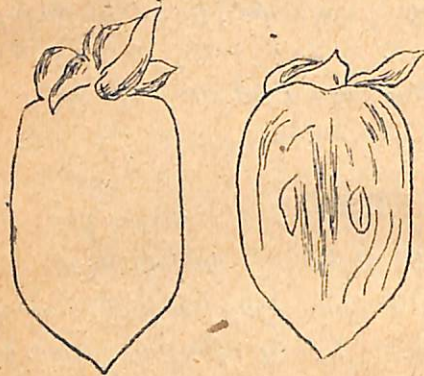
Նկ. 3. «Ումնոգ» փոփոխակի պտուղներ

2 Տսուրու.—Պտուղները յերկարավուն, գլանաձև են, բավական խոշոր (մինչև 100 գրամ քաշով): Միսը բավական հյութալի յե, մուգ-նարնջագույն. սերմերը կամ շատ քիչ են լինում, կամ բոլորովին չեն զարգանում:

Պտուղները բավական ուշ են հասունանում՝ դեկտեմբեր ամսում:

Հայաստանի համեմատաբար շոգ շրջաններում այս սորտի պտուղներն ավելի կարճ ժամանակում կարող են հասունանալ: Բեղմնավորման համար փոշոտիչն անհրաժեշտ է:

3. Տաննեմաւի.—Լաւն, կոնաձև պտուղներ ունի, բաժական խոշոր (200 գրամ կշռով): Պտուղները նարնջագույն-կարմրափուն են, մոխրագույն, խիտ փառով պատած: Միսը մուգ-դեղին գույնի լին, հասունանալուց հետո տապուկայուն անցնում է: Պտուղը շատ համեղ է և համարյա սերմեր չունի. կարելի լին

Նկ. 4. «Տանուրու» փոփոխակի պտուղները

ոգտագործել թե թարմ սպառման և թե չորացման նպատակներով: Բեղմնավորման համար փոշոտիչն անհրաժեշտ է:

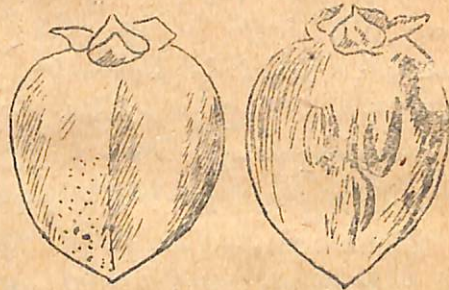
4. Սաչիա.—Պտուղները յերկարավուն կոնաձև են և շատ դեղեցիկ ու խոշոր (մինչև 400 գրամի լին հասնում): Սրանք պատած են բարակ, փայլուն և նուրբ մաշկով, միսը կարմրա-նարնջագույն է, լրիվ հասունա-

ցած վիճակում շատ համեղ, քաղցիւղց հետո ձմռան ընթացքում լավ պահպանվում է:

Այս սորտի պտուղը, վորպես չոր մրգերի հումուլթ, առաջնակարգ տեղ է բռնում: Պողաբերության համար փոշոտիչն անհրաժեշտ է:

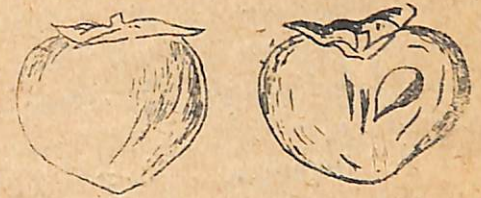
5. Փոնսիչ.—Այս սորտը պարբերաբար է պողաբերում (վոչ ամեն տարի) և շատ սակավ բերք է տալիս, սակայն վորպես փոշոտիչ սորտ պետք է զարգացնել, քանի վոր ամեն տարի բաժական մեծ քանակությամբ արական ծաղիկներ է տալիս:

Պտուղները համեմատաբար ցածր վորակի լին, միջակ մեծության և դեղին-կարմրավուն գույնի: Ծաղկոնական արմավենու մշակության շրջաններում այս սորտը՝ վորպես հիմնական փոշոտիչ՝ պետք է իր արժանի տեղն ունենա:

Նկ. 5. «Սաչիա» փոփոխակի պտուղները

6. Տամուպան.—Պտուղները խիտ տափակ ձև ունեն, շատ խոշոր են (մինչև 400 գրամ քաշով), ծածկված կարմիր-նարնջագույն և բաժական կոպիտ մաշկով: Միսը բաժական հյութալի լին, հասունանալուց շատ դուրեկան համ է ունենում. սերմերը հազվադեպ դեպքում են զարգանում. շատ բերքատու սորտ է, պողաբերում է նաև առանց փոշոտման:

Նկ. 6. «Փոնսիչ» փոփոխակի պտուղները

7. Գոն.—Այս խմբին են պատկանում մի քանի սորտեր. (գոշո նշանակում է տափակ պտուղներ ունեցող): Պտուղները միջակ մեծության են (200 գրամ քաշով), նարնջագույն, կարմիր գույնի, լրիվ հասունանալուց հետո մսի տապուկայուն անցնում և դուրեկան համ է ունենում. ոգտագործվում է չորացման համար:

8. Տիփում.—Տափակ ձևի պտուղներ ունեցող խմբին է պատկանում: Պտուղները մանր կամ միջակ մեծության են, բաժական կոպիտ և մուգ-կարմրավուն գույնի մաշկ ունեն: Մեծ քանակությամբ սերմեր ունեն: Միսը բաժական հյութալի լին: Պողաբերության համար անհրաժեշտ է փոշոտիչ սորտ. լրիվ հասունանալուց հետո պտուղները քաղցր, դուրեկան համ են ունենում:

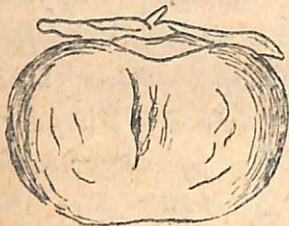
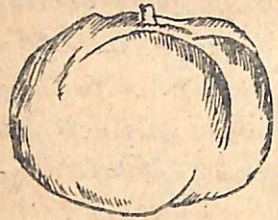
2. ՓՈՓՈԽԱԿԱՆ ՍՈՐՏԵՐ

9. Նիսիկում.—Ամենաարժեքավոր սորտերից մեկն է ունի բաժական խոշոր (մինչև 400 գրամ քաշով), գնդաձև պտուղներ:

Պողաբերում է և փոշոտմամբ, և առանց փոշոտման: Բեղմնավորված պտուղներն ափելի մուգ գույնի լին լինում և առանց տապուկայան, անզամ տհաս վիճակում, մինչդեռ չբեղմնավորված, չփոշոտված պտուղները տափակ են լինում և բաց դեղին գույնի: Բարձր բերքատու սորտ է. պտուղները ձմռան ընթացքում լավ պահպանվում են:

10. Մարու. — Այս անվան տակ ամփոփվում են մի շարք սորտեր, վարունք գնդաձև պտուղներ ունեն։ Պտուղները միջակ մեծությամբ են, ծածկված կարմրաշագանակագույն, փայլուն և նուրբ մաշկով. միսը բավական ամուր ե, սերմեր պարունակող պտուղներն ուտելու համար պիտանի չեն անգամ լրիվ չհասունացած վիճակում. պտղակալում են նաև առանց փոշոտիչ սորտերի։

11. Սարուռու. — Պտուղները միջակ մեծությամբ են, գնդաձև, բաժակի շուրջն զգալի կոկեր ունեն։ Պտղաբերելու համար պետք է փոշոտիչ փոփոխակի։ Պտուղները դուրեկան համ ունեն։ Հյուսիսային Ամերիկայում առաջնակարգ սորտ է համարվում։

Նկ. 7. «Սմոն» փոփոխակի պսակներ

Վերը նկարագրած սորտերից զատ, Սե ծովի ափերին տարածված են արդյունաբերական նշանակություն ունեցող մի շարք սորտեր ևս, ինչպիսին են՝ «եղդու-իչի», «եմոն», «յալա եմոն» և այլն։

Ճապոնական արմավենու բազմազան ձևերը. — Արմավենին բազմացվում է սերմերով և պատվաստի միջոցով։

Արմավենու բոլոր սորտերի սերմերը խաչաձև փոշոտման արդյունք են, հետևաբար սրանցից ստացված բույսերի սորտերը հատուկ հատկանիշներ չեն պահպանում և այլ հատկանիշներով բազմաթիվ ու բազմապիսի սորտեր են տալիս։ Պատվաստակալ ստանալու համար ոգտագործում են արմավենու բոլոր տեսակների՝ կովկասյան, վերգինյան և ճապոնական սերմերը։

Անդրկովկասում ամենատարածված և ամենաուժեղ վալբազներ տվող տեսակը կովկասյան արմավենին է. սա ունի փնջաձև արմատներ։ Վերգինյան արմավենին հնարավոր է բազմացնել թե արմատային մացառներով և թե կտրոններով։

Ամերիկացիները շատ հաճախ արմավենու կուլտուրական սորտերը պատվաստում են վերգինյան արմավենու արմատային կտրոնների վրա։

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, վոր արմավենու սերմերը շատ հեշտությամբ են կորցնում իրենց ծլունակությունը, անհրաժեշտ է աշնանը սրանց անմիջապես ստրատիֆիկացիայի յենթարկել (խավաշարել), ձմռան ընթացքում պահել խոնավ ավազի մեջ, ցուրտ տեղում և վաղ գարնանը ցանել։

Յեթե սերմերն ստրատիֆիկացիայի չեն յենթարկված, պետք է շատ կարճ ժամանակով պահել լեռացրած ջրի մեջ և նոր ցանել։

Արմավենու բազմացման դեպքում կիրառվում են թե աչքապատվաստ և թե գարնան կտրոնապատվաստ։

Հստ գիտահետազոտական փորձերի տվյալների (Աբխազիայի մերձարևադարձային փորձնական կայան), անհամեմատովի բարձր արդյունքներ են ստացվում այն դեպքում, յերբ արմավենու բազմացումը կատարվում է գարնանը և կտրոնապատվաստի միջոցով։

Գարնանը կտրոնապատվաստը կատարում են այն ժամանակ, յերբ պատվաստակալի վրա առաջին բողբոջները բացվում են։ Պատվաստի ժամանակաշրջանը տեղում է մոտ յերկու շաբաթ։

Կտրոնով պատվաստը կատարում են թե գարնանը՝ տրնկարանում և թե ձմռանը՝ ուղղակի վալբազների վրա, ծածկի տակ։ Վերջին դեպքում պատվաստը կատարում են մարտ-ապրիլ ամիսներում։ Պատվաստած վալբազներն ուղղահայաց դիրքով թաղում են ջերմոցներում կամ ջերմատներում, վորտեղ ջերմաստիճանը պետք է 20—25°(Ց)-ի հասնի։

Պատվաստը կաշեկուց հետո, գարնանն այս բույսերը մնում են բաց ջերմոցներում մինչև հաջորդ տարվա գարնանը, վորից հետո անդափովում են մշտական հողամասը։

Տնկարանում պատվաստելու դեպքում պատվաստած վալբազների բուկը պետք է տալ այն հաշվով, վոր գետնի մակերեսի վրա մեկ բողբոջից (աչքից) ձավիլի չմնա։

Այնպես լինելու համար պետք է թե գարնանը և թե աշնանը, սակայն վերջին դեպքում՝ պատվաստի կտրվածքներից կոլոիդ հեղուկ (խեժ) և արտադրվում, վորը խանգարում է աչքը կպչելուն և սրա հետևանքով կպած պատվաստների թիվը քիչ է լինում:

Աշնանը աչքապատվաստը (Սև ծովի շրջաններում) պետք է կատարել սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին:

Աչքը պետք է պատվաստած լինի արմատավզիկին շատ մոտ:

Պատվաստելու աշխատանքը պետք է կատարել շատ արագ, աչքն անմիջապես պետք է կապել և այն ել միայն մեկ անգամ:

Աչքը պետք է կտրոնից աջնպես հանել, վոր վրան փայտի շերտ չմնա, մաքուր վիճակում նա շուտ կկպչի վայրագին:

Կտրոնների ընտրությունը հսկայական նշանակություն ունի: Կտրոնները պետք է կտրել համապատասխան սորտի առողջ ծառերից: Ծյուղերի ընտրությունը պետք է կատարել պտղաբերության ժամանակ: Աշնանը աչքապատվաստի համար կտրոնները կտրվում են 10—12 որ պատվաստելուց առաջ:

Գարնան պատվաստի համար կտրոնները նախապատրաստում են հունվար ամսին: Նախապատրաստված կտրոնները պետք է լինեն ցուրտ տեղում, խոնավ ավազի մեջ: Ավազը չորանալիս պետք է ժամանակ առ ժամանակ ջրեր:

Տնկարանի հետագա խնամքը տարվում է նույն կերպ, ինչ կերպ պտղատու այլ տեսակների դեպքումն էր: Պատվաստած ցուղները տնկարանում մնում են մեկ կամ յերկու տարի, վորից հետո տեղափոխվում են մշտական հողամաս:

Ճապոնական արմավենին բաց, արևոտ հողամասերում հաջող է աճում: Նա խորը, թափանցիկ հողերում լավ է պտղաբերում: Նորմալ աճեցողության և պտղաբերության համար արմավենին բավականաչափ խոնավություն է պահանջում: միաժամանակ շատ զգայուն է դեպի հողի մեջ գտնվող ավելորդ խոնավությունը: Այս դեպքում նրա վեգետատիվ մասերը խիստ ուժեղ թափով են աճում, վորից և պտուղները թե վորակապես և թե քանակապես տուժում են:

Վուդգվոդ հողերում արմավենին պետք է ջրել այն չափով, ինչ չափով մյուս պտղատու տեսակները:

Պտղատու ծառերը պտուղների հասունացման շրջանում պետք է քիչ ջրել: սրանով հնարավոր է նպաստել ճյուղերի փայտացմանը և պտուղների լրիվ հասունացմանը: հակառակ պարագայում աշնանն սկսվում է ճյուղերի յերկրորդ աճը, վորնց փայտանյութը տհաս մնալով՝ ձմեռն և ուշ աշնան ամիսներին յրտահարվում է, իսկ պտուղների հասունացումը ձգձգվում և հաճախ անորակ պտուղներ են ստացում:

Մշտական հողամասում ծառերը պետք է տնկել քառակուսային սխեմով: այս դեպքում այգու աշխատանքների մեքենայացմանը լրիվ հնարավորություններ են տրվում: Ծառերը պետք է տնկել մեկը մյուսից 5—6 մետր հեռավորության վրա: Արմավենու այգու հողի մշակությունը կատարվում է պտղատու այլ տեսակների համար ընդունված ձևերով:

Ծառերը կարելի է տնկել թե աշնանը և թե վաղ գարնանը: սակայն հաշվի առնելով Հայաստանի մերձարևադարձային շրջանների վոչ խիստ ձմեռը և կարճատև դարունը՝ ավելի նպատակահարմար է հիմնականում ծառերը տնկել ուշ աշնանը, բայց անպայման հասունացած և տերևաթափ յեղած տնկիներով:

Այգին տնկելուց հետո ծառերն անմիջապես պետք է ջրել:

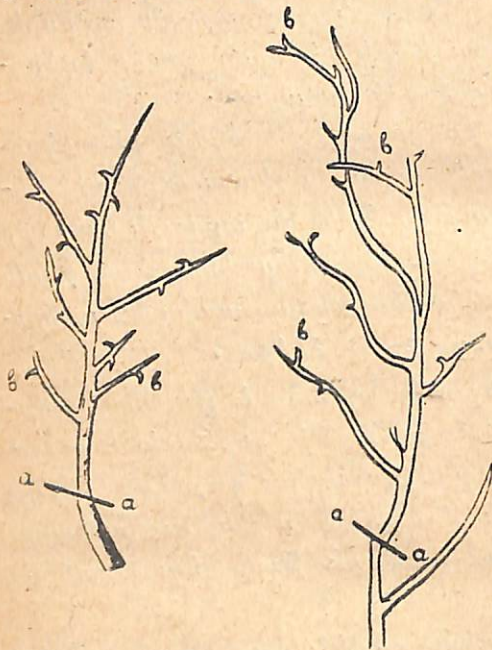
Արմավենու այգու հողը միշտ պետք է փուխը պահել և առհասարակ բավարարել խնամքի ու մշակության այն պահանջները, վորոնք սահմանված են պտղատու այգու համար:

Պարարտացնելու համար գոմաղը է գործադրվում նույն չափերով, ինչ չափերով գործադրվում է պտղատու այլ տեսակի ծառերի համար: Կանաչ պարարտացումը նմանապես լավ է անդրադառնում արմավենու վրա:

Արմավենու հիվանդութուններից Սև ծովի շրջաններում հայտնի է միայն մեկ սնկային հիվանդություն (cercospora caei). հիվանդությունների և վնասատուների դեմ դիմացկուն լինելու այս հանգամանքը զգալի չափով հեշտացնում է արմավենու կուլտուրայի խնամքը:

Արմավենու պտուղները զարգանում են միամյա (նախորդ տարվա) շվերի միջին մասի բողբոջներից:

Այն ճյուղերը, վորոնք արդեն մի տարի պտղաբերել են, յերբեք կրկին անգամ չեն պտղաբերում: Արդեն պտղաբերած միամյա կամ յերկամյա ճյուղերն անհրաժեշտ է ամեն տարի հիմքից ամբողջովին հեռացնել:

Նկ. 8. Ճապոնական արմավենու եթի սխեման

a—գծերը ցույց են տալիս եթելու տեղը:
b—անցյալ տարվա պտուղների կոթերը

ուստ, վոր անհրաժեշտ է հատուկ հենարաններով պահպանել ճյուղերը, վորպեսզի բերքի ծանրության տակ չկոտրվեն:

Սորտերի ճիշտ դասավորման և ծառերի լավ խնամքի պայմաններում ճապոնական արմավենին բավական առատ բերք է տալիս: Ըստ Համամիու թեմական Բուսաբանական ինստիտուտի տվյալների՝ Մուխոմեում «խիակումեն» սորտն ամեն տարի 150 կգ ավելի բերք է տալիս: Ըստ ամերիկյան տվյալների՝ «խաչիա» սորտը յուրաքանչյուր տարի 96 կգ բերք է տալիս:

Ետած մասում հետևյալ տարին առաջանում են մի շարք ուժեղ ճյուղեր, վորոնք հաջորդ տարում բավականի հաջող պտղաբերում են: Յեթե այդ ճյուղերը չհտվեն, հետագայում սրանց ծաղերից կաճեն ավելի թույլ ճյուղեր, բերքը հետզհետե կկենտրոնանա սաղարթի արտաքին ծաղրամասերում: Թույլ աճող շվերի վրա և սակավ ու անտրակ պտուղներ կստացվեն:

Ճյուղերի ետը կարելի չէ կատարել ուղղակի բերքահավաքի ժամանակ:

Արմավենին պտղաբերում է տնկելուց յերկու - յերեք տարի հետո և այնքան ա-

Պտուղները պետք է քաղել անպայման պտղակոթունի հետ միասին: Յեթե բերքը հեռավոր վայրեր փոխադրելու համար է, պետք է քաղել դեռ ամուր, նոր կարմրած վիճակում և առանց մաշկը փրստելու: Տեղերում սպառելու դեպքում պտուղները կարելի չէ ծառի վրա թողնել մինչև լրիվ հասունացումը: Բաց գույնի միս ունեցող սորտերն անպայման պետք է պահվեն մինչև լրիվ հասունացումը, վորպեսզի պտղի տապալթյունն անցնի և գործածության համար պիտանի լինի: Մուգ գույնի միս ունեցող սորտերի պտուղները կարմրելուց անմիջապես հետո կարելի չէ գործածել:

Հեռավոր վայրեր փոխադրելու համար պտուղները նախ պետք է փաթաթել թղթի մեջ և ապա հատուկ արկղներում կիպ դասավորել:

Վերջերս Ամերիկայում արմավը պահում են հատուկ սառցարաններում 0°-ից մինչև -1° ջերմության պայմաններում, վորտեղ նրանք դիմանում են մինչև մարտ-ապրիլ ամիսները:

Չինացիներն արմավները ուղղակի պահում են այգիներում պատրաստած առուներում: Վերջիններումս պտուղները սառած վիճակում պահվում են բավական յերկար ժամանակ: Սպառելուց առաջ սառած պտուղները հալեցնում են սառը ջրում, վորից և արմավն իր համը բոլորովին չի կորցնում:

Բավական տարածված է արմավենու պտուղների չորացումը: ամբողջական պտուղներով կամ նրա կտրոններով: Չորացած պտուղներն ունեն գեղեցիկ տեսք, դեղին գույն, արտադրում են շաքարի բյուրեղիկների բարակ շերտ և իրենց համով հիշեցնում են չորացրած թուզը:

Նկ. 9. Ճյուղի զարգացումն եթելուց հետո. ետած տեղից աճած ուժեղ ճյուղեր, վորոնք հաջորդ տարին պտղաբերելու յեն

Ձինաստանում և Ճապոնիայում թարմ և հատկապես չորացրած պտուղները սննդի հիմնական մթերքներից են:

Արմավենու պտուղներից պատրաստում են մուրաբաներ, ըմպելիքներ և պավիլղաներ. ոգտագործում են նաև թթվեցրած վիճակում:

Հաշվի առնելով ճապոնական արմավենու մի շարք կարեւոր առավելութունները՝ բարձր բերքատվությունը, ծառի և պտուղների դիմացկունությունը, ծառի գեղեցիկ արտաքինը՝ այս կուլտուրան պետք է մշակել Հայաստանի մերձարևադարձային շրջաններում, ինչպես խորտնտեսություններում ու կոլտնտեսություններում, նույնպես և կոլտնտեսականների տնամերձ հողամասերում:

Պատ. խմբ.՝ Ա. Յաֆարյան, Սե. Նազարյան
○ Տեխ. խմբ.՝ Զ. Մուրադյան ○ Լեզվ.
խմբ.՝ Արթ. Գրիգորյան ○ Սրբագրիչ
Խ. Այվազյան:

Գլավ. լիազոր.՝ 437, հրատ. № 296,
պատվեր № 45, տիրած 2000, հանձնվել
և արտադրութ. 1936 թ. հունվարի 10-ին,
ստորագրված է տպագր. 1936 թ. մար-
տի 2-ին, 7 տպ. Թերթ. մի տպ. Թեր-
թում 36068 տպ. նո.

Գյուղերատի տպարան, Յերեան, Նալ-
բանյան 11.

ԳԻՆԸ 2 Ռ.

ЦЕНА 2 Р.

Наркомпищепром СССР – Армконсервтрест
Фруто-овощная Зональная станция

СУХИЕ СУПТРОПИЧЕСКИЕ
КУЛЬТУРЫ В АРМЕНИИ

Сельхозгиз

1936

Эривань

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0280686

19649